

Milena Mileva Blažić

Neža Kočnik

Evridika iz pekla

zapisi iz lagerjev

Evridika iz pekla

zapisi iz lagerjev

**Milena Mileva Blažić
Neža Kočnik**

Evridika iz pekla: zapisi iz lagerjev

Avtorici dr. Milena M. Blažič, Univerza v Ljubljani, Pedagoška fakulteta
Neža Kočnik, Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta

Recenzija dr. Barbara Baloh, Univerza na Primorskem, Pedagoška fakulteta
dr. Andraž Jež, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta

Lektorica Neža Kočnik

Izdala in založila Univerze v Ljubljani, Pedagoška fakulteta
Zanjo dr. Karmen Pižorn, dekanja

Oblikovanje naslovnice Pšenica Kovačič

Slika na naslovnici Pšenica Kovačič

Priprava Igor Cerar

Dosegljivo na (URL) <https://zalozba.pef.uni-lj.si/index.php/zalozba/catalog/book/245>

1. elektronska izdaja
Publikacija je brezplačna.

Ljubljana, december 2025

© Pedagoška fakulteta Univerze v Ljubljani, 2025

Izdajo knjige je finančno podprla Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije.

Dovoljenja in soglasja za objavo so prispevali: Cvetka Kavčič (hči Pavle Leban), Danijel Mislej (za Anico Kovačič), Franc Kolman (sin Justine Marolt), Boris A. Novak (pranečak Mare Čepič), Mateja Gaber, Alenka Kepic Mohar, Goriški muzej, Cerkljanski muzej, Muzej novejšje zgodovine Celje. Pesnice in pesniki, avtorice in avtorji ohranjajo moralne in avtorske pravice v antologijo vključenih pesmi in drugih besedil. Licenca Creative Commons torej za pesmi in druga besedila ne velja.

.....

Kataložni zapis o publikaciji (CIP) pripravili v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani
COBISS.SI-ID 261325059
ISBN 978-961-253-353-3 (PDF)

.....

Kazalo

Spremna beseda

xiii

Evridika iz pekla I – Pesnice

1.	Vera Albreht	5
	1. Uporno odkorakale	5
	2. Krivda	5
	3. Apel	6
	4. Balada o črnem vojaku	6
	5. Črna pelerina	7
	6. Črne vrane	7
	7. Kaj veš	8
	8. Ne vprašujem	8
	9. Neodposlano pismo (Enkrat na mesec)	9
	10. Neodposlano pismo (Res ne vem)	9
	11. Ob alarmu	10
	12. Ob vrnitvi I, Padlemu partizanu Mihi Čopu	10
	13. Ravensbriška pesem	11
	14. Še včeraj	12
	15. Severno nebo	12
	16. Taborišče	13
	17. Transport	13
	18. Tulipani	14
	19. Pred osvoboditvijo, V Nemčiji pomladi leta 1945	14
	20. V ravenbriški mrtvašnici / V mrtvašnici Ravensbrücka	16
	21. Vem	16

	22. Zima	17
2.	Nada Carevska – Živa (roj. Dragan)	17
	23. Z ranjenci	17
	24. Smrtna vizija	18
	25. Slovo	18
	26. Čuješ?	19
	27. Sanje in resničnost	20
	28. Njegov obraz	20
	29. Benečija	21
3.	Marija Grzinčič	23
	30. Kazen	23
4.	Anni Kness	23
	31. Ravensbrück	23
	32. Ravensbruck, 1944	24
6.	Pavla Medvešček	25
	33. Čelade	25
	34. Krvnik	26
	35. Kruh	26
7.	Milena Mohorič	26
	36. Samota	27
	37. Žarek	28
	38. Žalostinka z Raba	28
8.	Erna Muser	29
	39. Umira sonce, onstran žic bodečih	29
	40. Gotovo sem kdaj videla obraz	30
	41. Zunaj je sonce. Kaj silnemu žične ovire?	32
9.	Fani Okič	32
	42. Svoboda	32
10.	Ančka Salmič	33
	43. Vaši spevi so mi tuji	34
	44. Me li čuješ mati?	34
	45. Silvestrov večer v pregnanstvu	35
11.	Ljuba Skornšek	36
	46. Mimo življenja	36
	47. Gozd je pogreznjen v temo	37
	48. Zbežala bi v tišino gozda	37
	49. Glej liso svetlo nad belo goró	37
	50. Cesta v molku	38
	51. Odpusti mi, sinek	38
	52. V ta maj	39
	53. Kot plazovi ...	39
	54. Brezzvezdne ceste	40

	55. Na oknu oglašča le drobna se ptička	40
	56. Uspavanka	41
12.	Katja Špur	42
	57. Slovo	42
	58. Stesala sem krsto	43
	59. Na apelu	43
14.	Jožica Veble	44
	60. Sejalke	44

Evridika iz pekla II (a) – Poslovilna pisma

15.	Rozika Rajovc	49
	61. Poslovilno pismo	49
	62. Poslovilno pismo Anici	50
16.	Marta Babič	51
	63. Poslovilno pismo	51
17.	Albina Bauer	51
	64. Poslovilno pismo	51
18.	Milena Berce	51
	65. Poslovilno pismo	52
19.	Frančiška Čede	53
	66. Poslovilno pismo	53
20.	Ivana Doberšek	53
	67. Poslovilno pismo	54
21.	Genovefa Fras	54
	68. Poslovilno pismo	54
22.	Marija Gašperšič	54
	69. Poslovilno pismo	55
23.	Marija Goričar	55
	70. Poslovilno pismo	55
24.	Fanika Pokleka	56
	71. Poslovilno pismo	56
25.	Frančiška Sevcnikar	56
	72. Poslovilno pismo	57
26.	Amalija Strožer	57
	73. Poslovilno pismo	57
27.	Marija Šuster	57
	74. Poslovilno pismo	57
28.	Terezija Zalaznik	58
	75. Poslovilno pismo	58

Evridika iz pekla II (b) – Spominska knjiga Pepce Medved

59

Evridika iz pekla III – Justina Marolt: *Pesmarica slovenskih pesmi*

76. Pesmi is slovenskih izseljencev	69
77. Sirota	71
78. Dekle	71
79. Dekle	72
80. Vzemi	72
81. Eno drevce	73
82. Dekle	74
83. Res lušno	75
84. Dobro jutro	75
85. Dobro jutro	76
86. Roža	77
87. Kaj	77
89. Imela	78
90. Zaplula	78
91. Moja dekle	79
92. Rasti	79
93. Pripovedala	80
94. Al'	80
95. Olgica	81
96. Fantič	82
97. Snoč	83
98. Prispev na zemljo	83
99. Srce mi miru ni dalo	85
100. Kreona	86
102. Za vasjo	88
103. Tam v dolu	88
104. Slavček	89
105. Pod oknom	89
106. Snami fantič	90
107. Mladost	90
108. Slovenska pesem	91
109. Lenčica	93
110. Venec sem poročen vila	93
111. Dekle na sred morja	94
112. Sirota	95
113. Slovensko dekle	95

114. Veseli pastir	96
115. Venci	97
116. Ljubezen	99
117. Vrtnarjeva	100
118. Ko sem majhen bil	101
119. Teče voda, teče	101
120. Bledi mesec	102
121. Deklica	103
122. Res lušno	104
123. Nepozabljeni	105
124. Kak ozke so stezice prav	107
125. Cel regiment	108
126. Kam	108
127. Kadar	109
128. Dekle	109

Evridika iz pekla IV – Anica Kovačič – slovenska prijateljica Ane Frank

129. Kratki življenjepis	113
130. Susret s Anom Frank [Srečanje z Anno Frank]	114
131. Je bila bolna [Bila je bolna]	115
132. Slišali smo streljanje [Slišali smo streljanje]	116
133. Bo kar bo [Kar bo, pa bo]	117
134. Samo smo čakali [Samo smo čakali]	117
135. Povratak kući [Vrnitev domov]	117
136. Susret s dnevnikom [Srečanje z Dnevnikom]	118
137. Zadovoljna zbog dnevnika [Zadovoljstvo zaradi Dnevnika]	118
138. Znašli smo se v taborišču Bergen-Belsen	119
139. I	123
140. II	123
141. III	124
142. IV	125
143. Signiora Rosa	125
144. Bergen-Belsen – Seznam internirank, evidentiranih v letu 1980	125

Evridika iz pekla V – Svet kot taborišče – Bojana Mertl in Marica Melik

29. Bojana Mertl	131
145. Bojana	132
148. Drugi dan smo prišli proti jutru	135
30. Marica Melik	136
150. Moje trpljenje v tujini	137

Evridika iz pekla VI – Alenka Gerlovič: *Jurček in trije razbojniki (1944)*

31. Alenka Gerlovič	158
151. Jurček in trije razbojniki	158

Evridika iz pekla VII – Bolnica Franja

32. Albin Weingerl – Čriček	172
152. Mirko in Janezek	172
153. Črni vrh	172
33. Ivan Minatti	174
154. Bele gazi	174
155. Pismo materi iz groba	175
156. Trenotje	176
34. Zmago	176
157. Slabosti	176
35. Božo	177
158. Jaz, ti, pa še kater ...	177
36. Aco	183
159. V kraljestvu palčkov	183

Evridika iz pekla VIII – Pavla Leban, “bolničarka – Franja”

37. Pavla Leban	187
160. Pel svojo pesem čez prepad je slap	189
161. Tovarišem in tovarišicam iz S.V.P.B. “Franja”	189
162. Pomlad o v svobodi	190
163. Na pot	190
164. Sanje ¹⁹¹	
165. Da – bi – mi-bilo dano	191
166. Ob zadnji ofenzivi	192

167. Bori	192
168. Po partizanskih poteh	193
169. Roža tovarištva	194
170. Snežene gazi	195
171. Vrnila sem se zdaj s poti	195
172. Jaz sem le trta	196
173. Divji dren	196
174. Veter naših planin	197
175. Partizanski materi	198
176. Prav taka še stojiš pred mojimi očmi	201
177. Mete, mete sneg	203
178. Sneg	204
179. Želja	204
180. Žalost	204
181. Okrvavljena roža	205
182. Cerkljanski materi	206
183. Trobentica	206
184. Ranjenci v soteski	207
185. Slovenskemu narodu	208
186. Ob košnji	208
187. Moj dom	209
188. Moja puška	209
189. Albinu na grob	210
190. Bratu na grob	211
191. Materi	212
192. Partizansko slovo	212
193. Motiv iz vojne	213
194. Odločitev	213
195. Imel sem ljubi dve	214
196. Sredi noči	215
197. Vest o boju	215
198. Iskra upora	216
199. Bele breze	217
200. Bele breze	217
201. Spomini	218
202. Sanje o kloštru	219
203. Odgovor mladim fantičem	219
205. O partizanskih poluh	222
206. Pismo	223
207. Moja dolina	224
208. Mladina na boj	225
210. Zadnja ofenziva	226

211. Stari mlin	227
212. Trenutek odločitve	228
213. Izpolnjena prisega	229
214. Talci za vasjo	230
215. Golobar	231
216. Potres	232
217. Rodna zemlja	232
218. Mladinske brigade	234
219. Partizanska bolnica	235
220. Spomini	236
221. Soči	236
222. Fantje tri	237
223. Tu naš je dom in naša tiha sanja	238

Evridika iz pekla IX (a) – Boris A. Novak: Mara Čepič

38. Boris A. Novak	241
224. Čudežno preživetje Mare Tschepitsch v koncentracijskem taborišču Ravensbrück	241
225. Petnajsti spev: ČAS PREZGODAJ ODRASLIH OTROK	243
226. Petintrideseti spev: ČAS METRONOMOV	246
39. Mara Čepič	249
Boris A. Novak: Mara Čepič	249

Evridika iz pekla IX (b) – Mateja Gaber – Neuklonljive – Jevra, Leona, Vesna, 2024

40. Mateja Gaber	253
227. Jevra Kovačević	254
228. Leona Gaber	256
229. Vesna Stranić	258

Evridika iz pekla IX (c) – Jani Kovačič: Pieta

41. Jani Kovačič	262
230. Pieta	262

Dodatek – Jani Kovačič: Evridika iz pekla

231. Justina Marolt: Tam v dolu roža rase	265
---	-----

232. Vera Albreht: Črne vrane	265
233. Erna Muser: Umira sonce, onstran žic bodečih	265
234. Maca Jogan: Sveta noč	266
235. Marija Ahtik: V Auschwitzu	267
236. Pavla Medvešček: Čelade	268
237. Vera Albreht: Vem (Odpрте zevajo peči)	269
238. Katja Špur: Na apelu	270
239. Vera Albreht: Še včeraj	270
240. Vera Albreht: Ob alarmu	271
241. Vera Albreht: Je to spomin	271
242. Anna Muzyczna: Das Todestango	272
243. Pavla Medvešček: Krvnik	272
244. Jani Kovačič: Pieta	273
245. Aleksander Kulisiewicz 1000 žensk! / 1000 kobiet! / 1000 frauen!	273
246. Nâzim Hikmet, Tadeusz Niemira: Spalona matka / Zažgana mati	275
247. Anonimno: Auschwitz Tango / Der Tango Fun Osvientshim	276
248. Katja Špur: Nocoj	277
249. Katja Špur: O vi, ki boste nekoč	277
Viri in literatura	279
Kazalo naslovov pesmi	285
Kazalo avtoric (in avtorjev)	293
Recenziji	295

Spremna beseda

Antologija *Evrídika iz pekla* zaokroža obsežen literarno-antologijski projekt, ki v devetih razdelkih združuje različne glasove, poetike in izkustva v skupno pesnitev o trpljenju, spominu, smrti, odporu in upor. Povezuje jo reinterpretacija antičnega mita o Evridiki, ki v tej antologiji iz figure posameznice, ki išče vrnitev k življenju, prerašča v kolektivno metaforo vseh žrtev neizrekljive vojne vihre.

Antologija je zastavljena polifono: vsak razdelek ponuja svoj lasten ton, ritem, tematsko polje in estetski pristop, a obenem vsi razdelki tvorijo prepoznavno notranjo kontinuiteto, saj se temeljne teme ponavljajo, variirajo in poglobljajo v različnih kontekstih in besedilnih realizacijah. Gre torej za zasnovo, ki je obenem individualna in kolektivna, saj vsak prispevek nadgrajuje, transformira ali reflektira temeljno mitopoetično strukturo.

Evrídika iz pekla skuša preseči tradicionalno funkcijo literarne antologije, zato ni bila zasnovana kot zbir pesmi in besedil iste tematske niti, ampak kot zavesten poskus ustvarjanja literarnega organizma, ki v svoji celovitosti govori več kot njegovi posamezni deli. Besedila, zbrana v njej, so etična gesta pričevanja, spomina in upora, *Evrídika* pa je tako literarni, kulturni in (predvsem) etični projekt.

Kako literarno pričevati o neizgovorljivem? Kako upesniti tisto, kar presega jezike in reprezentacije? Kako zgraditi spominski kolektiv, ki je zavezan resnici in obenem kljubuje pozabi?

Evrídika iz pekla ne podaja dokončnega odgovora – in ga niti ne želi. Namesto tega ponuja prostor, v katerem glasen odmev neizrekljivega kljubuje tišini.

Mit in Evridika iz pekla

Lévi-Strauss¹ mit razume kot strukturirano celoto, katere primarno načelo ni vsebina posameznih dogodkov, temveč razmerja med osnovnimi pripovednimi enotami, ki jih imenuje *mitemi*. V nasprotju z zgodovinskim ali simbolnim pristopom k mitu vztraja, da se njegov pomen razkriva izključno skozi analizo strukturnih odnosov med mitemi. Saussurjansko načelo tako prenese na področje mita, ki je strukturiran kot sistem binarnih opozicij, v katerih se posamezni elementi organizirajo glede na podobnosti in razlike. Analiza mita zahteva simultano branje na dveh ravneh: diahroni (kjer so dogodki razvrščeni v linearnem časovnem zaporedju) in sinhroni osi (kjer so elementi povezani v stabilno strukturo odnosov). Mit lahko prehaja skozi različne oblike, prevode in priredbe, ne da bi pri tem izgubil svojo osnovno strukturno formo. Ta sposobnost mita, da ohranja svojo strukturo kljub spremembam vsebine, ga umešča v samostojno kategorijo jezika, ki presega konvencionalne definicije jezikoslovja. V svojih analizah Lévi-Strauss ugotavlja, da miti vedno strukturirajo svet skozi binarne opozicije, npr. surovo/kuhano, življenje/smrt, svetlo/temno. Vsaka kultura, ne glede na svoj zgodovinski ali geografski kontekst, artikulira temeljne kulturne napetosti prek teh strukturnih opozicij. Mit po njegovem služi kot logični model, ki omogoča premagovanje kulturnih protislovij in razreševanje temeljnih dilem, ki izvirajo iz organizacije človeškega izkustva v sistem binarnih opozicij. Poleg tega Lévi-Strauss poudarja, da miti niso linearne pripovedi s preprostim zaporedjem dogodkov, temveč stratificirane strukture, ki rastejo spiralasto: vsaka nova plast pripovedi ponavlja osnovne elemente, ki variirajo, kar ustvarja vtis razvoja, medtem ko osnovna struktura ostaja nespremenjena. Mit je tako hkrati dinamičen in statičen, saj se njegova pripoved razteza skozi čas, medtem ko njegova notranja struktura ostaja stabilna. Logika mita je torej prav tako stroga in dosledna kot logika znatnosti. Miti niso preostanek primitivnega mišljenja, temveč manifestacija univerzalnih logičnih procesov, ki strukturirajo človeško razumevanje sveta. Strukturna analiza mita tako omogoča vpogled v globoke, nezavedne mehanizme mišljenja, ki presegajo individualne kulture in zgodovinske kontekste. Antologija *Evridika iz pekla* se organsko vpenja v to razumevanje: središče mitološke strukture je pot v smrt in vrnitev v življenje, pri čemer posamezni razdelki rekonstruirajo različne individualne izkušnje, v katerih se borba za življenje odvija skozi travmatične vojne okoliščine. Mit o Evridiki ni reproduciran v svoji izvorni obliki, temveč se fragmentira in transformira v sozvočju z zgodovinskimi, družbenimi in individualnimi travmami. Nasprotja – življenje/smrt, dom/izgnanstvo,

1 The Structural Study of Myth. V: H. Adams, L. Searle (ed.), 1986: *Critical Theory Since 1965*.

individualno/kolektivno – tako strukturirajo osrednji pripovedni tok antologije, s čimer poglobljajo delovanje naslovnega mita. V literarnem postopku pride do funkcionalnega prenosa arhetipskega vzorca, tj. potovanja v onstranstvo in povratka, v sodobne zgodbe boja za preživetje in upora.

Totem and Taboo (1913) Sigmunda Freuda odkriva razumevanje mita kot simbolične kompenzacije kolektivne travme, zlasti v povezavi s krivdo. Mitološka podlaga *Evridike iz pekla* ne vzpostavlja fikcijskega sveta, ampak služi kot psihosocialni mehanizem predelave kolektivnih travm. Carl Gustav Jung² nadgrajuje Freudovo analizo z uvedbo koncepta *kolektivnega nezavednega*. Po Jungu arhetipi – kot lahko razumemo tudi lik Evridike – predstavljajo univerzalne figure psihičnega razvoja. Evridika ni samo nesrečna ljubimka, je arhetipska figura trpljenja in ponovnega rojstva. V antologiji tako Evridika prevzema vlogo univerzalne mediatorke med življenjem in smrtjo. Po Jungu arhetipi v umetnosti izražajo kolektivne psihološke dinamike. V antologiji se Evridika konstituira tudi kot arhetipska figura trpeče ženske, ki preoblikuje bolečino v etični klic k življenju. Kolektivni simboli, ki na onkrajliterarni ravni medbesedilno aludirajo tudi na izhodiščni mit (npr. reka, most, podzemlje) nadgrajujejo individualne pripovedi v univerzalno nadčasovno sporočilo. Pomembno dopolnilo sodobne psihoanalitične teorije ponuja Cathy Caruth, ki v delu *Unclaimed Experience: Trauma, Narrative, and History* (1996) trdi, da travma ni v povsem zavestni izkušnji, ampak v razpoki, v dogodku, ki se nikoli v celoti ne razkrije. Pesmi in druga (pol) literarna pričevanja v antologiji večkrat delujejo ravno po tem načelu. Travma se razodeva skozi ponovitve, prekinitve, nenadna preklapljanja perspektiv in skozi nezmožnost linearne pripovedi. Roland Barthes³ v svojih esejih opozarja, da miti v moderni družbi pogosto postanejo instrumenti ideološke naturalizacije; politične, ekonomske in kulturne hierarhije se predstavljajo kot naravne, s čimer služijo utrjevanju ideoloških sistemov. *Evridika iz pekla* zavestno izpodbija takšno rabo mita. Namesto utrjevanja dominantne ideologije uporablja mitsko podlago za razgaljanje sistemskih zločinov (nasilje, vojna, genocid) in za vračanje glasu utišanim. Tako mit postane neke vrste sredstvo za demitologizacijo resnic, Evridika pa simbol pozabljenih. Po Derridaju⁴ vsak mit, ki pretendira na univerzalnost, skriva pod sabo tisto, kar je bilo izbrisano, marginalizirano, utišano. Antologija se tega zaveda in sistematično odkriva »izgubljene glasove« trpečih posameznic in posameznikov. Kulturni spomin, kot ga opredeli Aleida Assmann v *Cultural Memory and Western Civilization* (2011), omogoča skupnosti vzdrževanje zgodovinske zavesti.

2 *The Archetypes and the Collective Unconscious* (1959).

3 *Mythologies* (1957).

4 *Writing and Difference* (1967).

Assmann ločuje med t. i. komunikacijskim spominom, tj. kratkoročnim spominom žive generacije, in t. i. kulturnim spominom, tj. formaliziranim spominom, ki prehaja med generacijami. *Evridika iz pekla* deluje na ravni slednjega in zavestno rekonstruira travmatične epizode, da bi jih vpisala v kolektivno kulturno telo. Vzporedno Jan Assmann v *Religion and Cultural Memory* (2000) poudarja pomen rituala in naracije za prenos spomina. Tako pričujoča antologija tudi kot celota deluje kot ritualna ponovitev, vsak njen razdelek odpira nov prostor spomina in s poetizacijo travmatičnih izkušenj hkrati vzpostavlja kontinuum med preteklostjo in sedanjostjo. Travma, kot ugotavlja Cathy Caruth,⁵ presega možnosti reprezentacije – in ta notranja struktura travmatičnega spomina se skozi fragmentacijo in ponavljanja odseva v pričujoči antologiji. Giorgio Agamben v *Remnants of Auschwitz* (1999) razvija koncept *priče, ki ne more pričati*. V antologiji se pojavljajo subjekti, katerih glas je zaznamovan s paradoksom nujnosti pričevanja na eni in z njegovo nezmožnostjo na drugi strani. Besedila pogosto tematizirajo to napetost, s čimer prispevajo k etiki pričevanja, ki ne zahteva popolne rekonstrukcije, temveč pris(o)tnost. Dominick LaCapra v *Writing History, Writing Trauma* (2001) analizira razliko med »dokumentarnim« in »izvedbenim« ubesedovanjem travme, pri čemer prvo beleži dejstva, drugo pa skuša ponoviti afektivno strukturo travmatične izkušnje. *Evridika iz pekla* v veliki meri prevzema izvedbeni princip, saj v antologiji ne gre le za sporočanje dejstev, temveč za poustvarjanje atmosfere izgube, negotovosti in razpada subjekta.

Pomembno dimenzijo antologije je mogoče zaobjeti s terminom Hélène Cixous *écriture féminine*,⁶ tj. pisanje, ki izvira iz telesa, afekta, nezavednega in ki prelamlja z logocentričnim, patriarhalnim diskurzom. Telo postane vir pisave, s čimer ruši tradicionalne (moške) modele reprezentacije. V antologiji je izraženo pisanje telesa v obliki ran, materinstva, smrti in ljubezni, pri čemer telo ni le prizorišče nasilja, temveč tudi kraj upora in regeneracije, telesnost pa ne samo predmet trpljenja, ampak tudi izvor pisanja, odpora, preživetja. Julia Kristeva v *Powers of Horror* (1982) razvije koncept abjekcije, po katerem odpadanje, gnus, izrinjanje prevzamejo vlogo temeljnih struktur subjektivacije. *Abjekt* je definiran kot tisto, kar subjekt zavrača, da bi se lahko oblikoval (npr. trupa, telesne tekočine, smrt). V antologiji se prizori umiranja, razpadanja in telesnega propada preoblikujejo v gibalno literarne subjektivacije, kjer travma pomeni začetek novega oblikovanja subjektivnosti – povedano drugače: abjektna stanja skozi soočenje z abjektom ustvarjajo prostor za novo subjektivacijo. Emmanuel Levinas v *Totality and Infinity* (1961) razume etiko kot odgovornost do Drugega, ki je pred vsako vednostjo, pred vsako intenco.

⁵ *Unclaimed Experience* (1996).

⁶ *The Laugh of the Medusa* (1976).

Antologija *Evridika iz pekla* vseskozi deluje v tej levinasovski etiki: govori v imenu mrtvih, trpečih, pozabljenih, ne zato, da bi jih apropiirala, temveč da bi ohranila njihovo drugo(s)tno prisotnost. Odnos do trpečega Drugega je torej ključen: pesniški glasovi se nikoli ne zapirajo v estetsko avtonomijo, temveč vzpostavljajo odgovorno pripadnost ranljivemu in Drugemu. Paul Ricoeur v *Memory, History, Forgetting* (2004) razvija koncept *pravičnega spomina*, ki ne sme biti nepopolna nostalgija niti ideološka instrumentalizacija. *Evridika iz pekla* uteleša ta princip: ne spominja zato, da bi idealizirala, temveč da bi opozorila, razgalila in s tem omogočila prihodnost etičnega delovanja.

Strukturna in vsebinska zasnova antologije

Antologija *Evridika iz pekla* je strukturirana kot dialog med različnimi glasovi, pri čemer vsak prispevek ohranja lastno avtentičnost, obenem pa sodeluje v širši skupni naraciji. Tovrstna struktura po zgledu Bahtinove teorije dialogizma⁷ omogoča sobivanje številnih glasov, perspektiv in poetik brez vzpostavitve enotnega, totalizirajočega pripovedovalca. V skladu s tem konceptom vsak razdelek prispeva samosvoj izraz, ki reflektira specifično zgodovinsko, družbeno ali psihološko izkušnjo. Dialog med glasovi ni harmoničen, temveč konflikten, napet, a ravno zaradi tega produktiven – bralec je vpet v mrežo raznolikih estetik, ki razkrivajo kompleksnost tematiziranih izkušenj. V tem oziru antologija deluje kot kalejdoskop trpljenja in upora, kjer se individualna pričevanja zoperstavljajo vsakršnemu poenotenju, hkrati pa med seboj prepoznavno odzvanjajo. Iz tega vznikne estetika heterogenosti, ki zavrača redukcijo travme na en sam glas ali en sam simbolni red. Takšna pripovedna večglasnost, kot opozarja Mieke Bal,⁸ omogoča artikulacijo tistega, kar presega standardizirano naracijo, slednje pa v antologiji sovпада s poetičnim uprizarjanjem zgodovinsko in politično odrinjenih glasov. Znotraj antologije se zato ne oblikuje linearne pripoved o trpljenju, temveč mreža različnih pričevanj, ki so v dialogu, kontrapunktu ali tihem soglasju. Pesmi ustvarjajo diskurzivno odprtost, ki jo Albrecht Koschorke v delu *Fact and Fiction: Elements of a General Theory of Narrative* (2018) povezuje z modernimi oblikami reprezentacije, kjer resnica ni več homogena, ampak fragmentarna, večplastna, večpomenska. Nujno je poudariti, da ne gre le za estetiko različnosti, ampak za etiko sprejemanja drugega: različni glasovi niso integrirani v en sam veliki narativ, ampak ostajajo v napetem sobivanju, kar odraža heterogeni značaj kolektivnega spomina, kakor ga definira Aleida Assmann.

Formalna členitev antologije na devet razdelkov jasno evocira

7 Problemi poetike Dostojevskega, 2007.

8 *Narratology: Introduction to the Theory of Narrative*, 1997.

Dantejevih devet krogov pekla iz *Božanske komedije*, s čimer se simbolno zarisuje pesniško potovanje skozi devet stopenj pekla sodobne zgodovine. Vsak razdelek predstavlja svojo lastno tematiko, svoj ton in svojo mikrokozmično formo pekla – od fašističnih taborišč, vojnih pustošenj in osebnih eksilov, do posttravmatskih oblik nevidnega, a vseprisotnega trpljenja, pri čemer je prehod med razdelki zasnovan kot prehod skozi različne modalitete trpljenja – od kolektivnega genocida do individualne eksistencialne bolečine. Tako kot Dantejeva pot ne vodi le skozi pekel, temveč je tudi katabaza, ritualni spust v globine z namenom etične preobrazbe in spoznanja, ima tudi ta antologija jasen etičen naboj. Vendar ne prinaša transcendence v klasičnem smislu, izhod ni obljuba odrešitve, temveč vnovična artikulacija življenja skozi pričevanje, spomin in upor. Gre torej za postmoderni obrat klasičnega katabaznega modela: katabaza (spust v podzemlje) v antologiji ne vodi v teleološko odrešitev, temveč v etično konfrontacijo s travmo, z zločinom, nasiljem in s spominom. Antologija torej ne reproducira tradicionalnega eshatološkega modela, ampak ga dekonstruira v skladu s pojmovanjem travmatične literature, kot jo razume tudi Shoshana Felman:⁹ v travmatični izkušnji pot ni usmerjena k smislu, temveč k vztrajnemu pričevanju v polju brez končne razrešitve.

Antologijo prevevajo trije osrednji tematski loki, ki jih je mogoče razčleniti s pomočjo sodobnih teorij spomina in travme:

- *Zgodovinski pekel in institucionalizirano nasilje* (razdelki I–IV) se razkrivata skozi ubesedovanje taboriščne izkušnje, fašističnega in nacističnega nasilja, okupacije. V tem oziru je na eni strani izpostavljena kolektivna žrtev, na drugi pa heroizem, vendar brez glorifikacije. Gre za dekonstrukcijo zgodovinskega mita, kjer herojski diskurz razpade v intimen pogled v bedo, izgubo, mučenje, ločitev od doma, nasilje in smrt. Prvi lok tematizira zgodovinske travme 20. stoletja: holokavst, genocid, fašistična in nacistična nasilja, pri čemer sledi pristopu, ki ga v delu *History and Memory after Auschwitz* (1998) opisuje Dominick LaCapra: pričevanje o travmi ne pomeni le rekonstrukcije dogodkov, ampak delo spomina, ki rekonfigurira preteklost v obliko kulturne in etične memorije.
- *(Žensko) telo kot prostor in arhiv spomina ter bolečine* (razdelki V–VII) je hkrati tudi nosilec ran in prostor, kjer vznikne odpornost. Telo je torej aktivno in pasivno prizorišče zgodovine, ki v skladu s teorijo Elaine Scarry (*The Body in Pain: The Making and Unmaking of the World*, 1985) v trpljenju izgublja svoj svet, a ga obenem tudi ustvarja, bolečina pa oblikuje novi pomen realnosti. Motivi telesnih bolečin in izgub, poroda med vojno, skrbi za druge kot etičnega akta v neetičnem okolju so predstavljeni kot politične,

9 *Testimony: Crises of Witnessing in Literature, Psychoanalysis, and History*, 1992.

zgodovinske in etične izkušnje, žensko (in znotraj tega materinsko) telo pa kot politično polje.¹⁰

- *Preživetje in etika pričevanja* sta osrednji semantični niti zadnjih razdelkov, ki vzpostavljata metafizično razsežnost antologije, katere pričevanje se ne zaključí s smrtjo, ampak se prevesi v pesem kot obliko trpljenja, ki vztraja in nadaljuje svoje poslanstvo. Žrtve postajajo nosilke spomina in generacijske skrbi, njihove pesmi pa pietetni pozivi k odgovornosti in kontinuiteti spomina. Zadnji lok tako razvije etiko pietete, po kateri je priznanje ranljivosti Drugega temelj za vsako etično delovanje. Smrt ni predstavljena kot konec, ampak kot poziv k pričevanju, ki kot spomin in opomin prehaja v naslednje generacije.

Poetika pričevanja in diskurz ženskega upora

Osrednji estetski princip zbirke je poetika pričevanja, ki jo zaznamujeta dva ključna elementa:

- subjektivna intimizacija zgodovinske izkušnje, pri čemer pesmi ubesedujejo predvsem afektivne usedline trpljenja,¹¹
- refiguracija ženskega glasu – v skladu s feministično teorijo pričevanja¹² se pesniški glasovi žensk v zbirki ne omejujejo le na reprezentacijo žrtve, temveč konstruirajo politični subjekt, ki govori s telesom, spominom, čustvi, z razumom in etično zavestjo.

Antologija je s tem edinstven prispevek k slovenski literarnozgodovinski tradiciji, saj vzpostavlja žensko subjektivacijo znotraj zgodovinske kataklizme, ki je doslej v kanoniziranih naracijah pogosto umanjala. V njej lahko spremljamo (vsaj) troje formalnih strategij, ki ustrezajo semantičnemu osredinjanju na travmo:

1. Fragmentacija: mnoga besedila razpadajo v drobce podob, misli, verzov, kar po Cathy Caruth¹³ predstavlja značilno strukturo travmatičnega izraza, v kontekstu katerega se travma kaže v nezmožnosti linearne pripovedovanja.
2. Afektivna estetika: čustva (strah, žalost, jeza, ljubezen) so v ospredju, vendar niso eksplicitno imenovana, ampak utelešena v podobah (npr. slana zemlja, suhe dojke, luna nad trupli).
3. Narativna praznina: bistveni dogodki so pogosto izpuščeni ali samo nakazani, kar ustreza pojmovanju travme kot neupovedljive izkušnje.

10 Prim. Adrienne Rich: *Of Woman Born*, 1976.

11 Prim. Dominick LaCapra: *Writing History, Writing Trauma* (2001).

12 Leigh Gilmore: *The Limits of Autobiography: Trauma and Testimony*, 2001.

13 *Unclaimed Experience*, 1996.

Literarnozgodovinske pred(hod)nice Evridike iz pekla

Poleg vsebinskih in formalnih značilnosti zbirka deluje v nenehnem medbesedilnem dialogu z zgodovino literature in kulture. Evridika se kot medkulturni simbol naslanja na številne literarne predhodnice,¹⁴ intertekstualna prisotnost različnih diskurzov pa ustvarja večslojni arhiv, ki antologijo umešča v širši kulturni spomin. V formalnem smislu antologija vključuje različne izrazne oblike: od tradicionalnih pesemskih oblik do proznih pesmi, od spevov in lamentacij do fragmentiranih notranjih monologov in pretresljivih poslovnih pisem, kar odraža Barthesovo idejo,¹⁵ da se resnica pisanja poraja iz razpada enotnosti govora. Nekateri razdelki vzpostavljajo širše narativne loke, ki spominjajo na kolektivne epe preživetja. Številni teksti so zaznamovani s kolektivnim žalovanjem za izgubljenimi skupnostmi, na podlagi česar zvrstno prehajajo v elegije; ves čas pa gre za tradicijo literature pričevanja, ki temelji na realnih zgodbah, dogodkih, spominih.

Pekel kot simbolno in imaginarno območje trpljenja, kazni in izgubljenosti se v literarni tradiciji pojavlja v različnih preoblikovanjih, ki odsevajo zgodovinska, filozofska in teološka razumevanja človeškega bivanja. Že od antike naprej je pekел zaznamovan s kompleksno simboliko, predstavlja prostor preizkušnje, moralne sodbe in nepreklicne izgube, a hkrati tudi notranje izkustvo eksistenčne stiske. V literarni umetnosti se zato podoba pekla vedno znova aktualizira – od klasičnih religioznih predstav do modernih eksistencialnih interpretacij. V evropskem srednjem veku je kanonično podobo pekla izoblikoval Dante Alighieri v *Božanski komediji* (*La Divina Commedia*, 1320), v kateri pekел ni le fizični prostor, temveč skrbno strukturirana moralna topografija človeških grehov. Dantejev napis na vhodu v pekел »Puščajte vsak up, vi, ki vstopate!« (Inferno, III, 9) postavlja temeljno premiso: vstop v pekел pomeni izgubo upanja kot temeljnega pogoja odrešenja. Celotna dantejevska podoba pekla temelji na ideji pravične kazni (*contrapasso*), kjer je kazen odsev greha, pri čemer je trpljenje hkrati kaznovalno in razkrivajoče.

V zgodnjem novem veku John Milton v *Izgubljenem raj* (*Paradise Lost*, 1667) preoblikuje predstavo pekla kot kraja moralnega zla v kozmični prostor eksistencialne svobode in upora. Satanov znameniti stavek, da je boljše vladati v peklu, kakor služiti v nebesih, ilustrira premik od religiozne k eksistencialni logiki, po kateri pekел ni več le kraj kazni, ampak tudi prostor kljubovanja in avtonomije. Miltonova vizija pekla anticipira sodobno razumevanje pekla kot notranjega stanja duha, kar posebej poudarja literarna moderna. Sodobnejše literarne reprezentacije pekla

14 Prim. Irena Samide, 2009: Orfejev spev in Evridikine metamorfoze. *JiS* 54/1. 13–23.

15 *Le Plaisir du texte*, 1973.

se oddaljujejo od eshatoloških in metafizičnih okvirjev in se usmerjajo v psihološke in eksistencialne dimenzije. Jean-Paul Sartre v svoji drami *Zaprta vrata / Za zaprtimi vrati* (*Huis Clos*, 1944) radikalizira to spremembo z znamenitim stavkom »Pekel so ljudje okoli nas.« Sartre pokaže, da je pekел predvsem v medčloveških odnosih, v neskončni izpostavljenosti sodbi Drugega, kar ustvarja stanje stalne eksistenčne tesnobe. V moderni poeziji T. S. Eliot v *Pusti deželi* (*The Waste Land*, 1922) upodablja duhovni pekел deziluzije in razpada, pri čemer pekел ni več kraj kazni za posamezne grehe, ampak kraj kolektivne duhovne smrti, odtujenosti in stagnacije, ki zaznamuje sodobno civilizacijo po prvi svetovni vojni. Posebno mesto v sodobnem premišljevanju o peklu zaseda pričevanjska literatura o taboriščih smrti v 20. stoletju. Primo Levi v *Ali je to človek* (*Se questo è un uomo*, 1947) eksplicitno identificira Auschwitz kot absolutni pekел, prostor, kjer so ukinjeni vsi etični, pravni in človeški normativi. Levi razvije koncept pekla kot popolnega izbrisa človečnosti in vzpostavi novo etično nujnost pričevanja, kljub neizrekljivosti trpljenja. Antologija *Evridika iz pekla* se zavestno vpisuje v to bogato dediščino literarnega razmišljanja o peklu. A za razliko od klasičnih upodobitev, kjer je pekел statičen prostor kazni, je tukaj predvsem dinamičen prostor notranjega in kolektivnega boja za ohranitev človečnosti. Vsak razdelek antologije razpira nov vidik pekelnskega izkustva – od zgodovinskih genocidov do osebnih izgub, od telesnih ran do duhovne odpornosti. Evridike antologije so priče in preživele, vendar tudi subjektke kreativne regeneracije v jeziku in v spominu. Pomembno je poudariti, da antologija vsebuje tudi refleksivne momente, kjer avtorice tematizirajo samo pisanje o travmi in si zastavljajo vprašanja, kako ubesediti neubesedljivo; kako pričati v imenu mrtvih; kako biti odgovoren do tistih, ki niso preživel. Takšni refleksivni prehodi ustrezajo konceptu metafikcije spomina,¹⁶ po katerem literarna dela ne le pripovedujejo o spominu, ampak premišlujejo in prevprašujejo pogoje in omejitve vsakega spominjanja. Na nas je, da si tovrstna vprašanja zastavimo tudi sami.

Avtorici

.....
 16 Prim. Linda Hutcheon: *A Poetics of Postmodernism*, 1988.

Evridika iz pekla I – Pesnice

Poezija, nastala v obdobju druge svetovne vojne, zavzema edinstveno mesto v literarni zgodovini in deluje kot neprecenljiv dokument časa. Njena vrednost ni omejena zgolj na estetsko ali literarno plat, ampak ima tudi izrazito dokumentarno in pričevanjsko funkcijo, s čimer omogoča razumevanje tako individualnih kot kolektivnih vojnih izkušenj ter osvetljuje posledice, ki jih je vojna pustila v zavesti posameznika in skupnosti.

Prvi razdelek antologije *Evridika iz pekla* vzpostavlja temeljni okvir celotnega dela z motivom katabaze, spusta v podzemlje, ki v literarni tradiciji že od antike dalje predstavlja preizkušnjo preobrazbe, samospoznavanja in razmejevanja med življenjem in smrtjo. Vstop v pekel v tem kontekstu pomeni vstop v stanje notranje dezintegracije, kjer razpadejo časovne, prostorske in identitetne meje. Pesmi prvega razdelka prikazujejo, kako travmatične izkušnje vojnih grozot, izgube doma, nasilja in smrti preoblikujejo subjekt v eksistencialno skrušeno bitje, čigar orientacija v svetu je fundamentalno zamajana. Značilna je uporaba fragmentarne strukture, razdrobljene sintakse in diskontinuitetnih verzov, ki estetsko poustvarjajo razpad smisla. Lévi-Straussovo razumevanje mita kot načina strukturiranja nasprotij, posebej paradoksa življenja in smrti, se v tem razdelku uresničuje v obliki pripovedne razgradnje in lirčne disrupcije. Cathy Caruth opozarja, da travma pomeni izkušnjo, ki je tako intenzivna, da razbije linearno zaznavo časa; v tem duhu pesmi prvega razdelka vzpostavljajo izkustvo, kjer se preteklost ne zaključí, ampak trajno prebiva v sedanjosti, Evridika pa tako ni le simbol ljubezni, izgubljene v smrti, temveč univerzalna podoba tistih, ki so izgubili svoj svet in kljub temu iščejo pot nazaj v življenje. Takšno branje dopolnjuje tudi Agambenov koncept "priče, ki ne more pričati", saj lirske subjektke že od prvega razdelka dalje pogosto utelešajo paradoks hkratne nujne po pričevanju in nezmožnosti artikulacije travmatične izkušnje.

Prvi razdelek prinaša poezijo posameznic, ki so med drugo svetovno vojno izkusile najhujše oblike nasilja, pregnanstva, taboriščnega trpljenja in vojaškega odpora. Njihove pesmi so individualne izpovedi osebnih usod, ki se hkrati globoko vpisujejo v kolektivni spomin. Umeščajo se v širši kontekst literarne krajine, ki zajema tako dokumentarni realizem kot simbolno abstrakcijo, pri čemer njena večplastna struktura presega kronološko pripovedovanje in v bralcu vzbuja močan emocionalni in intelektualni odziv. Prav tako igra pomembno vlogo pri oblikovanju kolektivnega zgodovinskega spomina ter se vključuje v širše razprave o vlogi literature kot sredstva za ohranjanje družbenih vrednot, premagovanje travm in gradnjo (kolektivne) identitete. V pesmih je posameznica hkrati priča in nosilka skupnega trpljenja, njena izpoved pa postaja glas mnogih utišanih. Posledično ima tovrstna literatura močan etičen naboj, ki si prizadeva zapisati tisto, kar bi sicer ostalo neizgovorjeno, potlačeno in/ali pozabljeno.

Razdelek uvaja poezija **Vere Albreht**; njene pesmi, napisane v taborišču Ravensbrück, so paradigmatski primer pesništva, ki ni nastajalo pervenstveno iz želje po umetniškem izražanju, temveč iz notranje nuje, da se človek zoperstavi razčlovečenju. Že v pesmi *Uporno odkorakale se* srečamo z osnovnim motivom kljubovanja: »Uporno odkorakale skoz vrata / smo v tistem zimskem jutru.« Upor je tih, a trden, sestavljen iz vsakodnevnih dejanj dostojanstva. V pesmi *Apel*, kjer jetnice preštevajo, Vera Albreht zapiše: »Radi bi nam strli perutnice, / pa ne boste jih, dokler živimo!« – verz, ki sintetizira celotno etično držo pesnice: odpoved telesu v zameno za ohranitev duha. Tradicionalne pesniške oblike so uporabljene kot strategija upora proti kaosu taborišča, tako že sama pesem s svojo urejenostjo nasprotuje taboriščni realnosti razčlovečevanja. Njene pesmi tako vzpostavljajo kulturni spomin, ki transcendirajo osebno izkušnjo in postane del identitete skupnosti.

Nada Carevska – Živa v antologijo uvaja dinamiko premikanja skozi trpljenje. Njene pesmi umiranje tematizirajo v gibanju s podobami kolon ranjencev v snegu, mrtvih partizanov na skalnatih Brdih. Verza »Sneži. In na belini snežni / rdeče rože so pognale iz krvi« subtilno prepletata lepoto in grozo, estetizacija krvavih sledi v snegu pa ni izenačena z romantizacijo smrti, ampak poudarja strašljivo lepoto vztrajanja. Carevska vnaša elemente narave, a jih preobrazi tako, da narava ni več na človekovi strani, ampak vse bolj postaja kruto prizorišče smrti. Tudi pri njej v ospredju ostaja travmatično ponavljanje, ki ne omogoča katarze, temveč subjekt zamrzne v stanju neskončnega prehajanja med življenjem in smrtjo.

Marija Grzinčič v pesmi *Kazen* v ospredje postavi notranji boj posameznice, ki skuša ohraniti duhovno svetlobo kljub skrajnim okoliščinam fizične izčrpanosti in trpinčenja. Njeni verzi »Premaga me slabost,

da črno vidim le temo. / Ko pa predramim se, je v meni bolj ko prej svetlo« kažejo izjemno pomembno dimenzijo taboriščne lirike: upanje se ne rodi iz zunanjih pogojev, temveč iz odločitev posameznice za notranjo vztrajnost. V tej pesmi odmevajo pojmi, ki jih Primo Levi imenuje *siva cona*, tj. stanje, v katerem ločnica med žrtvijo in preživelim postane boleče kompleksna. Avtorica ne slavi trpljenja, ampak ga prenaša in hkrati opozarja, da prav duhovna neuklonljivost prepreči dokončno razčlovečenje.

Anni Kness v pesmi *Ravensbrück* uporabi liturgično strukturo, ki temelji na ponavljanju, ritmizaciji in kolektivnem glasu. V verzih »Zaprte za visokimi zidovi / in zamreženimi okni, / oropane svobode« klicalno ponavljanje ustvarja občutek skupnega upanja na osvoboditev. Kness s tem pesem spremeni v kultivirani spominski ritual, kjer trpeče ne izražajo le svoje bolečine, ampak ustvarjajo nov kolektivni subjekt, ki vztraja onkraj individualnih izgub. Tako se spomin iz območja individualnega razširi v kolektivno oblikovano strukturo, ki omogoča skupnosti, da kljub trpljenju in izgubi nadaljuje v svojih prizadevanjih.

V pesmi *Ravensbrück 1944* **Anice Kos** se naravni motivi kažejo kot brezbrizni spremljevalci človeške agonije. Verzi »Pomlad je zdaj doma. Bezeg diši. / Tu ni pomladi, so le bolečine in solze« dramatično poudarjajo ločitev med naravnim ciklom v domačem okolju in kruto realnostjo v taborišču Ravensbrück. Narava, ki v tradicionalni liriki ponuja zatočišče, je tukaj ravnodušna, in sicer v smeri estetike travme, kjer je diskrepanca med pričakovanim in doživetim jedro pesniškega učinka.

Pavla Medvešček oblikuje izjemno izrazno ekonomično in vizualno sugestivno liriko. Njene podobe so skoraj zamrznjeni kadri: »Škornji luže kalijo«, »Vse gostejše so sledi rdeče«. Njena tehnika, ki je blizu t. i. pričevanjskemu minimalizmu, pušča prizore skoraj neme, s čimer ustvarja učinek, ki ga Marianne Hirsch imenuje *postspomin*, tj. prenos travmatične izkušnje, ki je oblikovana skozi vizualne, fragmentarne drobce.

Milena Mohorič v pesmih *Samota* in *Te temne gore* vstopa v stanje popolne izpraznjenosti človeške izkušnje. V njenih verzih »Sivina le. Ne ptice. Ne zelenja.« spremljamo notranje duševno stanje izgnanke, ki je prekinila vez z domovino, s skupnostjo in celo s sabo, pri čemer spremljamo prehod v sfero eksistencialistične poezije, kjer ni več jasne meje med zunanjim svetom in notranjo praznino subjekta.

Ančka Salmič v svoji pesmi *Od pamtiveka do naših dni* razgrne temeljno vprašanje cene svobode skozi eksplicitno povezavo med krvjo, smrtjo in novo življenjsko močjo. Njen izraz temelji na kontrapunktu med žrtvijo in rojstvom: »Iz te krvi koliko novih ljubezni bi naročje odprlo.« Tako zarisuje imaginarij, v katerem smrt ni končni horizont, ampak boleča, a nujna podlaga za vznik novega. Pesem nosi v sebi močno etično napetost,

v kateri elegičen spomin prerašča v klic k odgovornosti. V pesmih *Vaši spevi so mi tuji* in *Silvestrov večer v pregnanstvu* tematizira izkušnjo tujstva, izgona in nemožnosti identifikacije z novo okolico. Narava tujine, čeprav polna glasov, poudarja odtujenost in hrepenenje po domu.

Ljuba Skornšek oblikuje izrazito dvojno gibanje, njena lirika se na eni strani pogreza v intimo bolečine, na drugi pa v odločenost upora. Tako njene pesmi pričajo o napetosti med pasivno izkušnjo izgube in aktivnim iskanjem smisla v vztrajanju. Hkrati pa pesnica vnaša tudi subtilne znake vztrajanja, ki so minimalističnini, a pomembni simboli upanja na boljši jutri. Uporablja zadržano, tiho govorico, ki nikoli ne zdrsne v patos, temveč vzpostavlja »subjekt tišine«, tj. subjekt, ki skozi brezzvočje in fragmentacijo ohranja človečnost v nečloveških razmerah.

Katja Špur v pesmih, nastalih v taboriščih Ravensbrück in Barth, upodablja stanje t. i. mrtvega časa, v katerem linearni tok izkušnje razpade. V pesmi *Mrtvi čas* podoba golih vej v vetru in opustošene ravnine uteleša absolutno izničenje vitalnih tokov življenja: »Glej, življenje je umrlo.« Nadaljuje s tematiko travmatične dezartikulacije v pesmi *Na apelu*, kjer jezik postane orodje nasilja z ukazi v nemščini (In der Reihe bleiben! Mensch!), s kaznovanjem in z nočnim vpitjem, ki oblikujejo akustično krajino strahu. Njen diskurz je fragmentiran, nasičen s ponavljanjem ukazov in z grotesknimi podobami ("črna vrana v črni pelerini"). Gre torej za jezik taboriščne izkušnje, ki se približa svojemu lastnemu robu, kjer pričevanje postane performans njihove nepredstavljenosti, pesem o taborišču pa taborišče v pesmi – prostor, kjer razpade tako subjekt kot njegov jezik.

Erna Muser v pesmih *Žarek Anici Černejevi v spomin* in *Umira sonce, onstran žic bodečih* subtilno prepleta motiv sonca in svetlobe kot zadnja znanilca upanja. Čeprav sonce "umira" in s tem simbolizira zatrtje svobode, žarek, ki prodre skozi veje, pomeni spomin, ki ostaja živ. Pesnica s tem vpeljuje ključni mehanizem kulturnega spomina, v katerem vsaka majhna sled svetlobe pomeni pomembno dejanje upora proti popolnemu izbrisu.

Jožica Veble v pesmi *Pepel in kri* estetske motive obrne na glavo. Njen verz »Nebo rdeče žari, rdeč plamen iz dimnika rdi« je skoraj dokumentarističen zapis industrijske smrti. Literarna upodobitev razpade in se podredi imperativu pričevanja kot brutalnega beleženja nepredstavljenega, ki bi lahko šlo v pozabo, brez lažne tožabe in brez olepševanj.

Prvi razdelek prinaša pesmi 14 avtoric, ki naj služijo kot most med preteklostjo in sedanjostjo ali kot neke vrste etična in zgodovinska zaveza. Vsaka pesem, vsak verz, vsaka izgovorjena beseda je poskus, da se zoperstavimo pozabi. V glasovih Vere Albreht, Nade Carevske, Marije Grzinčič, Anni Kness, Anice Kos, Fani Okič, Pavle Medvešček, Milene Mohorič, Katarine Miklakove, Erne Muser, Ančke Salmič, Ljube Skornšek

in Jožice Veble naj odmevajo vsi nešteti, izbrisani glasovi, ki nas morajo opomniti, da se zlo vedno rodi tam, kjer je utišana beseda.

1. Vera Albreht

Vera Albreht, roj. Kesler (1895–1971), je odraščala v znani družini sodnika v Krškem. Po selitvi v Ljubljano so njihov meščanski dom obiskovali umetniki, tako da ga je Ivan Cankar imenoval literarni salon. Študirala je na dunajski eksportni akademiji, a je zaradi prve svetovne vojne ni končala. Med vojnoma je delovala v ženskem gibanju in mednarodni »Ligi za mir in svobodo«, med drugo svetovno vojno je bila članica uredništva radia OF Kričac (sestajalo se je v stanovanju Kristine Šuler), zaradi česar so jo večkrat zaprli in 6. 1. 1944 internirali v žensko koncentracijsko taborišče Ravensbrück. Po vojni je bila novinarka, delala je tudi pri slovenskem PEN-u. Kot pesnica se je uveljavila z objavami v reviji *Ženski svet* in s pesmimi za otroke v *Novem rodu* in *Zvončku*. Literaturi za otroke je ostala zvesta vse življenje, saj je objavila dvanajst pesniških in tri prozne zbirke, med katerimi je večkrat ponatisnjena *Zupinica* (1957). Mladim je namenila tudi mladostne spomine *Nekoč pod Gorjanci* (1960). Njene taboriščne pesmi so izšle skupaj s pesmimi Katje Špur pod naslovom *Ravensbriške pesmi* (1977), izpovedne pa so ostale raztresene po revijah (*Novi svet*, *Nova obzorja*, *Obzornik*) (Novak Popov 2004: 282).

1. Uporno odkorakale¹⁷

Uporno odkorakale skozi vrata
smo v tistem zimskem jutru, ko zarana
pretečim grožnjam nemškega birača
bila edina priča je platana.¹⁸
Ko vlak drvel je z nami v smer neznano,
smo vzele s sabo za na pot – Ljubljano.

2. Krivda¹⁹

Neznana loči naju zdaj daljava,
in nič ne vem, če si ostal še živ,

17 Vera Albreht, Uporno odkorakale, Noči brez zvezd, Ravensbriške pesmi, ur. Erna Muser, Pomurska založba, Murska Sobota, str. 7. <https://sl.wikisource.org/wiki/Uporno_odkorakale>

18 Ključna podoba "platane" kot edine priče dogodka izpostavlja motiv pričevanja v pesniškem jeziku (prim. Giorgio Agamben, Remnants of Auschwitz). Platana simbolizira naravno, nemoteče pričevanje v primerjavi z nasilno izničenim človeškim pričevanjem.

19 Vera Albreht, Krivda, Obzornik, 1965, št. 7, str. 527. < <https://sl.wikisource.org/wiki/Krivda>>

in ti ne veš, če sem ostala zdrava.
Tako kot meni, rekli so, si kriv,
kriv, kot v teh mračnih časih kriv je vsak,²⁰
ki mu je ljubši nepovratni mrak,
kot tujec, ki z nasilstvom pokorava.

3. Apel^{21, 22}

Zbrane na apelu smo jetnice.
Hanka nas prešteva in nas zmerja.
Mar to danes naša bo večerja:
poljska psotka in udarec v lice?

Radi bi nam strli perutnice,
pa ne boste jih, dokler živimo!
Še lahko, o, še lahko letimo
čez ogrado in razpete žice.

4. Balada o črnem vojaku²³

Prišel vsak dan, na pol pijan,
med nas je črn vojak.
V rokah je samokres držal,
na kapo in ovratnik dal
si je mrtvaški znak.
Udaril strumno je s peto,
ko ustavil je korak.
Ko gleda nas, zastaja kri:
Kdo bo nocoj izbran?
Bom morda jaz, boš morda ti?
Izbira, kakor se mu zdi,
ko jih peha na plan.
Ko si dovolj jih je nabral,
pričel se zanj je ples.²⁴

20 Verz izpostavlja perverzijo pojma krivde, paradoksalno je krivda posledica samega obstoja (prim. Jean-Paul Sartre, Being and Nothingness) in tako postane eksistencialni pogoj, ne pravna sodba.

21 Ritual apelow je bil v taboriščih eden najbolj uničujočih vidikov vsakdanjika, postal je simbol razčlovečenja, hkrati pa tudi prostor tihega upora.

22 Vera Albrecht, Apel Ravensbriške pesmi, ur. Erna Muser, 1977, Pomurska založba, Muska Sobota. <<https://sl.wikisource.org/wiki/Apel>>

23 Vera Albrecht, Balada o črnem vojaku, Ravensbriške pesmi, 1977, str. 21. <https://sl.wikisource.org/wiki/Balada_o_črnem_vojaku>

24 V podobi *plesa* odzvanja srednjeveški motiv *danse macabre*, kjer je smrt univerzalni izenačevalec. Tu je ples nasilno aktualiziran in tako postane mehanizem uničenja.

Na ukaz je žrtev v dir pognal
in sprožil samokres ...

5. Črna pelerina²⁵

Ko v črni pelerini nas prešteva
z drhtečim psom ob svoji desni strani,
nas zmerjati začne ob uri rani
in zmerja kar naprej, do konca dneva.

Od kod se vzela je, uboga reva,
ki misli, da svoj »višji« narod brani
pred »nižjo« raso, puntarji, cigani,
da svojega ne zna krotiti gneva?

Kako z naslado brca in pretepa,
dokler ne zvrne žrtev se po tleh
in ne pobere sama se več zlepa.

Mar je zares za vse postala slepa,
da več ne vidi gnusa nam v očeh,
ki danes še veriga nas oklepa?

6. Črne vrane²⁶

Črne vrane, črne vrane
preletavajo nebo.
Le od kod so k nam poslane,
da nam je še bolj hudó?

Ni je veje, ni je veje,
da bi sedle na drevo.
Ni ga sonca, da ogreje
nas, ki zebe nas tako.

Črne vrane, črne vrane,
odletite v našo stran!
Tam so ceste razkopane,

25 Vera Albreht, Črna pelerina, Ravensbriške pesmi, urednica Erna Muser, Pomurska založba, Murska Sobota, 1977, str. 14. <https://sl.wikisource.org/wiki/Črna_pelerina>

26 Vera Albreht, Črne vrane, Obzornik, 1965, št. 6, str. 409. <https://sl.wikisource.org/wiki/Črne_vrane>

tam je sadovnjak požgan,
tam izropali so hleve,
tam naš dom je razdejan –
in povejte, da vse dneve
mislimo v pregnanstvu nanj.

7. Kaj veš²⁷

Da dneve mogla bi prespati,
prespati žalostne noči
in šele v tistem jutru vstati,
ko zarja z vzhoda zablešči!
Imeti kakor ptič peruti,
leteti prek podrlih mest
in biti v tisti tam minuti,
ko zmagoviti preko cest
se vrnejo v domače kraje
od vseh vetrov, iz vseh gozdov ...
Potopi srčne želje raje,
kaj veš, če prideš kdaj domov?

8. Ne vprašujem²⁸

Zakaj solzé pretakaš, ne vprašujem,
razjokal bi nad nami zdaj se vsak,
če vedel bi, kako na kraju tujem
je kruh, ki ga delijo nam, grenak.

Kdo dal oblast brezumnim je ljudem,
da zapustiti morale smo prage
domačih hiš in z njimi svoje drage,
ki so ostali tam, zares ne vem.

A vem, da bodo te noči minile,
da solze, ki kapljajo zdaj na slamo
ležišč natrpanih z ramo ob ramo –
niso zaman teh pógradov močile.

27 <https://sl.wikisource.org/wiki/Kaj_veš>

28 Vera Albreht: Ne vprašujem. Obzornik 6 (1965), str. 409. <https://sl.wikisource.org/wiki/Ne_vprašujem>

9. Neodposlano pismo (Enkrat na mesec)²⁹

Enkrat na mesec smem pisati pismo
in to je borih le petnajst vrstic.
Me tukaj v Ravensbrücku srečne nismo,
drugače pa posebnih ni novic.
Povejte mu, če kdaj se v vas prikaže,
da ga v pregnanstvu pozabila nisem,
da mu pošiljati ne morem pisem.
Teh par vrstic naj vas mu kdo pokaže.

Vse k tebi, sinko moj, pošiljam želje.
Kako je s tabo, ali še živiš?
Ti moje si edino zdaj veselje,
zato z lahkoto nosim še ta križ.
Vem, da doma so hišo nam požgali,
očeta umorili, brata ni,
v gozdove tebe, sinko, so pognali,
ko k nam prišle peklenske so zveri ...

Kako pri vas? Ste zdravi in veseli?
Vas okrog mize še sedi devet?
A meni vse, celo ime so vzeli.
Zdaj sem številka – dvajset nič deset!³⁰

10. Neodposlano pismo (Res ne vem)³¹

Res ne vem, če bom na Žalah spala,
če me kdaj pogrebec spremljal bo?
Danes mi posebno je hudó
in bojim se, da bom tu ostala.

Za slovo jim nisem roke dala,
ki nekoč so ljubi mi bili.
Saj na vse strani so se razšli,
ko drhal je tuja privihrala.

29 Vera Albreht, Neodposlano pismo (Enkrat na mesec), Ravensbriške pesmi, urednica Erna Muser, Pomurska založba, Murska sobota, 1977. <[https://sl.wikisource.org/wiki/Neodposlano_pismo_\(Enkrat_na_mesec\)](https://sl.wikisource.org/wiki/Neodposlano_pismo_(Enkrat_na_mesec))>

30 Motiv "številke – dvajset nič deset" izraža razpad osebne identitete v administrativnem sistemu nasilja (prim. Giorgio Agamben, Remnants of Auschwitz).

31 Knjižnica Mirana Jarca Novo mesto, Posebne zbirke Boga Komelja, Zapuščina Vere Albreht, tipkopis IN = 6802, Ms 252 II A št. 12/11; tipkopis INVENT /10. <https://sl.wikisource.org/wiki/Res_ne_vem,_če_bom_na_Žalah_spala>

Če pa ugasnem v tej prekleti zemlji,
preden bo sveta pokol končan,
če se vrneš, dragi, v zlo ne jemlji –³²

tak ukaz mi tukaj bil je dan:
da v Daháv ne smem pisati pisma.
Zdaj oba več srečna nisva, nisva ...

11. Ob alarmu³³

V baraki naši je tesno,
telesa se tišči telo
in pograd nam je kakor grob.
Težko visi nad nami strop,
brez luči in brez vode smo.
A jaz strmim tja gor v nebo,
kjer tisoč tisoči gredo ...

Berlin, Berlin, to je naš cilj!
Plačajte, dajte, prav do tal,
prišel je veliki signal.
Razbijte v prah ga in pepel,
saj ga ves svet je že preklel.

V baraki naši je tesno,
telesa se tišči telo.
Jih slišiš, slišiš?
Zdaj gredo!

12. Ob vrnitvi I, Padlemu partizanu Mihi Čopu³⁴

Vrnili so se krepki, zmag pijani,
prihajali so v trumah dan za dnem,
od sonc, viharjev in snega ožgani,
da bil pogled prijeten je očem.

Odšel si z doma, v srcu poln navdiha,

32 Verz "če se vrneš, v zlo ne jemlji" odpira vprašanje etičnosti preživetja (prim. Levinas, *Ethics and Infinity*).

33 Vera Albreht, *Ob alarmu, Noči brez zvezd*, str. 27, v: *Ravensbriške pesmi*, 1977. <https://sl.wikisource.org/wiki/Ob_alarmu>

34 Vera Albreht, *Ob vrnitvi, Padlemu partizanu Mihi Čopu*, *Naša Žena*, 1947, št. 6, str. 167. <https://sl.wikisource.org/wiki/Ob_vrnitvi,_Padlemu_partizanu_Mihi_Čopu>

prežet idej in borbe za resnico,
in partiji predan, tovariš Miha,
V slovo zamahnil si mi še z desnico.

Na Štajerskem, v bitki za Mozirje,
si padel v boju, tik srca zadet.
Oči uprte v neba vsemirje
dejal si, ko si zapuščal svet:

»Tovariš, prosim te, pozdravi mamó,
povej, da bil sem dober komunist,
težko mi je, ko jo zapuščam samo ...«
Omahnil si, kot se osuje list.

Vrnili so se krepki, zmag pijani,
med njimi sem iskala tvoj obraz.
Ko rdeči prapori so po Ljubljani
zaplapolali, me preletel je mraz.

Od bolečine strašne mislih nate:
Kako užival bi sadove zmag!
Kako plačali žrtve smo bogate,
da prestopili smo svobode prag!

13. Ravensbriška pesem³⁵

O, koliko robotov so nas zbrali!
Številke³⁶ so na rame nam pripeli
in da bi nam ponos še zadnji vzeli,
nas vse v jetniške halje so odeli.

A naše misli? Za te ni okovov
ne žic električnih ne barikad!
Tu zbran je sever, jug, vzhod in zapad
in naš odpor postaja vedno jačji,
čim bolj nas pest sovražna tepe, tlači.

Po pet korakamo z lopato v roki,

35 Vera Albrehtova, Ravensbriška pesem, Ravensbriške pesmi, ur. Erna Muser, Pomurska založba, Murska Sobota, 1977, str. 9. <https://sl.wikisource.org/wiki/Ravensbriška_pesem>

36 Številke na ramah ponazarjajo izbris identitete in transformacijo posameznika v anonimno enoto (prim. Hannah Arendt, *The Human Condition*).

lesene cokle udarjajo ob tlak,
kot svinec vsake je korak težak.

Vse je pribito k tlom, le duh je prost,
in ta potuje z belimi oblaki
in je med nami in svobodo most.

14. Še včeraj^{37, 38}

Še včeraj je s pletilkami rožljala,
na bloku prazna zeva njena klop.
Saj nogavice ni še dokončala
in bolna ni bilà, morda prestara,
da zaslužila bi iz kotla krop.
Kako se nam prijazno je smehljala,
ker drugih je besed kot me bila.
Z rokami si je rada pomagala,
kadar z novico je med nas prišla.

V »nebeško« jih komando je pobrala
vse tiste, ki postale so odveč ...
Vso noč so stale, in med njimi stala
je tudi ona. – Zdaj ni živa več.

Na mizi njena volna je ostala,
ostalo v nogavici pet pletilk –
(Kako jih krčevito je držala.)
Katera njeno delo bo končala,
nasnuto v soju žalostnih svetilk?

15. Severno nebo³⁹

Ti severno nebo, ki si dajalo
tolažbo v tistih najstrašnejši dneh,
ko lepo vse in dobro je pospalo
in v dušah je ostal samo še greh –
zdaj šele vem, da sem ti dolžna hvalo.

37 Kontrast med včeraj in danes dramtizira temporalno pretrganost; travma destabilizira linearni čas in producira »večno sedanjost« izgube.

38 Vera Albreht, Še včeraj, Obzornik, 1965, št. 7, str. 527. <https://sl.wikisource.org/wiki/Še_včeraj>

39 Vera Albreht, Severno nebo, Ravensbriške pesmi, str. 38, ur. Erna Muser, 1977, Pomurska založba, Murska Sobota. <https://sl.wikisource.org/wiki/Severno_nebo>

Ure in ure vate sem strmela,
 ko si dramilo se, prelivajoč
 se v čarnih barvah. Nisem se zavela,
 da je bila lepote tvoje moč,
 ki mi pričarala v temo je ječe
 trenutke vse pozabljajoče sreče.

16. Taborišče⁴⁰

Kot curek s streh barak
 počasi čas polzi.
 Reflektor išče v mrak.
 Na stolpu mrk vojak
 nad nami bedi ...

Vendar vse dni, noči
 uhajamo prek žic, zidov
 domov, domov

Kaplja od vseh žlebov ...
 Sirena tuli v mrak –
 Na delo! Vstani! Slišiš znak?

Drug drugemu je dan enak.

17. Transport⁴¹

Imena, imena, imena!⁴²
 Upadli obrazi,
 na ramah bremena
 in hajdi iz vrst v avtomobile!
 Jutri morda nas bodo zdrobile
 švabske težave
 sam Bog naj ve kje.

Čakam z obsojenci
 v vrsti pred vrati.

40 Vera Albreht, Taborišče, Noči brez zvezd, Ravensbriške pesmi, ur. Erna Muser, Pomurska založba, Murska Sobota, str. 10. <<https://sl.wikisource.org/wiki/Taborišče>>

41 <<https://sl.wikisource.org/wiki/Transport>>

42 *Imena* v kontrastu s postopkom deportacije opozarjajo na proces depersonalizacije, kot nosilci identitete se v nasilnem sistemu spreminjajo v brezimno maso (prim. Giorgio Agamben, Homo Sacer).

Ne morem jokati.
 Vidim svoj piruh, ki sem ti ga dala
 lani za praznike.
 Nanj sem pisala:
 »Velika nedelja.«
 Obljubil si: »Pride!«
 Ali bo res?
 Kar srh me obide.

18. Tulipani⁴³

(poslano v Pomursko založbo – Podgrivke)

Kadar zagledam rdeče tulipane,
 prikliče čas mi živopisan cvet,
 ko so nas gnali bose, razcapane
 skoz vrata taborišča prvič v svet.
 Kraj pota drobne sivolase žene,
 zaznamovane z znakom verskih sekt,
 zasajale so, v lica zaskrbljene,
 v neskončnih vrstah širni ves objekt.
 In prek obrežja pljuskala je voda,
 močila cokle nepreglednih vrst,
 ustavili so nas na kraju proda,
 grenko je zadišala mokra prst.
 Ko zasadile v pesek smo lopate,
 se usule iz jamic črne so podgrivke ;
 glasno cvrčale so pregnane jate,
 ki gnezdile so v temnih rovih mivke.
 Do mraka smo nakladale vozičke,
 v plasteh se rušil je peščeni svet,
 plašno krožile so nad nami ptičke
 in tulipani so zaprli cvet.

.....
⁴³ Vera Albrecht, Tulipani, Ravensbriške pesmi, 1977, str. 37. <<https://sl.wikisource.org/wiki/Tulipani>>

19. Pred osvoboditvijo, V Nemčiji pomladi leta 1945^{44, 45}

Voda v jezerih je pljuskala ob breg,
 po ozarah je še ležal zadnji sneg,
 zapuščeni in razbiti čolni
 so bili med bičjem trupel polni.
 Po razritih cestah od granat,
 med bežečo vojsko, starci, kmeti
 so nas s puškami in bajoneti
 gnali dalje, dalje na zapad.
 V onemoglem strahu milijoni
 so bežali z nami vred pred avioni ...
 Blazni narod med vozovi, konji
 begal, padal je v brezupni gonji,
 divje plesal svoj mrtvaški ples.
 V rdečem vresju, sredi belih brez,
 smo čakale v jarku skrite nanje -
 Je privid? Je blaznost? So peklenske sanje?
 Iz steptane zemlje zadišala je pomlad ... Narod se valil je dalje, dalje
 na zapad.

.....
 44 Spomlad« kot zgodovinski kairos ne razreši trpljenja; gre za paradoks osvoboditve, ki sovpada s kulminacijo izčrpanosti in množičnih smrti.

45 Vera Albreht, Pred osvoboditvijo, V Nemčiji pomladi leta 1945, Obzornik, 1956, št. 5. str. 383. <https://sl.wikisource.org/wiki/Pred_osvoboditvijo,_V_Nemčiji_pomladi_leta_1945>

20. V ravensbriški mrtvašnici / V mrtvašnici Ravensbrücka⁴⁶

Med vas stopila sem v poslednji dom:
nad sto oči se je uprlo vame,
z odprtih ust je v vaši nemi grozi,
okamenel obtožbe strašni krik.

Ležalo je dekle tam v temnem koti,
val svetlih las ji padal je po zemlji,
iz Aušvica je zmrznila na poti.

In mati z detetom, oh, sama kost,
v pesti je stisnila obe roke,
mogoče lažja ji bila je pot,
ko s sinkom v zadnjo je odšla prostost.

In starka nebogljen, polna ran,
ponižno je nagnila drobno glavo,
ko so jo vrgli s postelje na plan.

In tu ležale so, kakor za stavo,
oropane in gole, v strašni pozi,
na kupu nametane v zadnji grozi.

21. Vem⁴⁷

Odperte zevajo peči
od jutra do večera,
da groza leze nam v kosti –
vse okrog nas umira.
Od kod, neznanka, si doma,
ki pravkar omahnila
z lopato si na gola tla
in nisi je spustila?
Si dolgo tu? Kdaj si prišla?
Smrt prav nič ne izbira.
Nihče od nas te ne pozna.
Gorja je polna mera.
Ko ukažejo nam, da od tod

46 Pesem je bila l. 1945 pod naslovom *V mrtvašnici Ravensbrücka* objavljena v 8. številki glasila *Naša žena* (str. 165). <https://sl.wikisource.org/wiki/V_mrtvašnici_Ravensbrücka>

47 <<https://sl.wikisource.org/wiki/Vem>>

naj te odnesemo v revir,
 napišejo nam za na pot
 številko tvojo na papir.
 Čeprav si lažja kot perot
 in ves koščen ti je obraz,
 vem, ko si s čela brišem pot:
 srečnejša si, kot zdaj sem jaz.

22. Zima⁴⁸

Po pet stoje v pozoru sive vrste.
 Nad taboriščem severnik zavija,
 molče prezeba bedna tovarišija,
 prestopa se, saj mraz mrtviči prste.

Brezup povsod, do koder pogled seže:
 cement, ograde, stolpi in barake,
 bodeča žica meri jim korake,
 brez milosti kosti jih zima reže.

2. Nada Carevska – Živa (roj. Dragan)

Nada Carevska – Živa (r. Dragan) se je rodila 2. marca 1922 v Ljubljani. V internaciji je bila v taborišču Gonars, po kapitulaciji Italije se je pridružila narodnoosvobodilni borbi. Na ljubljanski Filozofski fakulteti je l 1953 diplomirala iz slavistike. Poleg pesnjenja je veliko prevajala, predvsem iz slovanskih jezikov, in skrbela za književne stike z Makedonijo. Je tudi nosilka partizanske spomenice 1941.

23. Z ranjenci⁴⁹

Kolona lojtrnikov se pred mano
 pomika z ranjenci v tišini host.
 Noči se. Sneg neslišno naletava.
 Za nami je ostal Trnovski gozd.

Sneži. In v tej sneženi, mrzli noči
 razlega se samo škripanje voz

.....
 48 Vera Albreht, Zima, Ravensbriške pesmi, urednica Erna Muser, Pomurska založba, Murska sobota, 1977, str. 13.

49 Borec, Ljubljana, 1962.; TV-15 XXIII/51–52 (26. december 1985), str. 11. < https://slov.si/doc/TV-15_1985/TV-15_1985_51-52.pdf >

in krvavečih ranjencev ječanje,
kot da zavija volk sred gluhih loz.

Zamolkli stok narašča zmeraj bolj
in v trudni duši me vse bolj mrazi.
Sneži. In na belini snežni
rdeče rože so pognale iz krvi ...

24. Smrtna vizija⁵⁰

V poletnem žaru⁵¹ na pečinah skalnih,
s svinčenko v prsih partizan leži;
končan je sen o dneh bodočih, daljnih
in zadnjič v svet ponosne zro oči.
Nebes modrina sega do obzorja,
poletno sonce sije sredi Brd,
v dolino Soča vije se do morja...
Veselo poje čriček sredi trt.
Zelene senožeti, Benečija
in tam za hribi skalni, mrki Kras.
Kje si Dolenjska, tiha domačija?
V Goriških brdih sam umiram jaz.
Glej, tam iz megle vstaja Trška gora!
Veselo vabi zvon na božjo pot:
»Premagana je tisočletna mora
in je svoboden ves slovenski rod.«
Na Sočo sije v soncu Sveta gora,
veselo poje čriček sredi Brd.
ves svet oblila je rdeča zora.
S svinčenko v prsih je začutil – smrt.

25. Slovo⁵²

Spomin na to še zdaj je poln jada ...
Jesensko jutro v sončna ti rebri ...
V daljavi v stroju stala je brigada ...
Roko si dal v slovo in rekel mi:

50 Pesem je nastala kot posvetilo Jožetu Srebrniču in tovarišem, ki naj bi 11. julija 1944 na poti iz Goriških Brd utožili v Soči.

51 Kontrast med žarečim soncem in umirajočim telesom ustvarja sublimno napetost (prim. Edmund Burke, A Philosophical Enquiry into the Origin of Our Ideas of the Sublime and Beautiful).

52 Borec: Glasilo Zveze borcev NOV Slovenije. Letnik VI (1954), str. 307.

»Čas je, da grem. Brigada že odhaja
domov, v Hrvaško, da maščuje kri ...
A ti, predraga, ali boš ostala
kot zdaj si, in kot si bila vse dni?

Reci, da to ni bila prevara;
za hip, samo za hip zapri oči
in reci, da ob koncu jaz in ti
se najdeva sredi Gorskega Kotara!«

Nad Bazovico naš se prapor vije,
svoboda vre čez skalno kraško plan,
v njeni luči – Trst kot bajni biser sije ..
Tvoj Gortan Vladimir je maščevan!

Svobodni smo od Soče do Vardara ...
Zdaj grem, v tvoj Gorski Kotar grem!
Kako prišla sem tja, še zdaj ne vem
in našla dom tvoj – grob sredi Kotara . . .

26. Čuješ?⁵³

Čuješ šum dežja,
ki v vihar bijoč
pada v noč
brez dna ... ?

Našo strojnico,
ki pred jurišem
radostno reglja ... ?

Silni vrisk vetrov,
strastni spev gozdov,
domovine nove ... ?

Sredi daljnih mest
čuješ vest,
ki v borbo za svobodo zave ... ?

53 Borec: Glasilo Zveze borcev NOV Slovenije. Letnik VI (1954), str. 92.

27. Sanje in resničnost⁵⁴

Kras ...
Borovci in skale.
Ti in jaz
in najini puški v travi.
Nad nama, v višavi, jastreb.
Tvoj obraz je kot iz skal izklesan,
tvoji lasje - kot v burji borovci,
tvoje srce - saj ga nimaš zame,
Je z njo živiš in zanjo - svojo borbo.
Ležati varna v tvojem objemu,
leteti s teboj visoko, visoko,
toniti v tvojih brezdanjih globinah kot v morju iskalec biserov,
iskati te vztrajno, strastno,
kot išče mornar zvezdo vodnico!
Tvoj obraz
se je tiho sklonil nadme.
O, čas,
samo za hip se ustavi! Nad nama v višavi
počasi črni jastreb kroži ...

28. Njegov obraz⁵⁵

Tiha zasnežena poljana.
Gozd. Nad njim jata vran.
Sama grem v negotovost ...
V krvavi luči umira dan.

Stoj! Čuj rafal ... Naprej!
Srce, kaj trepetáš?
Zate ne sme biti mej,
s teboj gre njegov obraz!

O ta obraz – kot iz skal izklesan,
samoten in molčeč,
o ta obraz, ki ni ga več,
s krvavordečo zarjo obdan ...

.....
⁵⁴ Borec: Glasilo Zveze borcev NOV Slovenije. Letnik VI (1954), str. 26.

⁵⁵ Borec: Glasilo Zveze borcev NOV Slovenije. Letnik VI (1954), str. 468.

29. Benečija⁵⁶

I.

Zavita v molk nas pričakuje Benečija
 kot nezaupna starka, bdeča pozno v noč ...
 Pozdravljen, sivi Matajur! Pozdravljena, zelena Mija
 in ti, zamišljeni Kolovrat stari
 s pogledom večnega zaljubljenca,
 vsezdilj na gorsko lepotico Sočo zroč!
 Naj znova vas pričara fantazija
 in vklene v bajen, čudežen obroč!
 Spet k vam prihaja naša divizija,
 slovensko pesem in besedo vam nesoč ...

A Benečija nema in zaprta vase,
 podobna temni slutnji nepremično ždi,
 ko da ne upa več na boljše čase.
 Ko da so v njej ubili vero v lepše, boljše dni ...

II.

V jesensko noč odmevajo koraki
 po uličici kameniti, strmi.
 Skoz vas gredoč zapeli so vojaki ...
 Poslušaj nemo mesec jih srebrni

in plove, plove dalje med oblaki,
 čudeč se pesmi, ki iz grl vre
 kot čudežni studenec iz gore,
 in se sprašuje: »Kdo so ti junaki?«

Slovenska pesem, ti kristalni vir,
 prebudi s svojo čisto melodijo speče,
 okrepi duše jim trpeče
 in vrni bratom izgubljeni mir!

III.

V samotni grapi mala četa ždi.
 Dež lije. Megle težke, sive
 se vlačijo nad njo od jutra do noči ...

»Pst, fantje, kdo prihaja spet?«

56 Borec: Glasilo Zveze borcev NOV Slovenije. Letnik VI (1963), str. 19–20.

»Poglej jo babnico! Gotovo kaka špija!«*
»Vrag vzemi te, prekleta Benečija!«
iz naših ust razlega se šepet.

V obleki črni, sključena od let
in od bremena, ki ga je nosila,
je plaho k naši četi pristopila
in v nas uprla zmedeni pogled.

»Hej, mamica, kaj iščeš tod okrog?«
»Prinesla v košu sem vam malo kruha
in jabolk. Sama špiža suha.*
To, kar nam dal je ljubi bog ...«,

je rekla, vsa izpita od nadlog.
A nam, ki lačni in prezebli tu smo ždeli,
se zdelo je, da smo tedaj prejeli
najbogatejši dar iz njenih velih rok ...

IV.

Krvavordeč ob zori vstal je Matajur.
Odblesk snega se zdi kakor škrlat
in sončni vzhod, od prvih žarkov zlat
je kot znanilec črnih, strašnih ur ...

Na teh pobočjih, razoranih od dežja
in od vetrov, ki se zaganjajo ob pleča
očaka sivega, nevihta ždi preteča ...
Tu čaka nas usoda kruta, zla ...

Naprej, vi fantje in dekleta!
Naprej, saj žrtev ta ne bo zastonj ...
V naskok vas vodi proletarska četa,
a maščeval vas bo – Beneški bataljon!

*špija = špijonka, benško narečje.

*špiža = hrana, beneško narečje.

3. Marija Grzinčič

30. Kazen

Premaga me slabost,
da črno vidim le temo.
Ko pa predramim se,
je v meni bolj ko prej svetlo.
Ne, niso vredne svinje,
da gledale bi moje ustne sinje,
preumazani so zame.
Vzdržati hočem do teme.

4. Anni Kness

Anni Kness se je rodila leta 1916 v Moosburgu na Koroškem v družini, ki je bila politično usmerjena v socialdemokracijo. Njeno mladost je zaznamovalo politično ozračje med svetovnima vojnama, še posebej vzpon nacizma in vse večji pritisk na delavska gibanja. Kot mlado dekle je spoznala Huberta Knessa, tedanjega mestnega svetnika v Moosburgu, ki se je aktivno ukvarjal s politiko in kasneje z odporniškimi dejavnostmi. Kljub očetovim opozorilom o nevarnosti poroke s politično angažiranim moškim sta se leta 1938 poročila, ravno v času, ko je Hitler prevzel oblast nad Avstrijo. Po poroki sta se preselila v Celovec, kjer je Anni delala v lekarni in se dodatno izobraževala kot kemična laborantka. Medtem je njen mož Hubert sodeloval pri vzpostavitvi odporniške mreže proti nacističnemu režimu. Ko je Gestapo začel preganjati odporniške skupine, je Hubert moral pobegniti in se skriti. Anni je postala njegova glavna podpora, zagotavljala mu je hrano, informacije in skrivališča ter vzdrževala stik z ostalimi odporniki tovariši. Uporabljala sta „Tanja“ in „Peter“, da bi prikrila svojo komunikacijo. Hubert je bil leta 1944 izdan in ujet, kmalu zatem je Gestapo aretiral tudi Anni. Po mesecih zasliševanja in mučenja v zaporu je bila avgusta 1944 deportirana v koncentracijsko taborišče Ravensbrück, kjer je preživela do konca vojne. Po osvoboditvi se je vrnila v Avstrijo, kjer je nadaljevala boj za pravice žensk in socialno pravičnost (Dokumentationsarchiv des österreichischen Widerstandes).

31. Ravensbrück⁵⁷

Geschrieben in Ravensbrück, im Mai 1945 / Zapisano v Ravensbrücku, v maju 1945

57 Izvirnik v rokopisu: https://www.doew.at/cms/download/850nl/kness_anni_gedicht_2090.pdf.

Zaprte za visokimi zidovi in zamreženimi okni,
 oropane svobode - oj, srca, polna bridkosti.
 V bedo pahnjene, v krpe zavite,
 to življenje naše je trpeče.
 Od lakote upognjene, otopele in zlovoljne,
 življenje smo sklenile, v srcu skrušene.
 Hrepenenje le rahlo dviga naše grudi,
 kje še najdemo moč za življenje, da se trudi.
 Klic «Hajd na delo», ko v želodcu kruli,
 je bil nenehni vzrok taboriščni muki.
 Podnevi, ponoči smo morale stati za kazen,
 ker jo je ena pobrisala, a videl tega ni nihče.
 Pse so ščuvali, da so nas gonili, lovili in grizli,
 to in še veliko več ima tiran 44 na vesti.
 Marsikatero so mučili do smrti,
 ker si človekove pravice je drznila omeniti.
 Čas je bil težak, dnevi dolgi kot tedni,
 beda neznosna, ljudje sami okostnjaki.
 Toda ženske smo mislile le na eno:
 «Kljubovale bomo tej hordi, obupati ne smemo.»
 Zagotovo bo prišel dan za nas sirote,
 ko bomo osvobojene krute sramote
 zapustile kraj sivih ulic in umorov,
 poln mržnje do krutih sovražnikov.
 Od domotožja izmučene, od hrepenenja zlomljene,
 preživele smo tu leta, mesece in tedne.
 Pa vendar je napočil dan,
 ko konec suženjstva ni bil le privid sanj.
 Prihod rešiteljev, naša utopična želja,
 iz upadlih prsi izvil je vrisk sreče in veselja.
 Vse, ki preživele smo Ravensbrück,
 vemo za ceno svobode trpinčenih,
 zato se zahvaljujemo iz vsega srca
 Rdeči armadi, ki naša je rešiteljica.

5. Anica Kos

32. Ravensbruck, 1944⁵⁸

Pomlad je zdaj doma. Bezeg diši.
 Gozd je zelen, zelene so planine.

58 Anica Kos: Ravensbrück, v Paternu 1997: 146–147.

Tu ni pomladi, so le bolečine in solze.
 Pustinja dolgočasna do obzorja se razteza.
 Le tu in tam so griči,
 mrki kot špijoni in biriči.
 Do smrdljivih, umazanih barak
 sta kot pošasti molili v zrak
 dve suhi smreki svoje gole veje.

6. Pavla Medvešček

Pavla Medvešček (1905–1974) je bila rojena v družini kmeta in ljudskega živinozdravnika v Gorenjem polju pri Anhovem. Granata s soške fronte ji je pri 10 letih poškodovala obe stegenici. Zdravili so jo v zasilni italijanski vojaški bolnišnici. Družino so pozneje izselili v Novarro, kjer je končala italijansko osnovno šolo. Po vrnitvi v domačo vas je v tomajskem zavodu šolskih sester opravila gospodinjsko šolo in delala v tovarniški delavski kuhinji, kasneje, tik pred drugo svetovno vojno, pa v Mariboru kot kontrolorka tekstilnih izdelkov. Med okupacijo se je zatekla na Primorsko in kot terenka podpirala partizane. Pesnila je med letoma 1918 in 1950, ne da bi za to kdorkoli vedel, dokler ni leta 1946 začela svoj besedila urejati. Posamezne pesmi so bile objavljene v reviji *TV-15*, v prilogi primorskih literarnih revij *Literarni list – Primorska srečanja* in predvajana na Radiu Ljubljana in Radiu Koper. Dve pesmi je uglasbil Štefan Mauri, eno pa Radovan Gobec. Zbirko *Kamnite misli* (1988) z ilustracijami sina (slikarja in grafika) Pavla Medveščka je na pobudo dr. Borisa Paternuja uredila Antonija Valentinčič, založila in izdala pa Goriška knjižnica Franceta Bevka (Novak Popov 2004: 270–271).

33. Čelade⁵⁹

Čelade gredo⁶⁰
 skozi meglo.
 Škornji luže kalijo.
 Otroci v naročje
 materam bežijo.
 Psi tulijo
 v zakotnih dvoriščih.
 Le tam za skalo
 je nekdo dvignil puško.

59 V: Boris Paternu, Irena Novak Popov (ur.): *Slovensko pesništvo upora 3: Zaledne* (1996), str. 327.

60 Militaristična podoba in paničen beg otrok in psov vzpostavljata kinetično metaforo strahu – bojna situacija je prikazana skozi mikroskopski premik teles (prim. Maurice Merleau-Ponty, *Phenomenology of Perception*).

34. Krvnik⁶¹

V sneg se utapljaajo koraki.
 Vse gostejše so sledi rdeče.
 Življenje ponehuje, ugaša.
 Strel prereže jutro.
 Žrtev se požene še enkrat in nato obstane.
 Zasledovalca z zadnjim
 pogledom ujame ...
 (november 1941)

35. Kruh⁶²

V krogu štirje partizani,
 na sredi ogenj,
 ki jih greje.
 Lačni pogledi zro v dolino, na rdeče strehe,
 na dim, ki se dviga pod nebo. Skorja kruha,
 ki na začetku bila je velika kot dlan,
 gre v krogu,
 iz roke v usta,
 iz ust v roke,
 dokler niso prazne
 vse dlani.

7. Milena Mohorič

Milena Mohorič⁶³ se je rodila 16. avgusta 1905 v Ormožu v sodniški družini. Po končani gimnaziji je l. 1928 diplomirala iz germanistike, literarne vede in slovenske književnosti, nato je do l. 1933 poučevala v Ljubljani, Novem mestu in Kranju, kasneje pa zaradi političnih razmer zapustila državno službo ter se posvetila pisanju, prosvetnemu delu in političnemu aktivizmu. Bila je poročena z znanstvenikom in književnikom Vladimirjem Premrjem. Med letoma 1927 in 1941 je objavila približno štirideset kratkoproznih besedil za odrasle in mladino, predvsem

61 TV-15 XXIII/51-52 (26. december 1985), str. 11. < https://slov.si/doc/TV-15_1985/TV-15_1985_51-52.pdf >

62 V: Boris Paternu, Irena Novak Popov (ur.): *Slovensko pesništvo upora 3: Zaledne* (1996), str. 330.

63 Iva Habjanič. MOHORIČ, Milena. (1905-1972). *Obrazi slovenskih pokrajin*. Mestna knjižnica Kranj, 2020. (citirano: 14. 2. 2025) Dostopno na naslovu: <https://www.obrazislovenskipokrajin.si/oseba/mohoric-milena/>.

v revijah *Ženski svet* in *Modra ptica*, pa tudi v drugih publikacijah, kot so *Jutro*, *Ljubljanski zvon*, *Književnost*, *Mladina*, *Naša žena* in *Novi čas*. Poleg leposlovja je pisala še članke s področja literature, umetnosti in kulture, polemične razprave o ženskem vprašanju, kritike, nekrologe ter jubilejne zapise. Leta 1942 so jo med italijansko okupacijo aretirali in internirali najprej na Rabu, nato še v Viscu pri Palmanovi. Po kapitulaciji Italije se je leta 1944 pridružila partizanom, kjer je opravljala pomembne funkcije na osvobojenem ozemlju. Po koncu vojne je na ministrstvu za socialno politiko skrbela za zaščito mater, otrok in mladine, obenem pa poučevala na Višji pedagoški šoli in intenzivno pisala. Leta 1949 so jo obtožili simpatiziranja z informbirojem, zaradi česar so se ji zdravje in živci močno poslabšali. Internirana je bila v Bolnišnici za živčne in duševne bolezni v Polju, kjer je 18. avgusta 1972 tudi umrla. V obdobju vojne in po njej se je njeno pisanje preusmerilo predvsem v propagandne vsebine. Njeno delo obsega več kot sto biografskih enot, v katerih se prepletajo poezija, proza, kritike, eseji in članki. V ospredju njenega ustvarjanja je bilo žensko vprašanje, pri čemer so bile osrednje literarne osebe njenih del najpogostejše ženske iz meščanskega okolja.

Delo

Korenove Saše učna doba (1940)

Slike iz partizanske bolnišnice (1944)

Motivi z Raba: zbirka feljtonov (1946)

Samotni breg (1947)

Hiša umirajočih (1975)

Zgodbe iz tridesetih let (2010)

36. Samota⁶⁴

Vsenaokoli morje valovi.

Po njem popotna ladja v noč križari.

Obala zapuščena samotari.

Nikjer prijazna luč ne zagori.

In mraz prši od zore do noči.

Sivina le. Ne ptice. Ne zelenja.

Zastal je ritem smeha in življenja.

Samote trd oklep srce duši.

Tam v dalji domovine je odsev.

⁶⁴ V: Boris Paternu, Irena Novak Popov (ur.): *Slovensko pesništvo upora: Partizanske* (1998), str. 522.

Na zemlji tej zvenel bo tvoj korak,
ki radostna te imenujem sina.

Četudi bo sovražni vzel me mrak,
dovolj ostalo v tebi bo spomina.
Mladosti si zasanjane odmev.

37. Žarek⁶⁵

Na steze v gozdu pada zlato listje,
v jesenskem vetru zrak krog nas drhti,
le skal zelenih mah nam je zavetje,
skrivnostno čas tu mimo nas beži.

Glej, žarek⁶⁶ sonca je prodril skozi veje
in spomnil me je davnih skupnih dni.
Bilo je, kot da tvoj nasmeh me greje,
v nekdanjem ognju sijejo oči.

Spominjam se, kako sedeli često
sva v vetru pod cvetočim varstvom vej.
Tam zunaj je bučalo belo mesto -
življenje neslo naju je naprej.

Pred sabo vidim te, pozdrav z rokó
pošiljaš zvesta iznad zlatih mej -
Kurir je stopil k meni pod drevo:
Veš, da je umrla, Anica Černež?

38. Žalostinka z Raba⁶⁷

Z zelenega se v modro val preliwa,
prši nad morjem vlažni pajčolan
in moja misel v tebi le počiva,
ti si moj cilj, z željami posejan.

Odtrgani v samoti od otroka

65 V: Boris Paternu, Irena Novak Popov (ur.): *Slovensko pesništvo upora 4: Zaporniške in taboriščne, izgnanske, iz tujih enot* (1997), str. 322.

66 Skozi podobo žarka se vzpostavi epifanija spomina – majhna svetloba prebode temno tkivo izgube, kar aludira na rabo nehotnega spomina v poetiki reminiscence.

67 V: Boris Paternu, Irena Novak Popov (ur.): *Slovensko pesništvo upora 4: Zaporniške in taboriščne, izgnanske, iz tujih enot* (1997), str. 322.

živeti meni zdaj je dolge dni,
za bedne nima leka moja roka,
zapira umirajočim le oči.

Vsak dan več žrtev si nagrabi zloba,
čedalje niže stopamo v pekel.
Svoj narod tukaj spremljamo do groba.
Vojak si je zažvižgal in odšel.

Do tebe, sin moj, žalost se razpleta,
ki predeš tajno mrežo do srca.
Mladosti tvoje krila so razpeta,
izgubljena naj ladja k njej vesla.

8. Erna Muser

Erna Muser (1912–1991) je bila slovenska slavistka, pesnica, publicistka, urednica in prevajalka. Rodila se je 26. aprila 1912 v Trstu v družini Josipa Muserja, poštnega uslužbenca, in Amalije Dobrajc, sobarice. Po prvi svetovni vojni se je družina leta 1920 preselila v Ljubljano, kjer je Erna maturirala na klasični gimnaziji leta 1931 in diplomirala iz slavistike leta 1935. Med letoma 1939 in 1941 je poučevala na gimnaziji v Murski Soboti. Med drugo svetovno vojno je bila aktivistka Osvobodilne fronte v Ljubljani, zaradi česar je bila zaprta v Ljubljani in Benetkah ter internirana v koncentracijskih taboriščih Ravensbrück in Neubrandenburg. Po vojni je do leta 1961 delovala v Ljubljani na Ministrstvu za prosveto kot inšpektorica, nato pri glavnem odboru AFŽ, na učiteljskišči, v arhivu CK ZKS in nazadnje na Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja. Pesmi je začela pisati že v gimnaziji in jih pred vojno objavljala v različnih revijah pod psevdonimoma Dana in Ljuba. Izbor predvojnih in medvojnih pesmi je izdala v zbirki „Vstal bo vihar“ leta 1946. Po vojni je opustila pesništvo in se posvetila mladinski prozi ter uredniškemu delu. Uredila je izbore del Ivana Cankarja in Zofke Kveder ter sodelovala pri sestavi slovenskih beril. Poleg tega je veliko pisala o ženskem vprašanju in ženskem gibanju v Sloveniji ter prevedla nekaj krajših del (Slovenska biografija).

39. Umira sonce, onstran žic bodečih⁶⁸

Umira sonce, onstran žic bodečih
v svobodnem vetru listi trepetajo.

⁶⁸ V: Boris Paternu, Irena Novak Popov (ur.): *Slovensko pesništvo upora 4: Zaporniške in taboriščne, izgnanske, iz tujih enot* (1997), str. 279.

Večer je hrepenenje dahnil vanje
kot v vsak utrip krvi teles venečih.

Trenutek še in stroji zabrnijo,
železo spet v železo se zagriže,
ni dan počitek, dano ni brezdelje,
roboti mrtvi, živi ne stojijo.

Brezkončna noč bolečih rok in misli
se tiho plazi med temačne stene.
Brnijo stroji, kuje se orožje –
za brate tam ob Savi in ob Visli.

Narava vsa že v mirnem spanju diha,
nad taborišče legla je pozaba,
a v svetu krogla bridko pesem poje,
trenutek vsak življenje kje usiha.

Brnijo stroji, glava nizko klone,
v srce se reže stud in slast strahotna
Rezilo pada, pada, mami roke:
naj v kost zaje se in naj v krvi tone.

Kdaj mine noč, kdaj pravo jutro sine?
Strah nas je strojev, samih sebe groza.
Nekje še daleč, vendar vedno bliže
grmijo stroji v jutranje sinjine.

40. Gotovo sem kdaj videla obraz⁶⁹

Gotovo sem kdaj videla obraz,
za hip ozrla se po tvojem delu.
Ob oknu, pravijo, pri važnem stroju,
vendar ne pomnim lica niti las.

A kaj to de, kljub temu te poznam.
Jetnica kakor sto in tisoč drugih,
v sivo in modro progasto odeta,
s trikotnikom rdečim in številko nizko,
ki vzbuja grozo: tri, več – štiri leta,

⁶⁹ V: Boris Paternu, Irena Novak Popov (ur.): *Slovensko pesništvo upora 4: Zaporniške in taboriščne, izgnanske, iz tujih enot* (1997), str. 280.

tri, štiri leta hrepenenj in sanj,
tri, štiri leta muke dan na dan.

Junakinja? O ne, kot vsaka nas,
v sovraštvu zla, v ljubezni kakor jagnje,
kot ognjenika nezadržna sila,
hoteč živeti, biti znova jaz.

Živeti – dihati v svobodnem zraku,
slutiti rast, lepoto drobne bilke,
ljubiti vsak drhtljaj ljudi in zemlje,
slediti živih slednjemu koraku.

Med nebom in zemljo si obnemela,
v dežju in vihri je srce obstalo,
minil je sen, sovraštvo je ostalo
in še ljubezen, ki bo v nas živela.

Zakaj, čemu? Ker si strastno ljubila
teptani dom, pravico do življenja,
ker si strastno, boleče sovražila
najmanjši gib, najbolj počasno kretnjo
usužnjenih, ponižanih dlani?

Potem bi vse v viharju predjesenskem
s teboj med nebom in zemljo visele.

Kot tvoje naše misli so morale,
uničevale tvoje kakor naše.
Če si zato gorje do dna izpila,
so vsem nam sodbe pisane nemile.

Si več storila? Naj brezkrajna groza
to noč in vse noči z ledeno roko
po onih sega, ki z življenjem tvojim
plačali so svoj dolg in strah besneči.

Naj jih vse dni, noči vihar rjoveči
gluši s pripevom tvojih zadnjih hipov:
korak svobode, ki gubi se v sanje
in brun navzkrižnih mrzlo drgetanje.

Si vedela, da se V(aršava) bije,
da nad P(arizom) novo sonce sije,
si zadnja žrtev ravensbriških rabljev?
O sestra, sestra, nikdar več živeti,
kakor bridko – pred svobodo umreti!

41. Zunaj je sonce. Kaj silnemu žične ovire?⁷⁰

Zunaj je sonce: kaj silnemu žične ovire?
V bedo, umiranje naše kot v srečo od daleč nam sveti.
Zunaj nebo kot kjerkoli nad svetom modri se,
zunaj je veter, svoboda – o nočem, še nočem umreti.

Krste izpraznjene čakajo bele in bedne.
Koliko trupel že naših so v tuja ta polja zvozile?
Sestre, katero od nas boste jutri morda položile
golo na golo? – Ne nočem, tu nočem umreti.

Sleherno vlakno v telesu se smrti, razpadu upira,
vpije po zdravju, življenju, po zemlji in svetu,
vpije po delu: s svobodnimi gnesti bodočnost,
vpije po sreči: po soncu, ki v morju umira.

Zunaj je sonce in veter, tu notri smrt in zatohlost,
daleč nekje domovina – o nočem, nočem umreti.

9. Fani Okič

Fani Okič se je rodila l. 1924 v Ljubljani. Do začetka druge svetovne vojne je bila dijakinja, po okupaciji Slovenije l. 1941 je bila izseljena na Hrvaško, kjer je bila med letoma 1942 in 1945 partizanka. Po vojni je živela in delala v Bosni ter drugih jugoslovanskih deželah, l. 1947 pa se je vrnila v Slovenijo.

42. Svoboda⁷¹

Svoboda –
strašna je

70 V: Boris Paternu, Irena Novak Popov (ur.): *Slovensko pesništvo upora 4: Zaporniške in taboriščne, izgnanske, iz tujih enot* (1997), str. 288.

71 V: Boris Paternu, Irena Novak Popov (ur.): *Slovensko pesništvo upora: Partizanske* (1998), str. 350.

tvoja cena.
 Je kdaj kdo
 izmeril kri,
 ki je zate
 potočena
 od pamtiveka
 do naših dni?

Iz te krvi
 koliko novih
 ljubezni
 bi naročje
 odprlo,
 koliko novih
 ljudi
 bi sonce uzrlo,
 koliko novih
 src
 bi veselje
 ogrelo,
 koliko lepote
 in luči
 iz nje zaživel?

Iz vse te krvi
 si se rojevala ti
 Svoboda –
 največja dobrina,
 večja od matere,
 žene,
 hčere in sina –
 svoboda,
 največja vseh
 besedi.

10. Ančka Salmič

Anka Salmič (29. maj 1902, Gorenja vas pri Leskovcu – 2. september 1969, Novo mesto) je bila slovenska pesnica, ki je izhajala iz preproste kmečke družine. Zaradi skromnih razmer ni mogla nadaljevati šolanja, čeprav si je to zelo želela. Navdih za svoje pesniško ustvarjanje je našla v delih Simona Gregorčiča in Franceta Prešerna. Svojo prvo pesem

je objavila leta 1925 v reviji *Vigred*, leta 1940 pa je v samozaložbi izdala svojo prvo pesniško zbirko *Cvetje z neobdelanih gredic*. Njene pesmi so bile kasneje objavljene tudi v *Kmečki ženi*, *Jadranski straži* in v koledarju Mohorjeve družbe. Med drugo svetovno vojno je bila z družino izgnana v Nemčijo, kar je močno zaznamovalo njeno življenje in ustvarjanje. Doživetja iz izgnanstva je leta 1967 opisala v zbirki *Iz črnih dni pregnanstva*. Po njeni smrti je leta 1995 izšla še posthumna zbirka *Moja pesem*. Njena poezija izraža razočaranje zaradi neizživete ljubezni, opeva lepoto narave, navezanost na zemljo, skromnost kmečkega življenja ter hrepenenje po sreči in svobodi. Umrla je 2. septembra 1969 v novomeški bolnišnici. V Leskovcu pri Krškem, kjer je preživela zadnje desetletje svojega življenja, so po njej poimenovali eno glavnih ulic (eposavje).

43. Vaši spevi so mi tuji⁷²

Kaj šepčete, vi temni bori,
vitke jelke, tu v tujini mračni?
Ko posedam tožna zdaj med vami, slušam speve vaše le s solzami,
saj so meni tuji, vse drugačni,
kot pojo jih naši bori
na domači gori.

Ti pojo mi mehko božajoče,
kot uspavanko bi mati pela.
Pesem njih je vedra in vesela,
z radostjo je srkala jo duša moja.

Vaši spevi pa so meni tuji,
čuden hlad iz njih v srce mi lega,
v dalje hrepeneč pogled mi bega,
išče željno naše ljube gore
in zelene, vdilj pojoče bore.

44. Me li čuješ mati?⁷³

Tretjič je že beli snežek
grobek tvoj zapal.
Tretje leto, kar moj domek

72 V: Boris Paternu, Irena Novak Popov (ur.): *Slovensko pesništvo upora 4: Zaporniške in taboriščne, izgnanske, iz tujih enot* (1997), str. 484.

73 V: Boris Paternu, Irena Novak Popov (ur.): *Slovensko pesništvo upora 4: Zaporniške in taboriščne, izgnanske, iz tujih enot* (1997), str. 485.

je osamljen ostal.

Leti dve, že tretje leto
v večnost se gubi,
kar brezdomci smo postali
in na tuje šli.

Me li čuješ, draga mati,
v žalostnih nočeh,
kadar tonem v bolečini
tu na tujih tleh?

Da bi na tvoj grobek tihi
enkrat smela vsaj!
Oh, pa več ne smem jaz k tebi
ne domov nazaj ...

45. Silvestrov večer v pregnanstvu

Nocoj smo izgnanci
četrtič v tujini silvestrovali;
pa ne kakor nekdanj doma,
med znanci in sosedi,
pri obloženi mizi,
pri čaši vina
iz naših goric.
Na pogradih, polnih stenic,
smo v temi in mrazu ležali
in v upanju svetlem
na novo leto čakali.
A ko je dvanajstkrat udarilo v zvoniku,
so v mestu zatulile sirene,
z grozo in strahom
so vsem napolnile srce.
Bežimo v zaklonišče.
Bežimo med jokom
zaspalih in lačnih otrok,
bežimo med stokom
bolnikov in naših starih
in v temi z roko tipljemo predse.
Nad nami glušeče
hrumijo letala,

pojo enolično
 ta žalostni spev.
 Še trepetaje čakamo:
 mar bodo tu obstala?
 Otme se vzdih olajšanja,
 tema jih je peljala
 naprej v tihotno noč.
 Iz črnih dni pregnanstva, Krško, 1967
 Schulz, Ch.

11. Ljuba Skornšek

Ljuba Skornšek (1913, Velenje–1976, Ruše) je bila slovenska pesnica, ki je svojo mladost preživela v Celju, kjer je obiskovala gimnazijo, a zaradi bolezenskih težav šolanja ni dokončala. Leta 1936 se je poročila s pisateljem Ivanom Potrčem in se preselila v Ruše. Ob začetku druge svetovne vojne se je vključila v Osvobodilno fronto, leta 1944 pa se je pridružila partizanom, kjer je delala v partizanskih tiskarnah Davča, Jelovica, Kamnik in Golezen. Ob koncu vojne je bila novinarka pri *Slovenskem poročevalcu*, obenem pa se je v partizanih zdravila za jetiko. Po vojni je delala kot dopisnica pri *Ljudski pravici*, kasneje pa se je ločila od moža in do upokojitve poučevala klavir na nižji glasbeni šoli v Rušah. Njene pesmi, večinoma z vojno tematiko, so bile objavljene v revijah *TV-15* in *Borec*, vključene pa so bile tudi v antologije *Partizanska ljudska pesem* (1970) ter *Slovensko pesništvo upora II* (1986) in *III* (1996). Pesniška zbirka *Zlati kozolci*, ki je bila pripravljena za izdajo, nikoli ni izšla. Njene zbrane pesmi je leta 1995 v zbirki *Ljubine pesmi* uredila Alenka Glazer in jih izdala Zveza kulturnih društev Maribor (Locutio).

46. Mimo življenja⁷⁴

Mimo življenja v junijskem soncu se koplje gozd.
 Pesem čričkov ti srce prevzema.
 Polje je polno razcvelih rož.
 v vetru se žito sklanja.
 Med drevjem so hiše, vrtovi ob njih. Mati ima dete v naročju.
 Ti meriš dalje, čez polja hitiš.
 In vse beži v sozvočju.
 Tujec povsod, a povsod doma.
 Le bežno srkaš življenje.
 Vse ure in dneve, vse dneve, noči k miru, svobodi ti misel hiti.

74 Tiskarna Kamnik, začetek junija 1944

Hiti in te vodi, ti daje moči,
da se ne zgrudiš ob cesti.

47. Gozd je pogreznjen v temo⁷⁵

Tišina.
Vsak je s svojimi mislimi.
Dežuje.
Padajo kaplje na smrekove skorje.
V mislih sem pri otroku, možu, materi. V tišino zareglja mitraljez,
v daljavi topovsko streljanje.
Dež, dež.
Na streho padajo kaplje.
Kak čas!
Padajo kaplje kot svinec na moje srce. Gozd je pogreznjen v temo.

48. Zbežala bi v tišino gozda⁷⁶

Zbežala bi v tišino gozda,
na mah bi glavo položila,
v vrhove smrek bi mirno zrla,
da bi tako vse pozabila.
V roke bi žarkov naločila
in vse očem jih mrtvim dala.
A dolga je še pot do gozda,
se noga v blato mi pogreza,
svinčeni čas na prsi lega.

49. Glej liso svetlo nad belo goró⁷⁷

Sneg je visok,
vse belo je krog in krog ...
Na ovinku ob cesti je nagnjen križ.
Skozi telo gre mrzel piš.

Led od streh visi,
voda v strugi ledeni.
Kot bi hotelo zamesti vse poti,

75 Jelovica nad Dražgošami, 1944. Locutio. <<https://www.locutio.si/index.php?no=5&clanek=265>>

76 Ruše, zima 1941. Locutio. <<https://www.locutio.si/index.php?no=5&clanek=265>>

77 Črnomelj, 15. januar 1945. V: Boris Paternu, Irena Novak Popov (ur.): *Slovensko pesništvo upora: Partizanske* (1998), str. 101.

vse dni sneži.
 Sneg, sneg, pada
 na lica, telo, v oči.

Sredi belega polja
 samotna jablan.
 Mlade veje krivenči
 ji sneg neugnan.
 Siv je dan.

A kaj je to –
 Glej liso svetlo nad belo goró.
 Sonce bo vzšlo!
 In grelo,
 grelo premražena lica, oči, telo.

50. Cesta v molku⁷⁸

Po cesti hodimo v molku
 z zaklenjenimi srci,
 omrtvelimi očmi,
 s stisnjenimi usti.

Na cesti v molku grozijo črni prepadi.
 Ob cesti v molku so bajonetni plotovi.
 Če kdo na tej cesti v trenutni pozabi
 svojemu drugu roko poda,
 bajonetna ost hudo rani oba.
 In nihče med nami na cesti ne ve
 minute, kdaj lahko prepad ga požre.
 Jastrebi krožijo vedno nad nami.

51. Odpusti mi, sinek⁷⁹

Odpusti mi, sinek,⁸⁰
 da sem te zapustila.
 Saj mi je trgalo srce,
 ko sem se tiho

78 1941. Locutio. <<https://www.locutio.si/index.php?no=5&clanek=265>>

79 Jelovica, maj 1944. Locutio. <<https://www.locutio.si/index.php?no=5&clanek=265>>

80 Pesem je materinska elegija – prošnja za odpuščanje je uokvirjena v etično odgovornost izgube (prim. Emmanuel Levinas, Otherwise Than Being).

od té poslovila.

Bila je zima, bilo je mraz,
ko nemška me zver
je od tebe in doma
spodila.

V begu pred njo sem se v gozdove napotila.
In zdaj je pomlad.
Rada hodila s tabo
po sončnih, cvetočih bi tratah,
razkazovala ti vse to bogato kipenje.
Sinek,
s tabo hodila bi rada v življenje.
A čas je močnejši od želje,
zato
odpusti mi, sinek.

52. V ta maj⁸¹

V ta maj
so od dolgih poti
okrvavljene nogé
in trudne oči.

V ta maj
hodimo vse dni
skozi duhteče gozdove,
čez reke, polja in ceste,
mimo belogardističnih hiš,
postojank, zased in izdaj,
hodimo v ta 1944. maj.

53. Kot plazovi ...⁸²

Kot plazovi z belih planin,
z jasnine višin
partizani
se bodo spustili v dolino.

81 P(oložaj), maj 1944. Locutio. <<https://www.locutio.si/index.php?no=5&clanek=265>>

82 Jelovica, maj 1944. Locutio. <<https://www.locutio.si/index.php?no=5&clanek=265>>

S sabo prinesli bodo trdoto planin
in neba jasnino.

Kot plazovi s snežnih planin
partizani
preplavili bodo dolino.

In orali, orali, orali, preorali
starega svetá ledino.

54. Brezzvezdne ceste⁸³

Včasih kot morje globoka
praznina v tebi leži.

Mrtvo je sivo nad tabo nebó,
še petje in cvetje pada v temó...

Ves ta neizmerni, pestri svet
potaplja se v vrste brezzvezdnih cest...

Na cestah teh ni ne radosti, trpljenja...
Srce otrplo v brezzvezdje pada...
Kot morje globoka je včasih praznina...

A za nočjo pride spet dan in žarki z njim...
Glej polje in rože, čuj pesem,
pesem, ki veje iz srca v srce...
Vse to je življenje, ki mimo gre...

55. Na oknu oglašá le drobna se ptička⁸⁴

Na oknu oglašá le drobna se ptička.
Srcé mi je stisnilo, sinek.
Kaj delaš? Kje si sedaj?

Ali še paseš ovco in zajce
in skačeš po vrtu še, sinek,

83 Tiskarna Kamnik, začetek junija 1944. Locutio. <<https://www.locutio.si/index.php?no=5&clanek=265>>

84 Golezen, 26. september 1944. Locutio. <<https://www.locutio.si/index.php?no=5&clanek=265>>

kakor nekdej?

To me skrbi, sinek moj mali,
da bi te nemška zver ne dobila
in zadnji te čas še ugonobila,
zdaj, ko pred vrati je naša svoboda.

Veter jesenski liste odnaša
in zrele orehe pred bajto otresa.
Jesensko se sonce po trati sprehaja,
a tvoja je mama bolna zdaj, bolna.

Partizanka je,
v hribih v bajti leži
in ji je težkó,
ker bi delala rada,
in jo skrbi.
Sinek moj mali,
kaj delaš? Kje si? Kje si?
Na oknu oglaša le drobna se ptička.

56. Uspavanka⁸⁵

Čez poljane, čez goré
se razliva mesečina.
Sinek, spavaš že?

Zvezdice so vse prižgane,
spremljajo povsod
partizanko, tvojo mamo,
svetijo ji pot.

Čez poljane, čez goré
misel moja k tebi plava.
Sinek, spavaj le.

Vidim tvoj obrazek drobni,
v mesečini se smehlja.
Sanjaj le o mami svoji,

85 Golezen, julij 1944

Golezen, 18. oktober 1944

Locutio. <<https://www.locutio.si/index.php?no=5&clanek=265>>

ki spet vrne se z gorá.

Čez poljane, čez goré
te pozdravlja trudna mama.
Sinek, spavaj le.

12. Katja Špur

Katja Špur (1908–1991) je zrasla v družini kmečkih dninarjev v Krapljah in se na pobudo učitelja meščanske šole v Ljutomeru podala na gimnazije v Osijeku, Zagrebu, Murski Soboti in Ljubljani. Po maturi je študirala filozofijo in slavistiko v Skopju, Zgrebu, Grenoblah, Beogradu in Ljubljani. Pred drugo svetono vojno je poučevala na zasebni gimnaziji v Zagrebu in pisala reportaže iz Prekmurja za dnevnik *Jutro*. Zaradi sdelovanja v OF so jo zaprli in internirali v ženska koncentracijska taborišča Ravensbrück in Barth, kjer so jetnice delale v Heinklovi tovarni letalskih delov. Avtorica je osnutke pesmi zapisovala na hrbtno stran tovarniških obrazcev, dokončno pa jih je oblikovala in skupaj z Vero Albreht objavila po vojni, in sicer v zbirki *Ravensbriške pesmi* (1977). Tudi po vrnitvi iz taborišča je pisala brošure o življenju proletarizirane vasi in poučevala. Objavila je knjigo lirske proze *Dva studenca* (1958), spominsko-dokumentarno pripoved *Slepa v pregnanstvu* (1963), mladinsko povest *Sošolca* (1977) in roman *Ljubezen je bolečina* (1980). Pesniško zbirko o vezeh med materjo in hčerjo je nasloвила *Vezi* (1970). Veliko je tudi prevajala, zlasti bolgarsko poezijo in pripovedništvo (Novak Popov, 2004: 282–283).

57. Slovo⁸⁶

Danes ali jutri
rada ali ne – nihče ne vpraša,
takšna je usoda naša –
brez pozdrava, po ukazu,
v nove kraje, v novo muko.

Dolge dni sva, sestra,
z upanjem se istim tolažili,
brez besede, brez pozdrava –
takšna je usoda naša
danes bova se ločili.

⁸⁶ V: Boris Paternu, Irena Novak Popov (ur.): *Slovensko pesništvo upora 4: Zaporniške in taboriščne, izgnanske, iz tujih enot* (1997), str. 320.

Stisnjena so usta in oko je suho,
 ko povelje se razlega strogo,
 nikdar tujec ne pretrga niti,
 ki usoda zla jih stkala je med nami.

Stisnjena so usta in oko je suho,
 ko od daleč zrem za tabo,
 plameni v očesu svetla iskra,
 v srcu upanje in tuga.

58. Stesala sem krsto⁸⁷

Danes stesala sem krsto,
 svojemu bratu krsto jekleno.

V Barthu že tristopetdeset dni
 plošče jeklene zbijam.
 Moje sestré, mesto letala
 bratu sem svojemu rakev skovala.

Tristopetdeset žalostnih dni –
 toliko žebļjev, moj brat!
 Toliko žebļjev, in vsi
 šli so mi skozi srce.

59. Na apelu⁸⁸

»In der Reihe bleiben!
 Mensch! ... Du blödes Fleisch! ...«

Dvanajsturni delavnik za nami,
 črne vrane spačeni obraz pred nami.
 Strafe stehen? ... Da zašto? Zakaj? Za co?
 Skozi vrste mračno gre vprašanje.

Črna vrana v črni pelerini
 vrste bedne obletava,
 v noč razlega krakanje se besno:

87 V: Boris Paternu, Irena Novak Popov (ur.): *Slovensko pesništvo upora 4: Zaporniške in taboriščne, izgnanske, iz tujih enot* (1997), str. 320.

88 V: Boris Paternu, Irena Novak Popov (ur.): *Slovensko pesništvo upora 4: Zaporniške in taboriščne, izgnanske, iz tujih enot* (1997), str. 315–316.

»Drei Uhr Strafe stehen! ...
Heute werdet ihr noch was erleben! ...«

V rokah od večerje neumite sklede,
v skledah bedne tri rezine kruha –
preklinjaje mraz, apel in nemški red,
tam v vrstah po pet in pet
z mržnje polnimi očmi strmimo
v črne škornje, v črno pelerino.

Paznic pet in tri blokove
štejejo brez konca nas in kraja,
zmerjajo po rusko, poljsko, nemško,
zmerja nas Poljakinja naduta Ada,
po ramenih pa kot bič nam sever pada.

Sever – volk nas grize, davi,
kot pošasti v noč drve oblaki,
dolgo še razlega se med bloki
krakanje zlovešče: Straf!

14. Jožica Veble

Jožica Veble je bila 29–31-letna učiteljica, ki je bila internirana v koncentracijskem taborišču Auschwitz v letih 1943–1945 (Paternu, Novak Popov 1997: 159). Pri Založbi Borec je l. 1975 izdala biografijo z naslovom *Preživela sem taborišče smrti*.

60. Sejalke⁸⁹

Na polju širnem postave sive,
pepel sejejo sklonjene glave.
Suhe roke jim lahno drhte,
težke misli v daljavo hite.

»Morda je bil to moj oče, moj brat,
morda pa moj dragi svak,
čigar pepel sedaj sejem jaz
na ta prekleti švabski ukaz?«

⁸⁹ V: Boris Paternu, Irena Novak Popov (ur.): *Slovensko pesništvo upora 4: Zaporniške in taboriščne, izgnanske, iz tujih enot* (1997), str. 159.

Kri, pepel le in kri, kri
vidijo trudne oči.
Noge kot svinec težké
po zemlji sveti premikajo se.

»Pepel in kri, kri ...,
maščevana bodeš kedaj li ti?«
Na skrivaj ustnice drhteče mrmrajo,
ko zemljo sveto jim noge teptajo.

II.

Evridika iz pekla II (a) – Poslovilna pisma

Poslovilna pisma, ki so jih napisale posameznice pred svojo usmrtnitvijo, predstavljajo izjemno pomemben segment dokumentarne in literarne dediščine vojnega obdobja in enega najmočnejših in najbolj ganljivih segmentov pričevanjske literature. Osebnoizpovedna pričevanja osvetljujejo večplastnost vojne izkušnje in njene posledice na individualni in kolektivni ravni. V njih se prepletajo elementi zasebne korespondence, pričevanjske literature in etičnega diskurza, pri čemer vsako pismo pomeni unikatno refleksijo posameznice, ki se sooča z neizogibnostjo smrti. Poslednji zapisi omogočajo poglobljen vpogled v kompleksno psihološko, socialno in eksistencialno dinamiko vojnega časa ter pričajo o strategijah soočanja s smrtjo in njenim neizbežnim prihodom.

V kontekstu literarnega in zgodovinskega raziskovanja poslovilnih pisem iz obdobja druge svetovne vojne lahko ugotovimo, da gre za besedila s specifično funkcijo in izrazno obliko. Njihova osrednja značilnost je intenzivna emocionalna in eksistencialna nabitost, saj so nastala v okoliščinah, kjer avtoricam ni bilo dano upanje na rešitev ali spremembo usode. Pisma tako ne dokumentirajo zgolj zunanjih okoliščin, temveč predvsem notranjo psihološko krajino posameznic, ki v zadnjih trenutkih svojega življenja skozi pisano besedo reflektirajo preteklost, izražajo čustveno povezanost z bližnjimi in pogosto izrekajo prošnje za odpuščanje.

Vsebina teh pisem se praviloma osredotoča na izražanje ljubezni in hvaležnosti do družine ter bližnjih in prijateljev, pri čemer so posebej pogosto izpostavljeni starši, sorojenci otroci in partnerji. Gre za kratke, čustveno nabite izjave, ki so hkrati tolažba tistim, ki bodo ostali, in način osmislitve smrti kot neizbežne usode, ki ne prekine vezi z živimi, ampak jih transformira v spomin. Pojavlja se tudi skrb za usodo preostalih družinskih članov, pri čemer pišoče izrekajo prošnje, da bi svojci ostali

močni, se ne vdali žalosti in nadaljevali življenje, ne da bi jih breme izgube preveč zaznamovalo.

V pismih zasledimo tudi prošnje za odpuščanje, kar lahko razumemo kot element notranje sprave, povezan z občutkom dolžnosti, da se pred smrtjo razčistijo morebitni konflikti ali nesoglasja iz preteklosti. Ta prošnja po odpuščanju je pogosto pospremljena z religioznim diskurzom, ki odseva prepričanje o presežnem redu sveta, v katerem bo posameznica po smrti našla duhovni mir in odrešitev, v širšem smislu pa gre psihološki poskus sprave s svetom, ki ga morajo zapustiti, in bližnjimi, ki ostajajo za njimi. Avtorice izražajo globoko potrebo po zaključeni, spravljeni življenjski naraciji, ki bi jim omogočila, da stopijo v smrt s pomirjeno vestjo.

Pomemben motiv v pismih je tudi dojemanje lastne usode v širšem zgodovinskem kontekstu. Avtorice poslovnih pisem, še posebej tiste, ki so bile povezane z odporniškim gibanjem, pogosto izražajo zavest o tem, da njihova smrt ni zgolj individualna tragedija, temveč del boja za višje cilje. V tem pogledu poslovnica pisma postajajo pričevanja o osebni angažiranosti v odporniškem gibanju in etični zavzetosti za svobodo, pravico in dostojanstvo. Mnoge izmed obsojenih žensk sprejemajo svojo usodo z nekakšno tragično spokojnostjo, pri čemer svoje pismo oblikujejo kot poslednje dejanje upora in dostojanstvenega slovesa. V teh zapisih se razkriva razumevanje smrti kot posledice zgodovinske katastrofe, v kateri je osebna usoda prepletena z usodo skupnosti. Poslednje besede so zato pogosto usmerjene k prihodnosti, k tistim, ki ostajajo, s spodbudo, naj nadaljujejo življenje in naj ne izgubijo vere v smisel bivanja.

Z jezikovno-stilistične perspektive pisma odražajo specifične značilnosti skrajnih življenjskih situacij, v katerih so nastajala. Pogosto so zapisana v fragmentarni, telegramske obliki, saj so bila avtorice v trenutkih pisanja pod skrajnim časovnim pritiskom ali omejitvami, ki so jim bile naložene v taborišču ali zaporu tik pred eksekucijo. To se kaže v skrajno zgoščenem izrazu, kratkih povedih, pogosto tudi v ponavljajočih se frazah, ki poudarjajo ključna sporočila. V tej zgoščenosti je čutiti pritisk časa, grožnjo smrti, nezmožnost daljšega premišljevanja. Pisanje je torej urgentni akt ohranitve zadnjih stikov in izrek poslednjega slovesa. Kljub temu v nekaterih pismih zaznamo tudi elemente pesniške izraznosti, simbolike in metaforike, ki pričajo o notranjem svetu avtoric in njihovem občutku za estetsko oblikovanje besede tudi v trenutkih skrajne stiske, s čimer postane pismo presega funkcijo prenosnika informacij in postane neke vrste ritual prehoda. Poslovnica pisma ne izražajo obupa, temveč tragično spokojnost, kot jo Cathy Caruth opiše v kontekstu prisilne zavesti o lastni minljivosti, lahko pa jo razumemo tudi kot zadnji upor proti nasilju, tj. ohraniti mir, dostojanstvo in ljubezen tudi v trenutku, ko fizično življenje izginja.

V drugem razdelku antologije so zbrana pretresljiva poslovilna pisma štirinajstih avtoric, ki odpirajo temeljna vprašanja o etiki spomina, vlogi pričevanj in razmerju med zgodovinsko realnostjo in literarnim diskurzom. Kot zgodovinski viri omogočajo rekonstrukcijo posameznih usod, hkrati pa osvetlujejo širši okvir vojnih in povojnih represij. Kot literarna besedila odražajo specifične značilnosti pričevajske literature in predstavljajo primer simbolne artikulacije travme skozi jezik. Nenazadnje pa kot dokumenti človeške izkušnje ponujajo dragoceno gradivo za raziskovanje temeljnih eksistencialnih, etičnih in filozofskih vprašanj, povezanih s soočanjem z lastno smrtnostjo, s pomenom dostojanstva in z vlogo slovesa v poslednjih trenutkih življenja.

Poslovilna pisma Rozike Rajovc, Marte Babič, Albine Bauer, Milene Berce, Frančiške Čede, Ivane Doberšek, Genovefe Fras, Marije Gašperšič, Marije Goričar, Fanike Pokleka, Frančiške Sevcnikar, Amalije Strožer, Marije Šuster in Terezije Zalaznik so poslednji odmevi življenj, ki so bila nasilno prekinjena. Njihova vsebina in forma nam omogočata razmislek o različnih vidikih vojne izkušnje ter o tem, kako se posamezniki v ekstremnih okoliščinah izražajo, kako reflektirajo svojo usodo in kako skušajo ohraniti povezanost z živimi tudi v trenutkih neizbežne smrti. Opominjajo nas tudi na vse druge, ki so pustile za seboj te drobne, a neprecenljive dokumente, ki so se izgubili v času in prostoru. Avtorice poslovilnih pisem so želele, da bi njihove besede dosegle svet živih. Čeprav so bila njihova telesa izbrisana, njihove besede ostajajo most, ki povezuje svet mrtvih in svet živih.

Iz molka v poklon vsem pričam, ki ne morejo (več) pričati, se naj rodi zavedanje, da se resnica travme ne nahaja v popolnem, natančnem pripovedovanju dogodkov, temveč v zamolčanem, utišanem in preslišanem.

15. Rozika Rajovc

Roziko Rajovc, šiviljo, ki se je rodila 24. julija 1921, so Nemci aretirali 17. avgusta 1942 (Ževart, Terčak 1969: 357).

61. Poslovilno pismo¹

Ljubi moji stariši!

Obsojena sem na smrt. Nisem mislila da pridem tako daleč.

¹ Milan Ževart, Stane Terčak (ur.), 1969.: *Poslovilna pisma žrtev za svobodo*. Muzej narodne osvoboditve Maribor in Muzej revolucije Celje. Maribor: Obzorja. 357.

Prosim Vas, da mi vse to oprostite. Jaz sem prosila za Vas da bi Vas ne izselili, ker ste že tako stari in mojm deliktu nič prizadeti: Žal mi je, da Vas moram zapustiti, in to v času ko ste najbolj potrbeni pomoči. Toda ne žalujte za menoj. Življenje je kot vrtinec v morju. Človek se obrača po svoje, Bog pa prekriža vse in obrne. Oprostite mi vse, kar je v našem kratkem življenju prišlo navskriž. Pozdravljam moje ljube sestre, ki so mi v mojem življenju pomagale da sem imela kot najmlajša marsikaj hudega prikrajšanega. Hvala jim za vse. Enako tudi moje sorodnike in znance. Tu je ura, da se ločim od vsega, in tudi končam moje pisanje. Še enkrat Vas prosim odpustite – odpustite.

Poljubček vsem mojim malim, ki sem jih tako ljubila.

Molite zame.

Vas zadnjikrat poljublja in
objema Vaša do smrti hvaležna hčerka Rozi

62. Poslovilno pismo Anici

Draga Anica!

Prosim Te ako sem te gdaj kaj žalila prosim, da mi odpustiš. Prosim odpuščanja gos. Uršiča in gosp. Kležina in vse, Šentlenarčane prosim odpustite nam in spominjajte se v molitvi. Veš jaz sem še nekaj, še dolžna, gos Uršiču povrni mu Ti. Kar je pri Kačevi je pa Tvoje in vse kar je mojega.

Pozdravi sosedove, Prvišnske, Gračnerjeve in vse poznane lepe pozdrave, Pepci in celi družini. Stari mami in vsem

Pozdrave zadne od Micike.

Sporočam Vam da mi je usoda določila umreti, laz se počutim dobro. Samo skrbi me kako je z Vami predobrim vzgojiteljem, laz si nisem kriv sam ampak oseba, ki je lagala čez mene itak veste kedo.

Želim Vam vsem lepo. Želim Vam še lepo življenje. Treba bi bilo da se Vam oddolžim za dobrote katere ste mi izkazali pa nemorem. Vlado pride najbrže domov.

Molite.

Nasvidenje v nebesih. Nepozabite.

Šoper.

Pozdrave g. Škorjanc in vsem,

Če pride, Franci domov, ga pozdravite in naj ne pozabi na nas. Jaz grem pa pogumno v smrt.

16. Marta Babič

Marta Babič se je rodila 13. marca 1922 v Hrastniku. Zaposlila se je kot nameščenka v tamkajšnjem rudniku in se že leta 1941 pridružila osvobodilnemu gibanju. Junija 1942 so jo aretirali nemški okupatorji. Njeno mater Jožefo in očeta Rudolfa so deportirali v koncentracijsko taborišče Auschwitz, kjer sta ob koncu leta 1942 umrla (Ževart, Terčak 1969: 268).

63. Poslovilno pismo²

15. 8. 1942

Ljubljeni! / Petek je bil začetek slovesa. / Danes 15. se poslovim za vedno od vas dragi moji. Prosim vas, ne plakajte za menoj.

Oprostite mi, radi mene boste nesrečni. Pozdravite v mojem imenu vse moje poznane. Poljubljam vas v zadnjem momentu življenja. Mamica moja, tati moj Milena in Rudi. Pozdravite Konetove in druge. / Res je: „Umreti bratje težko ni, al' Vas drage zapustiti to boli! / Pozdravljam in poljubljam Vas / Vaša Marta /

Mamica!!!

17. Albina Bauer

Trgovsko pomočnico Albino Bauer, rojeno 6. avgusta 1913, so skupaj z njenim možem Nemci aretirali poleti l. 1942. Poleg njiju je bila ustreljena tudi njena mati Marija Anderluh (Ževart, Terčak 1969: 215).

64. Poslovilno pismo³

22. 7. 1942.

Ljuba tetka!

Hvala za vse kar ste mi dobrega storili in odpustite mi če sem Vas kedaj razžalila! Prejmite zadnje pozdrave in poljube od Vaše Albine.

Albine Poljub Zlatki Brankecu stričeku in vsem mojim sorodnikom

18. Milena Berce

Učiteljica Milena Berce se je rodila 3. aprila 1914, od l. 1935 pa je bila članica Komunistične partije. Aretirana je bila 17. decembra 1941, njen

.....
2 Nevenka Troha, 2014: Hrastnik v letu 1942: Talci in njihove družine. V: *Nasilje vojnih in povojnih dni*. Ljubljana: Založba INZ. 105.

3 Milan Ževart, Stane Terčak (ur.), 1969.: *Poslovilna pisma žrtev za svobodo*. Muzej narodne osvoboditve Maribor in Muzej revolucije Celje. Maribor: Obzorja. 214.

mož Polde je bil ustreljen 30. marca 1942 (Ževart, Terčak 1969: 156).

65. Poslovilno pismo⁴

Draga mati!

Ker ne vem kaj bo z menoj, bi se Vam rada malo obširneje oglasila. Mogoče bom šla za svojim Poldetom, mogoče za našo Lojzko. Pripravljena sem na vse. Ne bom težko umrla. Zdi se mi, da me tam čaka Polde in bova potem mirno spala in se nikdar več prebudila. Saj moje zdravje je takšno, da za življenje nisem več mnogo sposobna. Mati mnogo mislim na Vas, saj sem pri Vas preživela svoje najsrečnejše ure. Pa prehitro bomba je padla v našo sredino in naše lepo gnezdo je razdjano. Ko mislite na nas tri, mislite na naše lepe dneve in tolažite se, da smo vseh krivic in težav rešeni. Če smo Vas kedaj kaj žalili nam oprostite. Smeli smo imeti svoje skrbi in smo bili včasih sitni. Vedno sem upala, da bove midve skupaj ostale, zdaj mi je tudi ta up splaval po vodi. Vem, da bo Vam Ivanka stala zvesto ob strani, zanesem pa se tudi na Jožeta je dosti mislil Polde. Vi pa mati le skrbite za sebe delajte toliko in kuhajte še, kolikor morete, da si zdravje ohranite. Vse najine stvari so Vaše, Poldetove obleke pa Jožetovo, z denarjem in zlatnino pa si lajšete Vašo življenje. Kar ste mi prinesli na Bori, odneste vse k sebi in vse je pri stricu. Lepo pozdravim strica in Lojzko in se lepo zahvaljujem za vse, sta bila zelo dobra za mene in naj bosta zdrava in čvrsta. Za Vas mislim, da je narboljše, da ostanete doma tu in tam si vzemite dopust in peljite se v Graz doma si nekaka vzamite da ne boste sami. Ko boste razpoloženi idite k teti Ančki njej se tudi za vse lepo zahvaljujem in toplo pozdravljam. Povejte tetici Ančki z njo skupaj napišite pismo našim v Beograd in prepisite zraven kar bom spodaj napisala. Draga mati! bodite čvrsti. Pozdravite Ivana Albino in Jurčeka Ivani se lepo zahvaljujem in srčno pozdravljam

Vas pa prisrčno pozdravlja

Vaša hvaležna

Milena

Dragi atek in vsi ostali!

Mislim, da se ne bomo več videli, ker bom šla najbrž skoraj k svojemu Poldetu in mamiki. Ohranite me v lepem spominu, če sem Vas kaj razžalila mi odpustite moje srečno življenje je bilo končano 30. marca. Zato sedaj ne bom težko umrla saj sem ostala čist sama. Vi vsi pa živite

⁴ Milan Ževart, Stane Terčak (ur.), 1969.: *Poslovilna pisma žrtev za svobodo*. Muzej narodne osvoboditve Maribor in Muzej revolucije Celje. Maribor: Obzorja. 156.

srečno in zadovoljno in doživite zdravi in čvrsti mir. Atek radi mene ne bodi žalosten. Ciril in Vlasta bodita srečna. Vašim malim Želim najlepšo bodočnost. Včasih se me spomnite, ateka brate in sestre svakinje in svaka in male srčke iskreno pozdravlja in poljublja

Vaša Milena

Moja ljuba mati! Žalostna sem, da morate sprejeti tudi od mene tako pismo ne bodite žalostni. Iskrena Vam hvala za vso Vašo ljubo skrb in ljubezen! Ostanite zdravi. Spomnite se včasih na naju in na naše naj-srečnejše dni, ki smo jih skupaj preživel. Moje poslednje pozdrave sporočite tudi mojim dragim v Beograd. Naj mi oprostite oni kot tudi Vi če sem jih kdaj razžalila. Mnogo sem mislila vsi naj živijo srečno. Poseben pozdrav vsem našim malim. Naj se naju včasih spominjajo naju.

Iskrena hvala za vso dobroto tudi stricu in Lojzi zelo sta bla dobra za mene ...

19. Franciška Čede

Frančiška Čede, rojena 20. julija 1917 v Kaplji vasi pri Preboldu kot kmečka hči, se je osvobodilnemu gibanju pridružila leta 1941. Nemci so jo aretirali julija 1942. Njena mati Marija je bila 30. julija 1942 ustreljena v Celju, sestra Terezija je novembra 1942 umrla v taborišču Auschwitz, oče Peter je bil do konca vojne interniran, brat Lojze pa je od marca 1942 do osvoboditve deloval v partizanih (Ževart, Terčak 1969: 272).

66. Poslovilno pismo⁵

Draga mi sestra in Tonček

Danes 15. avgusta bom šla v smrt. Spominjaj se name a nekar ne bodi žalosta. Saj smrt mora priti prej ali pozneje. Prosim Te moli za mene.

Sprejmi mnogo pozdravov in srčnih poljubčkov od vedno tvoje sestre Fanike

Izroči pozdrave vsem mojim ljubim ljudjem

20. Ivana Doberšek

Ivano Doberšek, rojeno 10. julija 1885, so Nemci aretirali 10. septembra 1942. Ustrelili so jo skupaj z možem Florjanom ter sinovoma Mihom in Vinkom (Ževart, Terčak 1969: 317).

.....
5 Poslovilno pismo, Frančiška Čede, Prebold, ustreljena 15. 8. 1942 v Celju, brez datacije, pisano na papirju, enostransko, 1 list. Muzej novejšje zgodovine Celje. <<https://museums.si/sl-si/Domov/Zbirke/Predmet?id=9155>>.

67. Poslovilno pismo⁶

Ljuba moja Anica
 zadni pozdrav od Mame molite za mene pozdravim Miciko
 Ludvika Jožeka Ateka odpustite mi vsi katerega sem razžalila vsi vašani!
 Adijo
 z Bogom.

21. **Genovefa Fras⁷**

Rodila se je 24. oktobra 1910 v Bišu pri Trnovski vasi v Slovenskih goricah. Nemci so jo aretirali 23. julija 1942, skupaj z njenim možem Francem, ki je bil prav tako ustreljen (Ževart, Terčak 1969: 323).

68. Poslovilno pismo⁸

2. 10. 42. Ljubi stariši otročki in sestre bratje!!

Odpustite mi vse če sem Vas kaj ražalila in prosite molite za me. Ljuba žlahta lepo Vas prosim, posebno Oče in Mati imejte moje otročičke dokler Vam bo mogoče, potem pa tudi sestre in bratje, Vi jih ne sovražite ker so itak male največje sirotice.

Ker moglo tak je priti da moram Vas zapustiti zavoljo slabih ljudi. Pozdravite mi sosede prijatle vse, botre sestrane in bratrance

Ljubi Starši mislite si kakšno more to biti, kaj človek zna kaj ga čaka, pa si ne more nič pomagati, deset tednov čakam na smrt tu v restu toliko straha in žalosti

Oh ljubi Bog nam bo sodnik še enkrat v nebesih

Zdaj pa zbogom ljubi vsi posebno pa otročki moji ljubljenci zadnikrat srečno vsi domači

Vaša mamica in hčerka
 Efa Fras

22. **Marija Gašperšič**

Marija Gašperšič se je rodila 28. septembra 1905 v Kamenem pri

6 Milan Ževart, Stane Terčak (ur.), 1969.: *Poslovilna pisma žrtev za svobodo*. Muzej narodne osvoboditve Maribor in Muzej revolucije Celje. Maribor: Obzorja. 317.

7 Z možem Francem Frasom sta bila usmrčena zaradi podpiranja "Ptujске bande", tj. Lackove (Slovenjegotiške) čete, ustanovljene v začetku l. 1942. V odločbi je navedeno, da je bila Genovefa Fras z njo seznanjena 2. 10. 1942 ob 15. uri, kaznen pa se je izvršila 2 le uri kasneje (108–109).

8 Milan Ževart, Stane Terčak (ur.), 1969.: *Poslovilna pisma žrtev za svobodo*. Muzej narodne osvoboditve Maribor in Muzej revolucije Celje. Maribor: Obzorja. 323.

Šentjurju, delala je kot gospodinja. V domačem kraju se je pridružila osvobodilnemu gibanju. Nemci so jo aretirali 18. junija 1942. Pet dni prej, 23. junija 1942, so ustrelili njenega moža Lojzeta, otroka Slava in Jožek pa sta vojno preživela v nemških taboriščih (Ževart, Terčak 1969: 219).

69. Poslovilno pismo⁹

Moja ljuba Mama in otroci.

Jaz se danes poslavljam od Vas v duhu, ker se osebno ne morem Ob 4¹ popoldne grem v smrt Odpustite mi vse kar sem Vam v življenju hudega napravila. Prosim Vas vzgojite otroke v krščanski veri, da ne bojo nikdar pozabili na Boga in na ateka in mamu. To je tudi bla zadnja želja pokojnega ateka. Slavica in Joško bodita pridna in poštena da bosta v veselje vsakemu ki Vaju sreča. Kjer bosta: ubogajta! saj bova midva z atekom pri Bogu za Vaju prosila.

Starega ata in mamu ravno tako prosim za odpuščanje Sestre in brate atekove pa prosim, da se za otroke zavzamejo in skrbijo za nje, da bojo imeli ata in mamu v najlepšem spominu in v molitvi ne pozabijo na naju. Tu Vam pošljem prstan naj ima Slavica za spomin.

Še enkrat Vas vse prosim za odpuščanje ter v mojem imenu blagoslovite otroke. Z Bogom in na svidenje v nebesih

Mimika vaša hčerka // Tu je tudi ključek od kovčka ki je v Ankensteini

23. Marija Goričar

Rodila se je 16. marca 1910 v Mozirju in pred vojno živela pri starših. Po okupaciji se je v domačem kraju pridružila osvobodilnemu gibanju; v Goričarjevi hiši je potekal ustanovni sestanek odbora Osvobodilne fronte za Mozirje. Nemci so jo aretirali 22. marca 1942, njeno mater pa odgnali v taborišče (Ževart, Terčak 1969: 220).

70. Poslovilno pismo¹⁰

Ljuba mamica!

Ne bodi žalostna ker moram umreti. Bog hoče tako.

Saj bolj srečna boš Ti brez mene tudi. Brateča pozdravi in Tanči in Babiko. Ne bodi žalostna saj to ni tako hudo nas je mnogo. Samo moja

9 Milan Ževart, Stane Terčak (ur.), 1969.: *Poslovilna pisma žrtev za svobodo*. Muzej narodne osvoboditve Maribor in Muzej revolucije Celje. Maribor: Obzorja. 219.

10 Milan Ževart, Stane Terčak (ur.), 1969.: *Poslovilna pisma žrtev za svobodo*. Muzej narodne osvoboditve Maribor in Muzej revolucije Celje. Maribor: Obzorja. 220.

Babika zlata. Ti še boš srečna. Sem se udala to misel da me ne bo več.

Poljube tisoč poljubov Tebi mamica moja. Poljubi mi zlato Ba biko.
Ne bodi žalostna mamica.

Vse tete pozdravi in strice in vse sestrične in znance. Vaša Marija

24. Fanika Pokleka

Rodila se je 4. oktobra 1916 v Gavcah pri Šmartnem ob Paki in se izučila za šiviljo. V domačem okolju se je pridružila osvobodilnemu gibanju. Nemci so jo aretirali avgusta 1942 (Ževart, Terčak 1969: 288).

71. Poslovilno pismo¹¹

15. avg. 1942

Ljuba mama in ate!

Danes mi poteče konec mojega življenja. Prosim Vas da mi oprostite kadarkoli sem Vas razžalila in Vas nisem ubogala. V svoji najlepši mladosti svojega življenja bom morala zapustiti čudoviti svet in se ločiti od Vas ljubi stariši. Nič ne žalujte, saj je vseeno eden preje drugi pozneje, kakor pravi pesem:

Dolgost življenja mi je kratka kaj znancev že zasula je lopatka odprta noč in dan so groba vrata a dneva ne pove nobena pratka.

// Dragi bratje in sestre!

Tudi od Vas se poslavljam in Vas zadnjikrat najlepše pozdravljam. Ubogajte ata in mamo jaz jih ne morem več ker grem k Bogu, na drugi svet.

Nasvidenje nad zvezdami

Fani Pokleka

Cilli

Sprejmite mnogo lepih pozdravov od Vaše hčerke Fani . .

Mi je bila že taka usoda namenjena, da me je v mojih 25 letih življenska doba zapustila.

25. Frančiška Sevčnikar

Rodila se je 31. julija 1903 na Polzeli kot kmečka hči. Avgusta 1941 se je v domačem kraju pridružila osvobodilnemu gibanju, leto pozneje, avgusta 1942, pa so jo aretirali Nemci. Skupaj z njo so ustrelili tudi brata Franca, oče in mati pa sta vojno preživel v nemškem taborišču (Ževart, Terčak 1969: 361).

¹¹ Poslovilno pismo, Fanika Pokleka, Šmartno ob Paki ustreljena 15. 8. 1942 v Celju datirano 15.8. 1942 papir, obojestransko, rokopis. Muzej novejšje zgodovine Celje. < <https://museums.si/sl-si/Domov/Zbirke/Predmet?id=9171>>.

72. Poslovilno pismo¹²

Ljuba sestra in stariši!

Prosim Vas odpuščanja in se Vam priporočim v molitev. Zahvalim se Vam za vse kar ste mi dobrega storili. Iz srca Vas lepo pozdravim.
Sewtschnikar Franziška

26. Amalija Strožer

Amalija Strožer, rojena 2. julija 1924 v Grajski vasi pri Preboldu, je kot kmečka hči pomagala doma na družinski posesti. Že ob začetku vstaje se je pridružila osvobodilnemu gibanju v domačem kraju. Nemci so jo aretirali julija 1942. Njeno družino so deportirali v taborišča; mati Rozalija je umrla v Auschwitzu (Ževart, Terčak 1969: 294).

73. Poslovilno pismo¹³

Kaznilnica Celje, 15. 08. 1942

Draga Anica!

Prosim Te ako sem te gdaj kaj žalila prosim, da mi odpustiš. Prosim odpuščanja gos. Uršiča in gosp. Kležina in vse, Šentlenarčane prosim odpuščanja nam in spominjajte se v molitvi. Veš jaz sem še nekaj, še dolžna, gos Uršiču povrni mu Ti. Kar je pri Kačevi je pa Tvoje in vse kar je mojega.

Pozdravi sosedove, Prvišnske, Gračnerjeve in vse poznane lepe pozdrave, Pepci in celi družini. Stari mami in vsem

Pozdrave zadne od Micike Šoper.

27. Marija Šuster

Marija Šuster, rojena 16. februarja 1891 na Polzeli, je vodila gostilno in se avgusta 1941 priključila osvobodilnemu gibanju. Nemci so jo leto pozneje, avgusta 1942, aretirali. Ob tem so ustrelili tudi njenega sina Julija, medtem ko je sin Ivan vojno preživel v taborišču Coburg. Hčerka Angela pa se je leta 1943 pridružila partizanom (Ževart, Terčak 1969: 367).

74. Poslovilno pismo¹⁴

12 Milan Ževart, Stane Terčak (ur.), 1969.: *Poslovilna pisma žrtev za svobodo*. Muzej narodne osvoboditve Maribor in Muzej revolucije Celje. Maribor: Obzorja. 361.

13 Milan Ževart, Stane Terčak (ur.), 1969.: *Poslovilna pisma žrtev za svobodo*. Muzej narodne osvoboditve Maribor in Muzej revolucije Celje. Maribor: Obzorja. 294.

14 Milan Ževart, Stane Terčak (ur.), 1969.: *Poslovilna pisma žrtev za svobodo*. Muzej narodne osvoboditve Maribor in Muzej revolucije Celje. Maribor: Obzorja. 367.

Ljuba Angela in Ivan!

Sprejmita zadne pozdrave od mame pridna bodita Boga se bojta in molita za me in za Julija na tem svetu se ne vidimo nič več jaz moram u smrt. Pozdravita vse poznane strica reci naj skrbijo za Ivana.

V duhu Te še enkrat objamem in poljubim in Ivana Na veselo svidenje pred Bogom

Mama

28. Terezija Zalaznik

Terezija Zalaznik, rojena 27. septembra 1909 v Kapli na Kozjaku, je kot otrok služila pri drugih. Leta 1932 se je zaposlila v mariborski tekstilni industriji in leta 1936 sodelovala pri organizaciji stavke delavk in delavcev. Po razpadu stare Jugoslavije se je nemudoma vključila v osvobodilno gibanje v Mariboru. Nemci so jo aretirali 25. februarja 1942 (Ževart, Terčak 1969: 244).

75. Poslovilno pismo¹⁵

Ljubi starši in sestra!

Prosim, ne bodite hudi name. Danes sem bila obsojena na smrt. .. Še enkrat prisrčne pozdrave Vaša hčerka Rezi

Ljuba sestra bodi še enkrat pozdravljena

Rezi.

Ljubi starši in sestra.

Prosim, oprostite mi. Danes bom ustreljena. ... Mlada sem še in še bi živila, pa moram umreti.

Še enkrat prisrčne pozdrave

Vaša hčerka Rezi.

¹⁵ Milan Ževart, Stane Terčak (ur.), 1969.: *Poslovilna pisma žrtev za svobodo*. Muzej narodne osvoboditve Maribor in Muzej revolucije Celje. Maribor: Obzorja. 244.

Evridika iz pekla II (b) – Spominska knjiga Pepce Medved

Drugi del razdelka prinaša pregled vnosov in zapisov v spominsko knjigo Pepce Medved, med katerimi lahko beremo spodbudne želje, besede upanja in tolažbe sotrpink in tovarišic. Zapisi, ki so nastajali med letoma 1941 in 1945/46, pričajo o pomembni razsežnosti tovarištva, ki v najhujših bivanjskih trenutkih posamezniku nudi oporo in mu vliva upanje. Tako se razodeva dodatni pomenski pramen pričevanjske (pol)literature, kamor je v tem primeru smiselno uvrstiti tudi tovrstne spominske zapise.

Pepca Medved

Jožefina (po domače Pepca) Medvedova je živela v Ravnah pri Šoštanju. Brata Viktorja so zaradi sodelovanja z odporniškim gibanjem in izdajstva 30. julija 1942 ustrelili v celjskem zaporu Stari pisker. Ostale člane družine so pripeljali v zbirno taborišče v Celju. Očeta Ferdinanda in mamo Barbaro so 10. avgusta 1942 odpeljali v koncentracijsko taborišče Auschwitz, kjer sta umrla. Mlajše otroke Franca (rojenega leta 1924), Jožefino (rojeno l. 1925) in Angelo (rojeno l. 1930) so kot ukradene otroke odpeljali v otroška taborišča po Nemčiji. Jožefina je muzeju podarila spominsko knjigo, ki je dragocen dokument takratnega obdobja. V knjigi, ki je začela nastajati januarja 1943, so zabeležena občutja deklet, ki so del svoje mladosti preživela daleč od doma, iztrgana iz varnega zavetja svojih družin.

Spominska knjiga Pepce Medved, 1941–1945

1. V spomin!	Tudi meni je sreča nekdanj sevala jaz sem si radostni pesmi pela. Prišel je teman mi oblak neznan in razgrni zvezdo sreče Bog ve kam.		Slokan, Dragica		Speinshart	31. 05. 1943
2. Gedenkstunde	Du bist in veter perve* Dein Herz a lafs? Es fliegen Zum Himmelgerb Und denk mit Liebe. Noch oft an una zurick Auch ich schenk Dir	Vergifsmein Nicht Deine Scwester	Kathie			
3. V spomin!!!	V pesek si zapiši Vse bridke ure svoje A v kamen si izklesaj Ko zvonček sreče poje!	Zabeležila zvesta Prijateljica	Katika			7. 11. 1943*
4. V spomin	Le ene cvetice oko se zadnje vrtnice na zemlje enake je ni. Prijateljstvo roža se to imenuje od roda do roda cveti in živi.	V spomin Pepci	Bek, Berta			
5. Pepca!	Ne obupaj Pepca! Saj pride čas za nas vesel, ko snidenje v naši lepi domovini, ohranila se bodo na današnji dan, suženjstva spomini. Napisala kot mali spominček na lepe dni, med vrsto temnih, ki sva jih skupaj preživele v nemškem taborišču.	Tovarišica	Zofka, Julka*			II. 7. 44
6. V spomin!	Kadar kapljica na veji življenja naša zdaj visi, a ljuba Pepca imej upanje na boljše dni.	Kadar boš najboljšo volje spomni se na me, Tvoje sotrpinke	Mlinarič, Fanika		Himmelberg	5. I. 1943

7. V spomin!!!	Na srečo misli večnih let, Ko vabi te minljivi svet O tebi duša si edina, Za srečno rajsko domovino To noč in dan v skrbni bodi Zato le trudi se povsod!!	Pepci v trajni spomin Zabeležila	Potušek, Mic -Maci	Hrastnik	Himmelberg	7.1.43
8. c	Mirno naj plove Ti čolnič življenja ogne naj vselej valov se gorja. Lahko veslaj brez grenkosti trpljenja Kamor Te peljejo želje »srca«!!	Pepci v spomin prijateljica Pepci v trajen spomin Tvoja Pepca	Marovt, Pepca	Kropa	Himmelberg	7.1.1943
9. Pepci!	Ne samo v spominski knjigi, ki jo kmalu čas razje, ampak tudi v srcu Tvojem moje naj živi srce!	V trajen spomin od tovarišice	N., Sonja	Šoštanj	Himmelberg	5. I. 43
10. V spomin!	Na srečo misli večnih let, Ko vabi Te minljivi svet, O Tebi duša si edina Za srečno rajsko domovino To noč in dan še v skrbi bodi Zato le trudi se povsodi!	Pepci v trajn spomin zabeležila	Mizi Katzi	Hrastnik	Himmelberg	7. 1. 43
11. Pepci!	Samo v sanjah, V tistem otroškem Hrepenenju je resnica, Vse drugo je življenja Posnesrečen poizkus. samo v sanjah, V tistem otroškem Hrepenenju ... (Cankar)	V trajen spomin od prijateljice	Vida*	Šoštanj	Himmelberg	6. 1. 1943
12. V spomin!	Če tukaj Te terejo mnoge težave, Če misli obupa duha* Ti more, Zaupno ozri se v nebeške višave, Gospod bo napolnil * z upom srce!	V trajen spomin svoji zvesti sotrpinski od	Naprudnik, Terezija	Griže	Himmelberg	24.V.43

13. V spomin!	Vse na svetu hitro mine Vse se spremeni a Prijateljstvo ostane In živi do konca dni.	Napisala Pepa sotrpinska	Zorko, Veronika		Speinshart	8. 4. 44
14. V spomin!!	Ljubezen avoh? Src zvestoba je najlepše življenje do groba, da brez ljubezni živeti je težko pa ne boj se tega, ker prenesi* zato.	Amboniral Pepci v spomin prijatelj	Jatscknih, Franjo	Šmartno pri Slovenj Gradcu	Massenbach	4. IV. 44
15. V spomin!!!	Če zvezdo med nama Razdiraš Ti sama rodil Ti bo kes in solze očes. Tiha zvezda Tebi sije Te osrečiti želi. Ali glej, da se ne skrrije, za oblake večnosti. Kogar ljubiš, ljubi, kaj Te brigajo ljudje, če Te varovala bo ljubav nosila sama boš gorje!!	Ti zapisala v trajnih spomin	Trogar, Anica	Ravne		9. XI. 1946
16. V spomin	S cvetjem posuta so trnjeva pota Da v tvojem življenju ne bila bi zmota. V trajen spomin od Terezije Ažman- ova Iz Paške* vasi Saldenburg, dne. 6. 2. 1943	V trajen spomin od	Ažman, Terezija	Paška vas	Saldenburg	6. 2. 1943
17. Pepci v spomin!	Hitro mine pomlad In poletje, Kmalu osuje mladosti se cvetje. Saldenburg 7. II. 1943 V trajen spomin od Jance Debelak-ove	V trajen spomin od	Debelak, Janca		Saldenburg	7. II. 1943

18. V spomin!	Če ljut vihar ob čolnu življenja zaganja se, Hrumi besni; Ne straši tega se »Slave hči!« Sloven gre mimo tuge svoje, On zre v nebo, molči, trpi; Naj tako bode romanje tvoje Da vedno bodeš »Slave hči!«	Napisala	Šoster, Jožica	Vojnik	Saldenburg	10. Vii. 1943*
19. Pepci!	Prekleti naj bo ta, pa samo en, ki nam vzel je vse najboljše pripeljal v zavode. Le potrpi, ni več daleč vstran od nas, dan za dnem bliža se svoboda, za* nas svoboda! Mlada si, malo dni je bilo veselih, pa še tistih ne rabi* nikoli!	V trajen spomin od	Sadoni, Meta	Doma iz Slovenije pri Š. Obrt*	Saldenburg	Dne 12.7.45
20. V spomin	Vse gorje in vse trpljenje Katerega * vživaš Ti sedaj. Vse Ti bode poplačano, Ko prideš v nebeški raj.	V spomin svoji sotrpinki* prijateljica	Dobrodušek, Zofka	Vojnik	Saldenburg	2. marca 1943
21. Pepci v spomin!	Bodi dokler si mladenka Vrla narodna Slovenka In če ves svet Te zapusti Zavedaj se, da si slovenska hči.	Napisala prijateljica	Hrenčič, Anica*	Ptuj	Saldenburg	8.* 7. 44
22.	Najtežji jarem So naši nesvobodni dnevi!!!	Ljubi sotrpinki V spomin	Jakopič, Marica	Rečica pri Laškem	Speinshart	3. 4. 44
23. Za vedno v spomin!!!	Ljube Pepca ne obupaj Trdno stoj, vedi, da tudi, da tvoja prijateljica Sofi trpi s teboj.	Od Solkanove Sofike iz			Speinshart	31. V. 43

24.	Presrečen ta, ki med ljudmi srce enako si dob, Ta sveta vez ga veže z njim, Srečo sreč doseže ž njim! ((Pajkova, zg.* afarig*))	V spomin Pepci iz težkih časov, ki smo jih skupaj preživljali v lagerju, od	Kasesnik, Berta	Šoštanj	Speinshart	28. Marc* 1944
25. Pepci	Zdaj mirno zdaj burno je širno morje, Al' ni tako tudi človeško srce? – Če danes v veselju brezmejnem živiš, Se morda pa jutri že v solzah topiš-?! Bodi srečna!	V spomin prijateljici Pepci od sotrpinke	Julčke Aberšek-ove*	Planina pri Sevnici	Speinshart	Dne 8. IV. Leto 1944
26. Pepci v spomin!	Kadar vidiš cvetko Ki kraj pota vene Takrat v širnem svetu Spomni se še mene!	V lagerju zabeležila sotrpinka	Premzel, Elka		Speinshart	Dne 8. 4. 44
27. V spomin!	Do sedaj Te roka* lažje je, Po poteh vseh vodila, Naj bi ti tudi za naprej vodnica zvesta bila.	V trajen spomin od zveste prijateljice	Nežka, 9* let		Speinshart	September 1943
29. V spomin!!!	Kadar boš spominčke brala Preberi tudi mojega tegaj boš na me spomnila se ki v Tvojem prijatelj stane* prav dobro počutil sem se.	Pepci v trajni spomin od prijateljica Aloiss Rack?			Speinshart	15.V. 44

30. Prijateljici Pepci!	Če vprašaš osivelih mož, Kaj človeško je življenje Vsi enako poreko: Bridkost je žalost in trpljenje. Jaz pa rečem ni tako Prav prijetno je živeti dokler mladost in pomlad sta na svetu. Tako bo tudi nama že skoraj zasijalo sonce svobode. Spominjala se bom še v poznih dneh Tebe Pepca, ki smo trpele skupaj na tujih tleh.	Za spominček iz žalostnih časov od sotrpinske	Kok, Slava	Braslovče	Speinshart	Na sadnji dan v lagru 1. 7. 1944
31. Zaupaj, a glej – komu?	Tovarišici in prijateljici v spomin, na dni, ki smo jih skupno p riževele v Lagerju	od	Flere, Anka		Speinshart	28. III. 1944
32.	O solce zlato skozi lino Sije a v srcu mojem mi Želja klije srce želi ti na svobodo zlato, da uteži hrepenenje med samoto.	V trajni spomin zabeležila Pepci prijateljica in sotrpinka	Javoršek, Milica		Speinshart	1.7. 1944
33.	Med angelskemi zbori gospodu slavo poj. Svetal in lep mi bo spomin za vedno Tvoj.	Napisala Pepci od sotrpinke	Doberšek, Anica		Speinshart	8. IX. 44
34. Pepci!	Roža lepa bela Podoba je nedolžnosti, Da bi vedno mi cvetela roža, V mojem srcu Ti.	Zapisala v trajen spomin prijateljica	Belina, Monika		Speinshart	VII. 44
35. V spomin	Kadar boš liste prebrala* Tedaj boš nadjla spominček Tedaj boš se spominila name Ki ljubilo bi Te moje srce.	V spominu Pepece Medved	Silvo		Speinshart	

36. Pepci	Kako lep je roži cvet. Še lepše pa življenje Tvoje, mladih let. Še* zdaj zagotimo* razvito kmalu bo.	V trajen spomin od	Paznik, Štefi	Dobrova 31	Speinshart	15. V. 44
37. V spomin	Na srečo misli večnih let, ko vabi te minljivi svet. Otetí dušo si edino za srečno rajsko domovino. Zato noč in dan ti v skrbi bodi zato le trudi se povsodi.	Zapisala ti v spomin v lagerju	Bek, Berta	Slovenj Gradec	Speinshart	
38. Pepci!!!	Hrib se stresa Hrib razgane? Vse se v logu spremeni, A prijateljstvo ostane in živi do konca dni.	V trajen spomin	Pogačnik, Mici	Priepesk A. Dobrova post. Baldegg*	Speinshart	15. II.* 1944
39.	Ko šla po poti bodeš srečal te bo marsikdo? Ali kakor tebe Jezus ljubi ljubil te ne bo nihče.	V spomin Pepci zabeležila	Pajenk, Marjeta	Razbor, Slovenj Gradec	Speinshart	7. 43, dne
40. V spomin!	Ponižnost pobožnost ter ljuba krepost to daje dekletom največjo vrednost. Ostani vedno dobra in Bogu zvesta.	Tvoja prijateljica	Pajenk, Micka	Razsvald pri Slovenj Gradec	Speinshart	7. 1944

III.

Evridika iz pekla III – Justina Marolt: *Pesmarica slovenskih pesmi*

Pesmarica Justine Marolt, ki je nastajala med letoma 1941 in 1945 v izgnanstvu v Nemčiji, predstavlja izjemen dokument tako na literarni kot na kulturnozgodovinski ravni. Kot rokopis, nastal v skrajnih pogojih vojnega časa in prisilnega izgnanstva, združuje elemente ljudske pesemske tradicije, osebne in kolektivne travme ter izraža specifične oblike spoprijemanja s tujostjo, bolečino in hrepenenjem po domovini. Pesmi odražajo večplastno izkušnjo vojnega izgnanstva; po eni strani izražajo bolečino zaradi izgube doma in prisilne tujosti, po drugi pa vztrajno afirmacijo kolektivne zavesti in kontinuitete. Pogosto tematizirajo tudi revščino, lakoto, fizično trpljenje in psihološke stiske življenja v taborišču, pri čemer se vsakdanja izkušnja sublimira v pesniško govorico, ki obenem ohranja upanje.

Izredno močan je motiv sirote, ki ga lahko interpretiramo kot metaforo izgubljenosti, ranljivosti in nezmožnosti pripadanja. Pesem *Sirota* izraža globoko eksistencialno osamljenost:

»Sirota jaz okrog blodim,
Ubog ciganski otrok,
Samo ti ki se rabiš,
Kjer ima mene Bog.«

Ta občutek izkoreninjenosti iz osebne izkušnja posameznice prerašča v kolektivno občutje razseljene skupnosti, ki je bila prisiljena zapustiti svoj jezikovni, kulturni in emocionalni prostor.

Kljub travmatičnim okoliščinam pesmarica ohranja vitalne izraze ljubezenske in pastoralne lirike, ki jo zaznamuje občudovanje narave, melanholično hrepenenje in iskanje tolažbe v preprostih, vsakdanjih radostih.

Pesmi *Dekle na pragu* in *Eno drevce mi je zraslo* tematizirata tipične motive ljudske poezije: srečevanja, ljubezenske prisege, žalostne slovese:

»Dekle podaj mi cvetko zalo,
Da si jo na prsi pripnem,
Za spomin cvetličice zale,
Ko čez tuje kraje jaz grem.«

Takšni motivi služijo kot simbolični opomniki na običajno življenje, ki ga je vojna brutalno prekinila, in so hkrati poskus, da se skozi pesem ohrani vsaj iluzija normalnosti.

Obenem se v pesmih pogosto pojavljajo eksplicitni izrazi smrti, slovesa in žalovanja, kar potrjuje, da pesniška govorica v pogojih travme postane sredstvo simbolnega obvladovanja neizogibne izgube.

V pesmi *Vzemi vzemi prstan zlati* je ljubezen prekinjeno s smrtjo:
»Ven pa pride lep mladenič,
V rokah nese beli flor,
Za njim pa pridejo štirje fantje,
Belo krsto prineso.«

Smrt je prikazana kot vsakdanji del realnosti, ki ga je treba sprejeti, pri čemer pesem deluje kot oblika emocionalne predelave in ritualizacije izgube. Oblike izražanja so pogosto fragmentarne, z močno uporabo paralelizmov, ponavljanj in emocionalno zgoščenih izrazov. Takšen način pisanja priča o spontanosti, avtentičnosti in globoki emocionalni potrebi po izražanju v pogojih, ko so vsi formalni izrazi komunikacije zatrti.

Pogosti so tudi motivi materinstva, poroda v pogojih smrti, lakote in telesnega propadanja. Lirska subjektka piše z ranami, z izgubo, s tišino, ki prihaja neposredno iz telesa. Telo je v teh pesmih hkrati kraj razkroja in kraj upora, kjer se spomin ohranja v živih brazgotinah in gestah skrbnosti. V pesmih Justine Marolt se materinstvo večkrat sooča s travmo abjekcije – mrtvi otroci, prazne dojke, razpadla telesa –, a prav to soočenje omogoča novo obliko subjektivnosti, ki temelji na etični odgovornosti do izgubljenega in ranjenega. Mati, ki drži mrtvega otroka, postane figura univerzalnega človeškega trpljenja, ki hkrati uteleša tudi možnost nadaljnega obstoja zlasti zaradi prepoznanja lastne ranljivosti.

Če so poslovilna pisma iz prejšnjega razdelka predstavljala zadnje glasove, ujete tik pred smrtjo, je pesmarica Justine Marolt glas življenja, ki se vztrajno ohranja kljub vsem izgubam. Tako kot Evridika v antičnem mitu hrepeni po vrnitvi v življenje, tudi pesmi iz te zbirke izražajo neugaslo željo po domu, po sreči, po boljši prihodnosti. Avtorica gradi most preko brezna izgube in tujosti, ohranja povezanost s tistim, kar je bilo in kar naj bi se, ko vojna vihra mine, ponovno vrnilo.

Justina Marolt (1925–2001) se je rodila v Dolenjem Boštanju (Sevnica), kjer je preživela otroštvo. Njena mati Jožefa Marolt, vdova, je bila poslana v izgnanstvo skupaj z otroki. V Nemčijo so bili z vlakom iz Sevnice izgnani l. 1941 skupaj z drugimi sosedi in sorodniki. Nameščeni so bili v delovno taborišče Schwäbisch Gmünd (blizu kraja Aalen, severno od Ulma). Marolt je delala v domu za gluhoneme otroke (1941–1945). Živela je v taborišču, vsak dan je delala, zjutraj so imeli izhod, zvečer pa so se morali vrniti v taborišče. Naučila se je nemščine. Bila je zelo dobra pevka in se je vključevala v pevsko društvo v taborišču. Imela je rada otroke, imela je rada svoje delo, bila je tenkočutna in dobrega srca. V domu se je naučila razločne izgovorjave, da so ji lahko gluhonemi brali z ustnic. Ko so se l. 1945 vrnili, je bila stara 20 let. Dve leti kasneje je spoznala Franca Kolmana, s katerim sta se kasneje poročila (1954) in imela tri otroke. Njena *Pesmarica slovenskih pesmi* je nastajala med letoma 1941 in 1945, Justinin najstarejši sin Franc Kolman, ki živi in dela v Ausburgu, pa jo je l. 2017 podaril dr. Marijanci Ajši Vižintin (ZRC SAZU), ki jo je podarila NUK-u. Dostopna je tudi na portalu dLib.

76. Pesmi is slovenskih izseljencev¹⁶

I.

Ubogi mi Slovenci smo
kdo se nas usmilil bo
z doma pregnanili nas
to njim je bilo za kratek čas.

II.

Imetje so nam zaplenili
hiše naše zaklenili kar
smo s trdom skup pripravili
to nam bodo zdaj zapravili.

III.

Oh, ljuba naša domovina
ti si imela kruha in vina
zdaj mogli vse smo zapustiti
v obljubljeni deželi iti.

IV.

Vojaki v hišo so prišli
tako so govorili vsi

¹⁶ Justina Marolt: *Pesmarica slovenskih pesmi*, str. 1–4.

kar boste tukaj zapustili
vam bodo v Rajhu povrnili.

V.

Pa so bile obljube lepe
al na žalost so ble slepe
ko smo semkaj mi prišli
obljube tele nihče videl ni.

VI.

Ubogi naš Slovenski rod
razgnali so nas vsepovsot
slovenski jezik mora stran
tak načrt nam je zdaj dan.

VII.

Tukaj v logorju nas skrbi
ker želodec nam kriči
krompirček poje dan na dan
ni zabeljen in ne slan.

VIII.

Kruh je skoraj nam neznan
majhen kar za celi dan
v glavi se nam zatemni
kjer kruha zadobiti ni.

IX.

Poslušajte Slovenci Vi
saj konec vojne še zdaj ni
zato le srečno upajmo
da Slovenci še ostanemo.

X.

Slovenska mati je rodila
slovenski jezik je učila
Slovenka sem, Slovenka bom
slovenska zemlja je naš doma.

XI.

Slovenija je biser naš
ta pusti kraj to ni za nas

ugrabljen biser vsak nazaj želi
vsak v domu zemlje rad zaspi.

XII.

Naša zemlja mili dom
nate vedno mislil bom
domov domov srce želi
po njem srce hrepeni.
Konec

77. Sirota¹⁷

I.

Sirota jaz okrog blodim
ubog ciganski otrok
samo ti ki se rabiš
kjer ima mene bog.

II.

Ko sem jaz v vasi se igral
nikdo me maral ni
nikdo mi roki ni podal
le vsak me karal je.

III.

Zato jaz hodim v temni log
kjer ptički žvrgole
tam v zali tuge in nadlog
užaljeno srce.

Saj tudi Jezus je trpel odrešenik sveta
nedolžni grenki kelih pil
trpljenja bridkega.

78. Dekle¹⁸

I.

Dekle je na pragu stalo
svetle zvezde preštevalo
svetle zvezde v kraj gredo

17 Justina Marolt: *Pesmarica slovenskih pesmi*, str. 5.

18 Justina Marolt: *Pesmarica slovenskih pesmi*, str. 6–7.

preljub moj fantič pojdi domov.

II.

da te ne bojo ljudje srečevali
da te ne bodo spraševali
kot si hodil, kje si bil
da se tak šolničke zabil.

III.

Tam sem hodil po dolinah
po zelenih košenicah, tam sem
hodil tam sem bil sem drobne
Ptičke pet učil.

IV.

Kaj so to za ene ptičke
ki imajo rudeče ličke
rudeče ličke, črne oči
pri takih krake so noči.

79. Dekle¹⁹

I.

Dekle na vrtu pela
pela je pesmico glasno
živo v lice zardelo,
ko je stopil fantič pred njo.

II.

Dekle podaj mi cvetko zalo,
da si jo na prsi pripnem
za spomin cvetličice zale
ko čez tuje kraje jaz grem.

V.

Dekle dalo mu je cveto
zalo žal dalo mu je
še srce da odšel po svet
od nje, da odšel po svetu od nje.

19 Justina Marolt: *Pesmarica slovenskih pesmi*, str. 7–8.

80. Vzemi²⁰

I.

Vzemi vzemi prstan zlati
pravi dekle žalostno znak?
Ljubezni bo gorela
vsako noč na oknu luč.

II.

Tedni dnevi so minuli
minulo mesece je že šest
kaj da mi na srcu leži
to mi dela težko vest.

III.

Hišna vrata so odprta
notri bleda luč gori
morda morda je poroka
moje zveste ljubice.

IV.

Ven pa pride lep mladenič
v rokah nese beli flor
za njim pa pridejo štirje fantje,
belo krsto prineso.

V.

Zbogom ljubca zbogom
draga zame nisi bila
ustvarjena morda morda
se pa onkraj groba
srečno zopet snideva.

81. Eno drevce²¹

Eno drevce mi je zraslo
drevce zeleno
pod tem drevcem hladna
senca hladna senčica.

20 Justina Marolt: *Pesmarica slovenskih pesmi*, str. 8–9.

21 Justina Marolt: *Pesmarica slovenskih pesmi*, str. 10–11.

Na tej senci spava dekle
jaz pa zraven nje.

Ona mene sprašuje
kdaj se ženil bom.

Jaz se ne bom nikdar ženil
ledik bom ostal.

Mene bodo pokopali
mladi fantiči.

Okrasile me pa bodo mlade
deklice.

Poškropile me pa bodo mlade mamice.

Pokopali me pa bodo
mladi fantiči.

Gor na grobu mi bo
zrasla rudeča detelja.

Pokosili jo pa bodo mladi fantiči.

Posušile je pa bodo mlada dekleta.

Izložili pa jo bodo mladi fantiči.

82. Dekle²²

Dekle je po vodo šla na
visoke planine.

Vodo je zajemala je ribico
zajela.

Ribica jo je prosila,
oj, pusti me živeti.

Dekle bilo je usmiljeno

22 Justina Marolt: *Pesmarica slovenskih pesmi*, str. 12–13.

je ribico spustila.

Ribica je zaplavala
je dekle poškopila.

Visela oj visela tam jabolka
rdeča.

Dekle jo je odtrgalo
svojemu fantu dalo.

83. Res lušno²³

Res lušno je tam na deželi,
kjer hišica na samem bregu stoji
otrok so pa travniki zeleni
to mene najbolj veseli.

Kolikokrat sva pa v senci
ležala, veselo pomenkovala se
nato se pa nisva vprašala
se smeva ljubiti ali ne.

Adijo, pa zdrava ostani,
podaj mi še enkrat roko
name pa nikdar ne pozabi
če ravno drug fantič tvoj bo.

Nate pa ne bom pozabila
zapisala sredi srca
v srcu te bodem nosila
do konca življenja svojega.

84. Dobro jutro

Dobro jutro Minka moja al
si se naspala že.

Nič kaj dobro nisem spala
celo noč poslušala

23 Justina Marolt: *Pesmarica slovenskih pesmi*, str. 13–14.

kaj so to za eni fantje,
ki tak lepo pojejo.

To so fantje vsi soldatje
ki na vojsko pojdejo.

85. Dobro jutro²⁴

Ko bi moji očka vedli
kak se men hudo godi
bi ne pili bi ne jedli
samo jokali bi se.

Ko bi moji mama vedli
kak se men hudo godi
nebi pili nebi jedli samo
jokali bi se.

Ko bi moja sestra vedla
kak se men hudo godi
nebi pila nebi jedla
samo jokala bi se.

86. Roža²⁵

Roža roža ti na vrtu
roža ti prekrasna si
al ti ne veš, da če te
jaz utrgam, da boš morala umret.

Kam me boš pa takrat
vrgel kadar jaz umrla bom
al me boš na cesto vrgel
al me boš na prsa dal
če me boš na cesto vrgel
težko bom umirala.

Če me boš na prsa položil
sladko bom zadremala.

24 Justina Marolt: *Pesmarica slovenskih pesmi*, str. 14–15.

25 Justina Marolt: *Pesmarica slovenskih pesmi*, str. 16–18.

87. Kaj²⁶

Kaj pa delaš Anzeljček
svoji ljubici šolničke
moji ljubici šolničke
mrtva že leži.

Sinička šel sem na
špencir, srečal sem
pogrebce štiri in sem
jih vprašal kaj neso
rekli so da ljub
dal mi jo dajte odkrijte
mi jo, da jaz vidim
ljubico

Dal so mi jo dali odkril
so mi jo zdaj pa
vidim ljubico

Al si ti živa ali si
mrtva al si ti moja
ljubica bila

Jaz nisem živa sem
mrtva, sem bila tvoja
ljubica.

89. Imela²⁷

Imela imela sem vrtec
oj vrtec krasan.
Ko da ko davi
sem vstala, ko davi
sem vstala bil cvet je pobran.

Tam doli, tam doli
po polju pa stopa nekdo.
On cvetje sem cvetje on cvetje
odtrgal, sem cvetje potrgal

26 Justina Marolt: *Pesmarica slovenskih pesmi*, str. 17.

27 Justina Marolt: *Pesmarica slovenskih pesmi*, str. 18–19.

zažvižga na glas.

Zakaj bi zakaj bi zakaj bi
ne žvižgal, zakaj ne žvižgal
zakaj bi ne tu pel.

90. Zaplula²⁸

Zaplula, zaplula, zaplula
je barčica moja, zaplula, zaplula
je sredi morja.

Povrni, povrni se sredi morja.
Ne morem, ne morem, se jaz povrnem,

predaleč, predaleč je sredi morja.

Je morje je morje globoko široko
ne morem, ne morem, jaz k tebi nazaj.

Na bregu, na bregu je deklica stala,
točila tožila je grenke solze.

Ne jokaj, ne jokaj se ljubica moja
saj pridem, saj pridem jaz k tebi nocoj.

91. Moja dekle²⁹

Moja dekle je še mlada
stara komaj šestnajst let.

Še štiri leta jo bom čakal,
da bo stara dvajset let.

Cela žlahta mi jo brani,
da je revnega stanu.

Naj bo revna al bogata
moja je in moja bo.

28 Justina Marolt: *Pesmarica slovenskih pesmi*, str. 20–21.

29 Justina Marolt: *Pesmarica slovenskih pesmi*, str. 21–22.

Pred oltar jo čem peljati
tam bo rekla trikrat ja.

Rožmarin se je posušil
mene fantič je zapustil
drugo dekle si je zbral.

Jaz pa tudi ne bom sama
izbrala si bom drugega.

Pred oltar ga čem peljati,
tam bo rekel trikrat ja.

92. Rasti³⁰

Rasti mi rasti travica,
zelena notri v tej travici pa ena
hišica stoji.
Notri v tej hišici postelja
postлана notri v tej postelji
eno dekle leži.

Ali boš kaj prišla al
bodeš kaj jedla
al bodeš kaj ljubila
mojega srca
nič ne bom pila, nič ne bom
jedla, nič ljubila tvoje srce.

Nožek bom vzela srca
začela iz njega bo stekla tri
kaplje krvi.

Eno za tebe, eno za mene,
eno za sinka, ki v zibki leži.

93. Pripovedala³¹

Pripovedala si meni, da se
smem jaz priti k tebi

30 Justina Marolt: *Pesmarica slovenskih pesmi*, str. 22–23.

31 Justina Marolt: *Pesmarica slovenskih pesmi*, str. 24.

tja pod okence moje ljubice
kamor je vabilo srce.

Ko pa pridem tja pod okno
moje ljube drage ljubice
ona v gradu spi, ona not trohni
nikdar več se ne prebudi.

Ko pa pridem tja na grad,
zelen ko je zdrobnim
rožica zarojem tam si
utrgan cvet nagelček
rudek kje je mojemu srcu
najbolj všeč.

94. Al'³²

Al me boš kaj rada imela
pa bom nosil suknjo belo
ko sabljico pripasano
puškico nabasano.

Jaz bi te že rada imela,
ko bi za voljo mamce smela
mamca mi pa branijo,
da imaš premajhno kajžico.

Kajžica res ni velika,
pa sem fantič kot se šika.

Čez en mesec ali pa dva
se boš za menoj jokala.

Nič ne bom za teboj se jokala
si bom pa drugega fanta
zbrala, ki ima zadosti
blaga in
hišico na štuka dva.

Minila sta že meseca dva,
dva za mano se je jokala.

32 Justina Marolt: *Pesmarica slovenskih pesmi*, str. 25–26.

95. Olgica³³

Živela deklica po imenu
Olgica imela fanta
luštnega po imenu Brankota.

Branko ji pa govori
oj, poslušaj Olga ti,
le počakaj ti name še za
leti kratki dve.

Let dve minule so
Brankota nazaj ni bilo
Olga bila je žalostna
vzela fanta drugega.

Prvi dan po venesnja
prišel Branko je domov
prve njegove so bile reči
ali Olga še živi.
mamica mu pa odgovori.
Olga Olga še živi,
ampak ledična več ni.

Branko vzame pištolino
gre pred okno Olgino
da bi Olgo gor zbudil.

Olga to je slišala, hitro
k njemu se poda,
pišolca poči prav močno
v lepo srce Ogico.

Kdo je kdo je tega kriva
tisti, ki jo je poročil.

Marica

33 Justina Marolt: *Pesmarica slovenskih pesmi*, str. 26–28.

96. Fantič³⁴

Fantič pride mamco vprašat
al vi daste vašo hčer.

Mamca hitro so vprašali, kam ti hčerko peljal boš.
na plesišče na gledišče
tam, kjer polko špilajo.

Ko sta prišla na plesišče,
prec je z drugimi plesat šla.
On pa nato nič ne reče
sam pogleda jo ostro.

Ko sta pa nehala plesat
kar naravnost k njem je šla.

Čez en kratek čas ji reče
pojdi greva na špancir.
Ko sta prišla pa do gozda
tja do gozda temnega
tu pokleknil ljuba moja
tu je tvoja grenka smrt.

Ljuba dol je pokleknila
miga ga je prosila
ko pa puška prvič počí
ona mrtva že leži
ko pa pušča drugič počí
zgrudena sta obedve.

Marica

97. Snoč³⁵

Sinoči pa je davi slana
padla na zelene travnike
en je za gvišno pomorila vse
te drobne rožice.

34 Justina Marolt: *Pesmarica slovenskih pesmi*, str. 28–30.

35 Justina Marolt: *Pesmarica slovenskih pesmi*, str. 30–31.

Men pa ni za rožice drobne
če jutri slanica pomori mene
je le za dekile moje če me ona zapustil.

Če me raj boš zapustiti
moraš prej povedati
da bom nehal/vedel v vas
hoditi k eni drugi
ljubici.

98. Prispev na zemljo³⁶

Prispel na zemljo na oddih
v grmovju pa je slaven tip
in na razpolju za ograjo
mi segal zadnjič je v roko.

Nehaj dekile jaz ti zvest
ostal bom v kraju tujih mest
in prej ko vrnem se na dom
ti sledni teden pisal bom.

Dekile pa je res domov
to željno čakala list njegov
in prej ko teden je minil
se pismonoša je oglasil.

Ženin pisma dva trije
so tolažili srce
poskadni bil je kratek
list, ki v njem njegov
pleman čist.

Pomiri se ti otrok moj,
dobrotni bog naj bo s teboj
on vreden tvojih ni solza
ki bil nezvest je do srca.

Nak čudno milo srce dekile,
ko pismonoša mimo gre
nek čudno milo jo kdaj

36 Justina Marolt: *Pesmarica slovenskih pesmi*, str. 31–34.

in skrbno majal z glav.

Mati, mati vse zaman,
smem moč mi pozabiti naj
me v prsih peče in boli
in v glavi čudno mi pumi.

Poletel lastovic je raj
odneslo leto je seboj
tam v veli hiši sred vasi
nevesta zdaj na drugem

Krog odra pa je zbor družic
ki je obdaja v raj cvetih
krog odra moli se solzi? Ki
nje edina prava hči.

Kaj mar mi je nevesti mož
saj to tekle je sredi rož
in usta sreče na smehljaj
tod ona je nevesta zdaj.

Čez nekaj dni je došel bit
ki v par vrsticah se uglesi?
da naj ne čaka ga nikdar
ker pa z drugo pred oltar.

Al potem oko me išče
hišice ne najde glej.

99. Srce mi miru ni dalo³⁷

Srce mi miru ni dalo
boj nisem zapustil gran
v krog domači me je gnalo
gledal zapuščeni dom.

Ali še stoji mi koča
borna koča pod goro
ali reka je deroča
je zrušila tudi njo.

37 Justina Marolt: *Pesmarica slovenskih pesmi*, str. 34–37.

Tu stojim na vrhu gore
zvezd po nebu luč lebdi
polje v svitu zlate gore
mirno pred menoj glej

Žalostno je pogorišče
kjer je hiša stala prej.

Oglja kupček in pepela
je samo na mestu še
kar imel sem ga je vzela
zlobna turška roka vse.

Kaj v višavi mirno toži
oglas domači se zdi mi to
ptic nad pogoriščem krasi
s krili plašno plapola.

Lastovica lahkokrila
iz daljave čez morje
k nam se zvesta je vrnila
čez doline in gore.

Tja poleti onkraj gore
sreča mir je tam doma
gostoljubne najdeš stare
vzdo zavestja radosti? Da.

Lepe videla si kraje
sreče videla ljudi
pozabila nisi raja
ki nadloga jih mori.

Oh zakaj si pritekla
v žalosti nesrečni krogi
kjer si gnezdo prej imela
tam je pogorišče zdaj.

Turška roka pokanesla
zdrav moj dom je tvoj
da te ljubim ja
vendar kaj bi žalovala

ptica le veselo poj.

Tebi treba ni skrbeti
kdo se mene usmilil bo
hodil prosit bom po sveti
z otroci in ženo.

100. Kreona³⁸

Sinoč sem plesal tango,
z eno suho dolg v tango?
Joj to sem bil vesel
kje je drug prenesli
oj, nikdar več
ne bom plesal tanko več
oj nikdar več.

Tam v deželi, kaj bi
brez morja šumijo valovi
in oranže prelepo
pno se nad obalo.
Oj, Kreola,
ti si najlepša žena
jaz te ljubim iz srca
oj, Kreola.

Sanjam o noči tajni
da te ljubim ja
preko vseh morja.
O, srček moj,
daj da ljubim te nocoj,
da poljubim te nazaj
saj ves sem tvoj.

Tam v deželi bolnice
kjer bolno dekle mi leži
na številki tri
jo srce boli.
Oj, nikdar več
ne bom šel pod okno več.
O, nikdar več.

38 Justina Marolt: *Pesmarica slovenskih pesmi*, str. 37–39.

101. Med cvetlicami potoki³⁹

Med cvetlicami potoki
teče čvrsta bistrica
vanjo umivat prat se hodi
mlada živa deklica

enkrat z njo se pa mudi.

Lepše še in nežno belo
v miru zdaj je bistrica
zaslovelo že je dekle
vse jo kliče rožica.

Toda kmalu preošabno
hudo v srcu ji odpre
iz napuha hudobija
vsak vrva si odpre.

Dekle dekle kaj boš dalo
da ti kupim prstan zlat
kdaj mi bodeš poplačalo
da ti strežem tak lepo.

Deklica pomisli malo
sname z roke prstan zlat
za plačilo in ljubezen
vsa ga valovom prat.

Med cvetlicami potoki
teče čvrsta Bistrica
vanjo vmirati prati
se hodi zapeljiva deklica.

102. Za vasjo⁴⁰

Za vasjo je čredo pasla
v srcu vstal ji je nemir
s hrepenenjem ga je rasla?
Ko ji mimo vriskal mlad pastir.

39 Justina Marolt: *Pesmarica slovenskih pesmi*, str. 39–41.

40 Justina Marolt: *Pesmarica slovenskih pesmi*, str. 41–42.

Ko bi sreča kdaj hotela
šla bi z njim pred oltar
dali v koči bi živela
črede pasla več nikdar.

Želja se ji je izpolnila
ali srečne bila ni
doli v koči mlada žena
žalostna na hribu strmi.

Ko bi mogla, ko bi smela
pela bi rada spet nazaj
spet bi rada čredo pasla
kot sem pasla jo nekdaj.

103. Tam v dolu⁴¹

Tam v dolu sama raje
pri potoku roža raste
naj le raste, naj le raste
ti prelepa rožica.

Ko bi rožica modra
bila bi jo slanica
umorila
a zakaj se nisi skrila
ti nesrečna rožica.

104. Slavček⁴²

Slavček milo je nagrobni
svoj večerni spev
tam pod oknom sem jo vprašal smem le
k tebi v raj nocoj.

Milo me je pogledala
in se mi je posmehovala
rekla je saj nisi več moj.

41 Justina Marolt: *Pesmarica slovenskih pesmi*, str. 43.

42 Justina Marolt: *Pesmarica slovenskih pesmi*, str. 43–44.

105. Pod oknom⁴³

Pod oknom tvojim
 stojim, pozdrav ti še
 zadnji izročim.
 Oj, fantič zakaj si me zapustil
 srce mi ranil, da počilo bo.

Draga prepozno je že
 mi druga je dala srce
 jaz druge nikdar nikdar ne bom ljubil.
 S tem umreti le to si želim.

Ne stori nesrečo že to
 v tolažbo to meni naj bo
 pri sebi le staršema izpolni
 mene pa pusti – naj sama umrem.

Pred tabo na kolenih klečim
 in prosim ozri se na me
 ne pusti, da enkrat res vzdihnem
 dušo pa svojo bogu izročim.

106. Snami fantič⁴⁴

Snemi fantič prstan z roke
 pravi dekle žalostno
 gleda te obliče tvoje mladi fantič beli znak
 to mi mamica branijo.

Obljube ne bom prelomila
 zvesto te ljubila bom
 za spomin ti bom pustila
 luč na okno vsako noč.

Minuli tedni so in meseci
 minulo mesecev je že šest
 odkar ni videti luči na oknu
 to mi dela težko vest.
 velke duri so odprte

⁴³ Justina Marolt: *Pesmarica slovenskih pesmi*, str. 44–45.

⁴⁴ Justina Marolt: *Pesmarica slovenskih pesmi*, str. 45–47.

notri mnogo je ljudi
prav zagvišno je poroka
moje drage ljubljene.

Kmet nato pa ven prinese
mladi fantič beli znak?
In za njim pa štirje fantje
belo krsto prineso.

Kak sem srečen ves presrečen
da jo drugi ni dobil.

107. Mladost⁴⁵

Zabučale gore
zašumeli hribi
oj, mladosti moja,
kam si šla, oj, kje si.

Oj, mladosti moja,
kam si se zgubila
kakor bi kamen v morje
potopila.

Kamen še ta kamen
v nadi se obrne
oj, mladosti moja
nikdar se ne vrne.

Zlati časi zlati
ne zavežite klasi
moja mlada leta
niso vzrla sveta.

Snežek pada snežec,
gori po planicah
oj, mladosti moja,
ne pride več v dolince.

45 Justina Marolt: *Pesmarica slovenskih pesmi*, str. 47–48.

108. Slovenska pesem⁴⁶

Kaj doni, sladko se glási,
Vabi, teši me ljubó?
V zlatem mi otročjem časi
Mati pela je takó:

Zemljo naj Slovan obhodi,
Koderkoli pot ga vodi,
On po tebi hrepeni, —
Oj slovanska pesem ti!

Govorice, šege tuje
Često sila ga uči,
Ko žaluje, se raduje
V pesmi svoji govori,
Pesem uka mu in joka,
Zdaj junaka, zdaj otroka
Glas iz tebe mu doni, —
Oj slovanska pesem ti!

Ko za pravo, dom in slavo
V vojsko gre junaški roj,
Pesem, kakor na zabavo,
Vodi ga v krvavi boj,
Ko mu zasijala zmaga,
Ko je v prah podrl sovraga,
Glas mu tvoj Boga slavi, —
Oj slovanska pesem ti!

Kjer se zbirajo Slovani
In na tujem so doma,
Ko donijo glasi znani
Od srca jim do srca:
Dôni pesem, brate družì,
Domovini vsak naj služi,
Kogar tvoja moč budi, —
Oj slovanska pesem ti!

46 Justina Marolt: *Pesmarica slovenskih pesmi*, str. 48–51.

109. Lenčica⁴⁷

Lenčica mlada čredo je pasla,
zraven sosedova detelj' je rasla,
spanec posili ji trudne oči,
čreda v sosedovo detelj' zbeži.

Mimo pa pride sosed ta mlajši,
Lenčici pravi ino ji reče:
»Ti si popasla detelj' mojo,
jaz ti pa vzamem čredo za njo.«

Lenčica mlada, dol pokleknila,
mlad'ga soseda prav milo prosila:
»Pusti mi pusti čredo mojo,
ona je združena vedno z menojo.«

Čredo ti vzamem, tebe pa zraven,
ti boš postala preljuba mi žena,
ti boš postala preljuba mi žena,
jaz pa postal bom preljubi tvoj mož.

Kaj bojo meni mamica rekli,
oni ne morejo sami živeti,
oni že štejejo prek šestdeset let,
oni ne mor'jo brez mene živet.

Mamčo boš ti s seboj pripeljala
ona bo v spodnji izbici spala,
midva pa v zgornji kamrici
čisto za naju pripravljeni.

110. Venec sem poročen vila⁴⁸

Venec sem poročen vila
a nad njim sijaj je žar
oh kdaj ga bom nosila
z zaročencem pred oltar.

Nade mrtva venec venec

47 Justina Marolt: *Pesmarica slovenskih pesmi*, str. 52–53.

48 Justina Marolt: *Pesmarica slovenskih pesmi*, str. 53–54.

z njim jaz venem in bledim
daleč moj je zaročenec
jaz odpravljam se za njim.

Kaj vam pravim mati
moja ne jokajte za menoj
saj v deželo grem pokoja
hoče ženin me seboj.

Skličite mi tovarišice
kar jih šteje naša vas
z majo najzvesteje družice
zdaj vesela so na glas

111. Dekle na sred morja⁴⁹

Dekle na sred morja
rada bi moje
pa je prešeral morje
plavati do nje.

Bom človek se
pa bom do nje prišel
pa jo lepo objel
ljubiti začel.

Ljubit nič težko ni
sam če je dekle zato
če pa dekleta ni
pa pojdimo vsi naprej.

Drevi pojdimo k poroki
ko bo polno zvezd nebo
tam nad zvezdarni
bom čaka me srce zvesto.

Kar je smrt ločila
mila smrt zedini spet
z njim bi bil je tu odvez.

⁴⁹ Justina Marolt: *Pesmarica slovenskih pesmi*, str. 54–55.

112. Sirota

Sirota jaz okrog blodim
ubog ciganski otrok
v samoti tihi tu živim
ker čuva mene Bog.

Ko sem na vasi se igral
nigdo ni maral me
nigdo mi roke ni podal
le vsak me karal je.

Vzemite prosim me med se
tako vas rad imam
pa rekli so mi smeje
cigan naj bo le sam.

Zato pa pojdem v tihi log
kjer ptički žvrgole
tam zaradi tuge in nadlog
užaljeno srce.

tam v logu mati moja spi
Bog daj ji večni mir
saj boljša mati čuva me
bdi nad mano zmir.

113. Slovensko dekle⁵⁰

Venček na glavi se bliska
ti kitice rožic zelenih
slovensko dekle

Sijaj vrtnica
mila ti šmarnica
ličice krasi
slovensko dekle

Zala ko rožica
srca pobožnega
bistre glave je

50 Justina Marolt: *Pesmarica slovenskih pesmi*, str. 56–58.

Kakor vijolice svet
razveseljuje svet
modro ponično
slovensko dekle

Lepa ko angelci
v cvetju nedolžnosti
sladko prevela
slovensko dekle

Dokler človeški rod
biva po zemlji tod
bode slovelo
slovensko dekle

114. Veseli pastir⁵¹

Zakrivljeno palico v roki
za trakom pa šopek cvetic
ko kralj po planini visoki
pohajam za tropom ovčic

Saj tako na sončni višavi
le sam sem le sam gospodar
živim tu po pameti zdravi
za muke mi ljudske ni mar

Nikomur tu nisem napoti
napoti tu nisem napoti
napoti ni meni nikdo
Kdo čisto veselje me moti
kdo moti življenje mirno.

Ne palice svoje ovčarske
za žezlo kraljevo ne dam
Kar rajši ko krone cesarske
cvetice na glavi imam

Nigdar ne zmrači se mi čelo
nikdar ne stemni se oko
in pojem, in ukam

51 Justina Marolt: *Pesmarica slovenskih pesmi*, str. 58–60.

da z gore v goro se glasi.
 Naj drugi okoli po sveti
 si iščejo slave blaga
 jaz hočem na gori živeti
 tu sreča tu mir je doma

Za čredico svojo prepeval
 bom pesmice svoje sladke
 dolinam glasno razodeval
 kar polni srečno srce

115. Venci⁵²

Na življenjski poti
 srečal te bo marsikdo
 ljubi bol od mene
 te ne bo nikdo

Spet zrejo srečne te oči
 ki iskale so te dni noči
 oh dragi moj

Oh prekmalu si minila
 otroška doba mojih let
 povej zakaj si mi v bodoče
 natrosila namesto
 cvetja trn skeleč

Ni bridkejšega gorja na svetu
 kot ljubečih src ločitev doživeti
 ah leta ljubica kak krasna
 sta bla? zakaj ste minila
 zakaj ste prešla.

Malo časa imam
 tudi vzela sem si ga
 tebe zdaj pozdravljam
 tvoja Micika

Velike so misli moje
 mnogo mi srce govori

52 Justina Marolt: *Pesmarica slovenskih pesmi*, str. 61–65.

rada bi vedela misli tvoje
ako verne tvoje so oči

Lica života
tvojega lepota
vedno mi je pred očmi
Naj mirno ti plava
golobček oblakov par
naj sveti ti luna srebrni
krasni žar

Iz oči ti draga
sije duša blaga
tvoj sem bodi moja ti

Ti oblaček? po nebu
plavaj le naj prej
pri teti? se dol vsedi
da častitem ji povej
k njemu imendanu
ta in ta ki je od tod doma

Huda je bolezen še
hujša je ljubezen
hujšega pa ni kakor
ljubljen biti pa ne
ljubljen biti

Po hribih je jug
po dolinah je mraz
oj kje je moj ljubi
oj kje sem pa jaz

Misli moje kam hitite
vedno mi in vsaki? čas
misli moje kam hitite
mi hodite vedno v vas

Deklica cvetoča
pesem ti sporoča
čuli mojega srca

Dolgo si iskalo
tebe je izbralo
izmed vseh deklet
na svet

Ali se spominjaš
težkih ur minut
ki v neskončnost vleče
čas jih ljut in krut.

116. Ljubezen⁵³

Ljubezen nesreča
ljubezen gorje gdar
tega ne izkusi to ničesar
neve

Veselje mi srce zaliva
ko po tebi hrepenim
dokler zemlja me prekrije
ljubite te želim

Ni hujšega gorja na
svetu kak so zadušene solze
ki jih na dam ni dano
priti pekoče padajo v srede.

Lepša je kot slanica polja
lepša kot cvetic je cvetje
Lepše kot zlato sveto
je ljubezen bližnjega.

Iz toliko deklet
kar ima jih svet
si mi ti najljubša
to znaš mi verjet
Ni ga dneva ne noči
da bi ne bili ti pred
mojimi očmi

53 Justina Marolt: *Pesmarica slovenskih pesmi*, str. 65–67.

117. Vrtnarjeva⁵⁴

Pač lep vrtnar je mladi bil
ki v vrtu rožice je sadil
in rad je delal bil vesel
pa take pesmi si je pel

Najlepšo rožici bom izbral
in svoji ljubi bi jo dal
saj bodem če sam tudi kmet
vendar še enkrat
knezov zet

Pri oknu stal je gospodar
vse slišal kaj je pel vrtnar
paudilo? stresel ga je mraz
od jeze mu je bled obraz

Le vsemi puško risano
pa pojdi z mano na goro
da tam ustreliva si volki
ki trga mladega jagnjeta

Po Kolpi plaval je mrlič
nad Kolpo je odšteval ptič
ko srca bije polnoči po
starem gradu vse spi

Hči knezova še le ne spi
pri njem še svetla luč gori
na vrtu pa stoji nekdo
in milo prosi prelepo

Le pojdi ljubica zmeraj
da poročiva se nocoj
Ko počí zar ti moja kaj
in jaz za vekomaj tvoj mož

Tak milo proti tak lepo
da zmoti modro ji glavo
obleče krilo svilenó

54 Justina Marolt: *Pesmarica slovenskih pesmi*, str. 68–70.

z rumenim zlatom vdelano.

Še krilo pa srebrni pas
in rožo dene na kito las
ki ji je včeraj dal vrtnar
ko je pri njenem oknu stal.

118. Ko sem majhen bil⁵⁵

Ko sem še majhen bil
res lušno bilo mal?
sem se po hiši potikal
varovati mačkico, holadri holadra?
lušno je polet doma

Nizi za nobeno rabo
pojdi se učiti čast pa
bo za celo faro če češ
misliti bit holadri holadra?
lušno je polet doma holadri
lušno je polet doma holadra

Mamica so mi napokali
kruha in klobas
očka so me pa zapeljali
skozi vas izda pa holadri
holadra lušno je polet
doma lušno je polet

Prva sva na mrtve žvote
pila vino vprek
ko sva se domov vračala
lušno je polet doma
lušno je polet doma

119. Teče voda, teče⁵⁶

Teče voda teče vodica šumeča
kjer živi v daljavi
mamica ljubeča

55 Justina Marolt: *Pesmarica slovenskih pesmi*, str. 70–71.

56 Justina Marolt: *Pesmarica slovenskih pesmi*, str. 72–73.

Jaz pa gledam valčke
valčke ljubeznive
dajem jim pozdravčke
do mamice premile

Vsakemu naročam
hiti po dobravi
češ videl mamu
srečno jo pozdravi

Če bo moja mama
ob potoku prali
ti jo potolaži da
ne bo jokala

reci ji da vedno zvesta
njej ostanem da le
nanjo mislim kadar
sem na samem

Teče voda teče že
je odhitela jaz pa
sem ostala sirota
osamela.

120. Bledi mesec⁵⁷

Bledi mesec zagrljo
zvezdo Danico
kad sem poljubilo svojo
ljubico
samo reci mi da me
ljubiš ti pa bom
živel kot v nebesih angelci

Dekle moja jaz sem
bil brodar, a pošten
vozil preko mora zaljubljen
samo reci mi da me
ljubiš ti zate hočem
videti in te ljubiti

⁵⁷ Justina Marolt: *Pesmarica slovenskih pesmi*, str. 73–74.

kad su zvezde doli
z neba naju gledale
in za najino tajno
ljubav vedele
Samo ne moj ti mati
karati da te uvijek
ljubim ja is svojega srca

121. Deklica⁵⁸

Dekle dam mi rož rudečih
rožmarina dekle daj
da bom sanjal o ljubezni
da bo moj mladostni raj

Dekle je pri oknu stala
gledala je zvezdice
in si mislila tako da
je najlepša deklca

Dol pod okno pride
fantič in posluša deklico
in tako jo nagovori
zdaj odiraj kamrico

Zate nimam rož rudečih
rožmarina tudi ne
žalostno je srce moje
žalostno sem jas dekle

Če nimaš zame rož
rudečih rožmarina tudi ne
jaz pa tudi misli
nimam da bi bil
jaz tvoj mož

122. Res lušno⁵⁹

Res lušno je tam
na deželi kjer hišica

58 Justina Marolt: *Pesmarica slovenskih pesmi*, str. 75–76.

59 Justina Marolt: *Pesmarica slovenskih pesmi*, str. 76–78.

ob cesti stoji okrah
so pa travniki zeleni
to mene najbolj veseli

Kolikokrat sva pa v senci
ležala veselo pomenkovala se
nato se pa nisva vprašala
se smeva ljubiti al ne

Adijo, pa zdrava ostani
podaj mi še enkrat roko
name pa nikdar ne
pozabi če ravno drug
fantič tvoj bo

Na te pa ne bom pozabila zapisala sredi srca v
srcu te bodem nosila
do konca življenja svojega

Obljubljena roka je bila
obljubljeno je bilo srce
nikdar se pa nisva vprašala
če se smeva ljubiti al ne

Grenke solze zdaj prelivam
žalost tare mi srce
kjerkoli zdaj prebivam
po tebi srce hrepeni

Ne bodem ljubezni
te prosil ne bodem te
prosil roke v srcu
te bodem jas nosil
do konca do zadnjega

Čez hribe in doline
čutim srčne bolečine
ak srček ne obupa
v bodočnost bolj upaj

123. Nepozabljeni⁶⁰

Po hladni senci se
sprehajam po licu
solze mi teko na
misel vedno mi prihajaš
nezvesti ljubi mi fantič

Ljubila sem te pregoreče
iz svojega srca
al zdaj mi srce pregrenko?
umiram v rabesni?? bolečini

Ti si bil mi le edini
ljubček mojega srca
ljubezen moja še gorela
tvoja pa umirala

Ti se z drugo boš sprehajal
pustil mene v žalosti
po tebi mo zdaj žalujem
pustiš me težko umirati

Srce medli od bridkosti
po tebi močno hrepenim
Brez tebe mi ni zdaj
živeti žalujem težko
vse noči.

Ne morem več sedaj
živeti nikdar srečna
več ne bom žalujem
dnevi so mi škrti
v hladnem grobu
bo moj dom

Ti se z drugo boš zaročil
jas smrti gledala v oči
od žalosti mogla bom umreti zame več
življenja ni

60 Justina Marolt: *Pesmarica slovenskih pesmi*, str. 79–84.

Predno bleda smrt
zatisne zavedno trudne mi oči
pa od tebe drati vzeti
moram zadnjikrat slovo

Ti veš da tebi sem bila
zvesta želim po
smrti ljubiti te
in nikdar drugemu
ljubezen ne bo prihajala
v srce

Ti boš name pozabil
ne pozabi na moj grob
sedaj ljubezen in zvestoba
za vedno gre v hladni
grob

Ko šopek boš poročni
videl oh, eno rožo odtrgaj mi
na grob jo vsadi in se spomni da vidimo
se nad zvezdami

Ko se peljal boš k poroki
zdaj solza stopi mi v oči
spomni se da ona ki te
ljubi pod hribom v
grobu zdaj spi leži.

Da jaz nesrečna moram
biti na vedno ti bode
spomin Bog tebi dolgo
daj živeti brez truda
in brez bolečin

Da od tebe sem pozabljena
jaz nesrečno dobro vem
vendar srce ti poročno
za slovo ti vzeti smem.

Truplo moje bo trohnelo
ti boš ljubil drugo

srce moje bo gorelo
zate do diha zadnjega

In cvetka bo cvetela
na grob v večni spomin
Ti boš od veselja peval
spomni se da jas
v grobu spim

Ko se boš sprehajal
naj mimo te povede pot
sedaj ob grobu mi vdihni
večni mir mi daj Gospod

Ko pesmico boš to prebral
spomni se še zdaj na me
da ti piše ki te ljubi
nekda ljubito ti dekle

124. Kak ozke so stezice prav⁶¹

Kak ozke so stezice prav
temne so noči do svoje
ljubice priti se preveč
zamudi

Ponoči se priplazim
glih o polnoči
na okence potrkam
se ljuba prebudi

Se ljuba prebudila
vsa žalostna je bila
je fantiča zagledala
smejala se od srca

Preljubi ti moj fantič
kak reven? je moj stan
pod križem so težave
se jokam noč in dan

61 Justina Marolt: *Pesmarica slovenskih pesmi*, str. 84–85.

Petelinček je zapel
sedela beli dan jaz grem
od ljubice svoje ves truden
in zaspan

125. Cel regiment⁶²

Cel regiment po cesti gre
pa moj fantič zraven gre
pa moj fantič se smred? usih?
spopava zelen zelen pušlec ima

Pa le naj ga ima pa le
naj ga ima saj mu ga
je dala ljubica

Dala mu je rudečega
iz svojega srca ljubečega
pa le naj ga ima
pa le naj ga ima

saj mu ga je dala ljuba
ljubica

126. Kam⁶³

Kam pa frajlice tako
hitite jas vas bi spremljal če
mi dovolite

Jas vam bi spremstvo že
dovolila pa sem svoji
mamici pušlec obljubila

Janezek pa prime frajllico
za roko in jo popelje tja
v šumico globoko tam jo
pozdravi s planinskim
poklončkom??

62 Justina Marolt: *Pesmarica slovenskih pesmi*, str. 86.

63 Justina Marolt: *Pesmarica slovenskih pesmi*, str. 87–88.

Zdaj pa Janezek v Ameriko
pobriše Mirica? doma si pa
solzice briše

Zdaj pa Mirica več ne žaluje
v zibelki svoji sinka pozibuje?

127. Kadar⁶⁴

Kadar bi ti vandrat šel
pridi mi povedat da ti
bom pomagala punkelček?
zavezat punkel zavezala
bom milo se jokala bom
kjer te ne bojo videle
več moje oči

Kadar boš nazaj prišel pridi
mi povedati da ti bom pomagala punkelček
razvezat punkel razveezala
bomo milo se smejala bom
kjer te bojo videle spet moje oči

128. Dekle⁶⁵

Dekle na bregu stalo
ozira se nazaj ker zapustiti
mora svoj pre? ljubi?
domači kraj
domači kraj

Adijo vas domača adijo
mamica vi pozdrave
izročite nezvestemu fantiču
nezvestemu fantiču

Je dekle še tak mlada
v valove je skočila
v valove je skočila

64 Justina Marolt: *Pesmarica slovenskih pesmi*, str. 88.

65 Justina Marolt: *Pesmarica slovenskih pesmi*, str. 89.

IV.

Evridika iz pekla IV – Anica Kovačič – slovenska prijateljica Ane Frank

Dnevnik Ane Frank je bil iz učnih načrtov za slovenščino (2015, 2018) izločen, četudi je na Unescovem seznamu svetovne kulturne dediščine. V slovenski javnosti novica hrvaškega časopisa *Vijesnik* iz l. 1965 o »slovenski prijateljici Ani Frank« oz. Anici Mislej (por. Kovačič) (1923–2019) ni zbudila zanimanja; podobno tudi kasneje, ko sta se s tematiko v sklopu projekta "Stoletje evropskega antifašizma"⁶⁶ ukvarjala dr. Igor Jovanović in dr. Igor Šaponja iz Pulja,⁶⁷ ki sta Anico Kovačič l. 2013 tudi intervjuvala.⁶⁸ V intervjuju jima je povedala, da sta se z Ano Frank poznali,⁶⁹ vsakodnevno družili in pogovarjali v različnih jezikih – verjetno v češčini ali poljščini, tudi nemščini. Anica je v jezikih sožitja v času konflikta tako poskušala spodbujati Ano Frank, jo tolažila in bodrila. Ana Frank je želela živeti po smrti; žal pa je dvakrat umrla – prvič 31. marca 1945 v Bergen-Belsnu na rokah slovenske prijateljice in drugič v slovenskih učnih načrtih, ki so stopili v veljavo 1. septembra 2019.

Anica Mislej se je rodila 28. marca 1923 na Velikem Polju v bližini

⁶⁶ Gl. projektno spletno stran: <<https://stoljceeuropskogantifasizma.ipd-ssi.hr/>>.

⁶⁷ Gl. predavanje Igorja Jovanovića in Igorja Šaponje *Anica Kovačič u logoru s Anne Frank u Buzetu*. Splet: <<https://stoljceeuropskogantifasizma.ipd-ssi.hr/predavanje-igora-jovanovnica-i-igora-saponje-anica-kovac-u-logoru-s-anne-frank-u-buzetu/>> [19. 05. 2023]

⁶⁸ Intervju je bil objavljen l. 2018. Prepis intervjuja je dostopen na: https://stoljceeuropskogantifasizma.ipd-ssi.hr/wp-content/uploads/2018/11/Anica_Kova_i_-_transkript.pdf.

⁶⁹ *Zatočeništvo u logoru Bergen-Belsen i prijateljstvo s Anne Frank*: <<https://stoljceeuropskogantifasizma.ipd-ssi.hr/svjedocanstva/zatocenistvo-u-koncentracijskom-logoru-bergen-belsen-i-prijateljstvo-s-anne-frank/>>.

Sežane. Kot deklica je med drugo svetovno vojno sodelovala pri odpor- niškemu gibanju in rešila svojega brata iz fašističnega zapora. Brat je ka- sneje odšel v partizane, ona pa je po izdaji (25. 1. 1945) končala v taborišču Bergen-Belsen (26. 1. 1945). Koncentracijsko taborišče je preživela obda- na z množico sotrpnik, ki so bile čakajoč osvoboditve izmučene od lakote in bolezni. Po osvoboditvi se je Anica zdravila v Osterwaldu (16. 6. 1945), domov v Prestranek pa se je vrnila 17. avgusta 1945. Med zapornicami je bila tudi Ana Frank, s katero sta se spoprijateljili in skupaj preživljali dni v taborišču. Anica se spominja, da je bila Ana Frank na robu svojih moči in da je začela izgubljati upanje. Tolažila jo je in spodbujala, naj še malo vzdrži, saj se je bližal konec vojne, vendar je deklica kmalu umrla (31. 03. 1945). Anica se takrat ni zavedala, da bo Anin dnevnik, ki je bil po vojni objavljen kot *Dnevnik Ane Frank*, postal ena najbolj branih knjig o ho- lokavstvu, Ana pa simbol generacije mladih ljudi, katerih otroštvo je bilo prekinjeno. Anica Kovačič je preživela Bergen-Belsen, se vrnila v življe- nje, se poročila in zaposlila. Vedela je, da je *Dnevnik* objavljen, vendar je bila preskromna, da bi se ob tem promovirala. Danes v domu za starejše v Tolminu preživlja svoje dni kot ena izmed najstarejših taboriščnic, ki je poznala Anno Frank in, žal, bila spregledana, dokler je leta 2013 ni- sta našla že omenjena zgodovinarja, in sicer na pobudo sotaboriščnice iz Bergen-Belsna – Rine Smajla.⁷⁰

Pričevanja Anice Kovačič o izkušnji internacije v koncentracij- skem taborišču Bergen-Belsen in njenem prijateljevanju z Ano Frank tvorijo globoko pretresljivo pripoved, prežeto z brutalno realnostjo, skozi katero vznikne živa podoba trpljenja, kolektivne degradacije in tenkočut- ne človeškosti, ki kljub vsemu vztraja.

Ena najbolj dragocenih dimenzij te pripovedi je opis prijateljevan- ja z Ano Frank. Anica Kovačič se je srečala z Ano v začetku leta 1945 v Bergen-Belsenu, ko je bila Ana že popolnoma sama, saj sta njena mati in sestra umrli, oče pa je bil v drugem taborišču. Opis Ane kot »drobčkane in prestrašene«, ki »strašno joka«, razkriva njeno človeško ranljivost on- kraj literarnega mita. Anica pripoveduje o njunem vsakodnevnem dru- ženju, tolažbi in drobnih trenutke bližine sredi nečloveških pogojev, pri čemer večkrat poudari, kako je Ano ob njeni smrti držala v rokah. Tako postane osebna zgodovina slovenske interniranke nenadoma del svetov- ne zgodovine, Anica pa tihi, skromni pričevalec tega prehoda iz življenja v smrt.

Opis življenja v Bergen-Belsenu temelji na ponavljajočih se podo- bah lakote, bolezni in smrti. Taboriščnice so, kot pravi pripovedovalka,

70 *Svjedocanstvo Rine Smajla o zatočeništvu u Bergen-Belsenu*: <<https://stoljeceeuropskogantifasizma.ipd-ssi.hr/svjedocanstva/svjedocanstvo-rine-smajla-o-zatocenistvu-u-bergen-belsenu/>>.

»samo čakale«, v popolni izgubi volje, identitete in vitalnosti. Slišanje strelav, zastrupljen kruh, množični pomori tik pred osvoboditvijo so opisani z navidezno preprostostjo, ki še povečuje grozo. Prisotnost vsesplošne smrti je povzročila popolno otopelost, ki jo lahko razumemo v luči Agambenove teorije o »golem življenju«, tj. stanju, v katerem je človek reducirano zgolj na svoje biološko preživetje.

Opis angleške osvoboditve Bergen-Belsena 15. aprila 1945 je v pričevanju predstavljen z mešanico olajšanja, nepopisne sreče in globokega fizičnega in psihičnega razsula. Osvoboditev ni prinesla takojšnjega ozdravljenja, številni so zaradi tifusa in izčrpanosti umrli tudi po prihodu zaveznikov. V tekstu, ki ga podpisujejo tudi druge interniranke, so natančno opisani popolna okuženost taborišča, kremacije trupel zaradi pomanjkanja goriva, kupi trupel in fizične posledice dolgotrajne lakote in bolezni.

Angleški poveljnik naj bi po videnem izjavil:

»Nikoli se ne bo dalo popisati, kar se zdaj v Bergen-Belsnu vidi in kar se je v njem godilo.«

Ta izjava v pričevanju učinkuje kot simbolna opredelitev nemogočega poskusa reprezentacije travmatične resničnosti. Pričevanje Anice Kovačič in spremljajoča besedila internirank iz Bergen-Belsena predstavljajo ključen dokument spomina in akt vrnitve glasov tistim, ki so jih taborišča želela utišati. Posebej pomembno je tudi sistematično evidentiranje preživelih in umrlih internirank, ki spremlja pričevanja. Seznam predstavlja poskus obvarovanja individualnih življenj pred pozabo, vsako vpisano ime je tiha zmaga nad nacističnim projektom dehumanizacije. Če je Evridika pri Orfeju simbol ponovnega izgubljanja že skoraj pridobljenega življenja, potem je pripoved Anice Kovačič simbolni Evridikin klic, ki kljub vsemu uspe priti nazaj v življenje in spregovoriti. Njena preprosta, a srce parajoča pripoved o prijateljstvu z Ano Frank in o lastnem preživetju priča o moči človečnosti tudi v najhujših pogojih. Ko Anica govori o Anne Frank, pravi: »Bila sem zadovoljna, da je napisala resnično zgodbo.« To velja tudi za Anico. Tudi ona je zapisala resnično zgodbo. In s tem dala glas tisočerim, ki je niso mogli.

129. Kratki življenjepis

Ana Mislej sem hči delavca. Moj oče se je preživljal z malo žago rezanja lesa kmetom, kjer je bil Slovenec mu je italijanski fašizem pustil napredovati. Tako smo se sedem članska družina preživljali s tistim skromnim zaslužkom, v času vojne sem sodelovala za OF. Bila sem izdana in aretirana od Nemcev dne 25. 1. 1945 takoj po aretaciji odpeljali v Nemčijo

v Straflager.

Pobegnili v Partizane. Padla sem v nemško zasedo. Nemci so me odpeljali v Goriški zapor. Takoj drugi dan v Nemško taborišče imenovano Štraf lager. BERGEN-BELSEN. Dobili som številko 30910, 23. april 1945 sem bila osvobodjena od Angležel. Bila sem vsa izčrpana od pretepevanja in od lakote. Kjer se nismo mogli vrniti domov, ne bi prenesli poti so me poslali Angleži – dne 16. junija 1945 na zdravljenje v Oster. Dne 16. junija 1945 v Ostervolt. V Ostervoldu nas je bilo okoli 150 Slovenk na zdravljenju. 17. avgusta 1945 sem se vrnila domov v Prestranek.

130. Susret s Anom Frank [Srečanje z Anno Frank]⁷¹

- Anica Kovačič: To sem jo jaz videla [19]45. januarja meseca, sem je jaz videla, ne?
- Tistega k sem pač šla kje [tam], je ona bila tud v lagerju [Bergen-Belsen] tam noter, ne?
- No, in ta punčka je (...) strašno jokala, kjer pa mama ji je umrla, sestra ji je umrla in je ostala prav sama.
- In jaz, ker sem bila, ker jaz sem januarja [1945] šla, na začetku, konec decembra [1944].
- No in po tem je (..) in jokala na vsesкупaj, ne?
- In po tem sem jo tolažila, tiščala k sebi, pa tolažila, tista je ostala prov popolnoma sama.
- Oče je bil v drugemu lagerju in ni nič vedela za njega, a ne?
- In obenem, sestra in mama pa sta ji umrli noter, a ne?
- No po tem smo pa bile prijateljce.
- [Potem] sva bili pa skozi skup, ne?
- Potem sem rekla, to pa tolažila sem jo, ne jokati ne jokati, ne?
- In pa tisto, po tem, potem je umrla konec, konec mar ca meseca [1945].
- Anica Kovačič: Ona je povedala, saj je ...
- Igor Jovanović: Kako ste se razumeli?
- Anica Kovačič: Malo po, po malo tako, malo po po tesno, in potem tako da sem jaz kar precej razumela, a ne?
- In pa tudi je, tudi ona je mene razumela, kar je tisto ne?
- Tako da ona je po, bolj po, bolj po češko govorila, ne?
- Ker je tisto poljsko ...
- Ne, češko, ja?

71 Jovanović, I. (2023): Poznavala sam Annu Frank. Predavanje: 20. 05. 2023, Štinjan, Pula.
V: Mikolič, V., Rolih, M. (2024): Mednarodna konferenca Jeziki sožitja, jeziki konflikta.
(URN:NBN:SI:doc-DRBFJH77 from <http://www.dlib.si>).

- A, ja poljsko?
- Zdaj pa ne vem, poljsko se mi zdi, ona je bolj govorila.
- In tako da jaz sem se tisto, pa sem jo razumela, malo, malo tako da sem kar dobro znala tudi znala nemški.
- Nemško so tam govorili, ne?
- Igor Jovanović: Kako je izgledala?
- Anica Kovačič: Ona?
- Igor Jovanović: Da.
- Anica Kovačič: Taka drobčkana je bila (in tisto) in še kar živahna je bila, a ne, samo bila je strašljivka [prestrašena].
- Kakor ji je pa enkrat sestra umrla, pa ko ji je mama umrla, po tem pa ni, ni, ni (...) je bila taka (...).
- Pa sem je držala k sebi, pa sem jo tolažila, pa sem jo vse skupaj (...) ne?.
- No, in tako da je potem [rekla] "Ne bom, ne bom, do konca." (...)
- Pa res (...) na koncu je umrla.
- Igor Jovanović: Koliko često ste se družili?
- Anica Kovačič: Vsak dan.
- Igor Jovanović: Svaki dan?
- Anica Kovačič: Vsak dan.
- Ona smo bile skupaj, to je zdej cel (...) ne?
- Nismo mi posebah po sobah, al kaj takšnega, ne?
- To smo mi bili vsi v tistemu, ne?
- Vsi smo bili tam (...)
- Igor Jovanović: A u barakama, u kojoj ste vi baraki bili?
- U kojoj ste vi živeli baraki?
- Anica Kovačič: Zdej pa ne vem kolka številka je bila, ne vem a je bilo 25 al nekako tako.
- Igor Jovanović: A ona je bila u drugoj baraki?
- Anica Kovačič: Ona je bila pa v drugi baraki.
- Ja, pa smo se pa zunaj dobili.

131. Je bila bolna [Bila je bolna]

- Anica Kovačič: Sem vedla, ja, da je bila bolna, a ne?
- Samo potem, nismo mogli nič pomagat, ne? (...) niso ta drugi, tu noter, tu je vse zapisano.
- To je tisti, od Anne Frank ...
- Igor Jovanović: Kuća?
- Anica Kovačič: Ja.
- Igor Jovanović: Recite mi, ona je vama rekla da neće izdržati?
- Anica Kovačič: Ja.

- Da ne bo zdržala je rekla.
- Sem rekl: "Potrpi, zdrži", sem je držala, sem rekla: "Ne umreti. Ne, ne, drži se. Samo tako se drži!", ne?
- Je rekla, ne bom zdržala, je rekla.
- "Ne bom."
- Potem pa je umrla.
- Umrla je tako da sem jo držala v rokah.
- Ja.
- Znači to je bilo tam, v tam v lagerju [Bergen-Belsen],
- To so vse slike iz lagerja.
- Tu so pa pokopani, to.
- Glejte, to so pa grob.
- Igor Jovanović: To je zajednička grobnica?
- Anica Kovačić: Ja, ja, ja, ja.
- Igor Jovanović: Možda je tu i vaša prijateljica Julijana?
- Anica Kovačić: Ja, ja, (...) je noter.
- Igor Jovanović: Kad je ona umrla?
- Anica Kovačić: Ona je umrla, kokr je bila, prej ko je bil konec vojne, tam noter []. Konec vojne.
- Igor Jovanović: A vi ste se tam razbolili?
- Anica Kovačić: Ja.
- Saj je.
- Samo jaz sem nekako, ona je bolj jamrala, tako da je bolj občutila noter.
- Jaz pa nisem, nekako bolj energična sem bila (...)
- Tako da, da se moramo, da je tisto jo je tifus sprejel.

132. Slišali smo streljanje [Slišali smo streljanje]

- Anica Kovačić: No, in potem so pa prišli (...) potem je bila osloboditev, prej, prej ko je bila osloboditev, januarja meseca, mislim 15. januarja [1945], smo slišali streljanje, ne?
- In tam, no in po temu, so Nemci dali strup noter v tisto, v hrano, v kruh.
- Kruh so nam zastropili, ne hrano, kruh! No in po tem jih je umrlo 15.000, jih je umrlo tik pred osloboditvijo, ne? (...) po tleh, po njih, po tleh smo hodili, vse je bilo mrtvo, so jih... to je bilo prav, prav na koncu.
- No in potem jih je 10 000 jih je umrlo in Angleži jih niso mogli rešit.
- Toliko jih je umrlo tam, kje so dali strup zato da ne bodo videli da bi jih kar v peč vrgli, to so oni imeli namen, ne? da ne bodo videli

Amerikanci ki pridejo, koliko jih je mrtvih.

- Koliko jih je, ne?
- Oni ne bi povedali da so jih vrgli v peč, ne?
- Samo so prišli pa na skrivaj noter, na skrivaj so prišli noter in zato so jih dobili vse tiste, ta druge, ki so jim prišli im zahbrtno in so pustili vse tiste papirje na mizi in so samo (...) na mizi.
- Tam je tista pisarna, sta utekla [pobegnili], in tisto so torej pobrali vse tako, da so Amerikanci videli vse, kdo je noter, pa vse, vse je zapisano.

133. Bo kar bo [Kar bo, pa bo]

- Igor Jovanović: A jeli vas ikad bilo strah za vaše življenje?
- Anica Kovačič: Ma še nisem, še nisem, saj bo, bo kar bo.
- Tam smo bili, pa bo kar bo, ne?
- No, in po tem smo tisto noter, tako, da proti koncu ni bilo tako kot pri začetku, ne? (...) tisto.
- Igor Jovanović: Ana Frank je bila drugačija? Ona se bojala?
- Anica Kovačič: Ja.
- Se vidi, mama je umrla, sestra je umrla, sama je ostala in je (...) [od]neslo.
- Igor Jovanović: Predala se?
- Anica Kovačič: Ja, ja, prav.
- Igor Jovanović: A bila je mlada?
- Anica Kovačič: Ja, 17 let je imela.

134. Samo smo čakali [Samo smo čakali]

- Igor Šaponja: Koji su vam bili zadaci u logoru?
- Anica Kovačič: Nič, nič, nič ...
- Igor Jovanović: Ali ste samo bili... ?
- Anica Kovačič: Nič ... Hodili, sedeli notri po lagerju (...)
- Nič drugega.
- Znači...
- Anica Kovačič: Pogovarjali (...) sedeli ...
- Igor Šaponja: Znači čakali ste u principu da ...
- Anica Kovačič: Samo smo čakali, čakali tam kar so streljali, pa smo stresli se, pa smo rekli (...) zdaj morajo biti ali blizu ali pa nas bodo [ubili].
- Samo smo čakali da nas bodo uničili.

135. Povratak kući [Vrnitev domov]

- Anica Kovačič: Jaz sem tistokrat bila bolana, sem bila po bolnicah, sem bila vse tko da se me res
- Prej, ko smo prišli domov, smo prišli tam.
- Ko je bila osvoboditev [1945], so nas Amerikanci dali na zdravljenje, dokler nismo mi drugi toliko ozdravili da smo lahko šli na pot, nas niso pustili, ne?
- No, in po tem so nas peljali, to je bilo avgusta meseca [1945], septembra meseca smo prišli domov.

136. Susret s dnevnikom [Srečanje z Dnevnikom]

- Anica Kovačič: Do dnevnika, ne vem, v časopisu je bilo, saj je, kar sem videla (...) je življenjepis Anne Frank, sem ja pa tisto zmeraj vzela.

137. Zadovoljna zbog dnevnika [Zadovoljstvo zaradi Dnevnika]

- Anica Kovačič: Bila sem zadovoljna da je [Anne Frank] napisala resnično zgodbo, ne?
- In vse skupaj.
- In seveda smo se čutili samo [da] smo bili vsi kot ona, ja sem pa prov.
- Prav srečna sem bila, da je tisto, saj je, saj imam celo tisto.
- Saj imam tisto.
- Zgodovina, cel onaj tisti njen življenapis.
- Igor Šaponja: Imate že njen napis?
- Anica Kovačič: Saj je, da sem bila tako prav zadovoljna
- Igor Šaponja: Da li ste, kada ste vidjeli da je ona postala slavna?
- Anica Kovačič: Ja.
- Igor Šaponja: Da li je nekoga interesiralo što ste vi nju poznavali? Da li ste imali...
- Anica Kovačič: Ja sam onaj, veste, ni nobeden vprašal.
- Ker ona je bila tam (...) recimo je spadala pod Nemško ali [Poljsko] (...) ne vem katera država je bila.
- Igor Šaponja: Nemško, Nizozemska?
- Anica Kovačič: No, ona je bila tam [Bergen-Belsen], tukaj ni nobeden poznal, ne?
- Jaz pa tudi nisem mogla (...) nobeden ni tu ni poznal knjig, ne?

138. Znašli smo se v taborišču Bergen-Belsen⁷²

V tem taborišču so bile v glavnem Židinke iz cele Evrope in nekaj drugih, ki so jih semkaj pripeljali v zadnjem času, kjer so mogli druga taborišča izprazniti. Tukaj ni nihče hodil delati. Hrane tudi ni bilo, niti vode ne v vseh drugih do osvoboditve 15. aprila smo dobile samo 1 kos kruha in še to je bil zastrupljeno. To so ugotovili Angleži po osvoboditvi, ko so vprašali stražo zakaj ne razdeli 30.000 hlebov kruha, ko so v skladišču. To naj bi bil drugi obrok strupa, ki naj bi ga dobile. Toda zavezniki so nas prej osvobodili tako preprečili načrt, ki naj bi bili po njem prav vse jetnice in jeznike uničili. Nemški pazniki so izginili, namesto njih so prišli Madžari samo na stražnih stolpih pa ostali Nemci. Madžari niso bili nič boljši od Nemcev.

Angleška vojska je prišla in šla mimo taborišča Belsen je namreč ležala v godičku na po pote, ki so držali tja so bili napisi »prepovedan vstop, področje za vaje z orožjem«, ali nekaj podobnega. Taborišča samega ni bilo izdati odl nikoder niti od sosednje vasi Bergen. Nemci so nprdujočim Angležem da vlada pa nevakuiranih vaseh epidemija tifus. Povsod so razobesili bele zastave, zato ni bila na tem področju bojov in so Angleži hiteli naprej, a neki Angleški polkovnik se je izmil hotel si je ogledati to področje in pri tem odkril Belsensko taborišče z 10.000 nepokopanih trupel, s 60.000 živimi jetnikom in jetnic, od katerih jih je naslednji mesec umrlo 13.000. Prišel je sam s svojim stražarjem. Po tem strašnem odkritju je odšel, da najhitreje pripravi rešitev. Čez kakšni dve uri se je vrnil z veliko tovornjaki in vojaki. Tedaj smo bile šele dokončno osvobojene.

Esesovci in esesovko kar so jih našli so zaprli in podili delati – pokopavali so mrlične, čistili lastrine (stranišča) in podobno. Nam so takoj začeli deliti hrano, svojo pač. Kjer niso bili pripravljeni na to odkritje. Barake v katere so prej stanovili esesovci so preuredili v bolnišnice ali saj v zbiralnišče bolnih. Kajti vse je bilo treba improvizirati, brez zdravnikov, brez zdravil, brez ustrezne bolniške hrane. Ostale so preseljevali v druge, nekaj boljše barake. Ker so bili vsi spravljani v varnejše, bolj zdravih poslopij, so to strašno popolnoma okuženo taborišče zažgali. Na veliki plošči, ki so potem kmalu gostovali, je zapisno z velikimi črkami:

»Tu je bilo sramotno koncentracijsko taborišče Belsen, ki so ga osvobodili Britanci, 15. april 1945.«

Tu smo našli 10.000 nepokopanih trupel. Od takrat jih je umrlo še 13.000. Vsi žrtve nemškega novega reda. V Evropi in vzgled nacistične kulture.

– Marijana Baumgarten Briški

72 Kovačič, A. (1980): Znašli smo se v taborišču Bergen Belsen. Rokopis. Gre za zvezek, ki je najverjetneje nastal na srečanju preživelih taboriščnic in taboriščnikov I. 1996.

Tako smo prišle v Bergen Belsen, pravo taborišče smrti. Pred vsako barako je bilo ne kupe mrtvih moških in ženske. Vse pa meščano. V baraki smo bile skoraj druga na drugi. Prepričana sem bila, da se iz tega pekla ne vrnem živa več, razen če pridejo zavezniki še v pravem času. Dobro smo vedela, da niso več daleč, saj smo slišale grmenje topov. Toda, keda? Bo obcahod svoboda ali bodo prej uničili.

Čez nekaj dni so nas prevzeli Madžari. Nemci so izginili. Le je perinesla zadnji dan kruh in šea je bil zastrupljen. Uboge številke so kar planile po njemu. K sreči sem prišla prepozno, ko ga ni vilo več. Potem je prišel dan svoboda. Angleški vojaki so nas prisrčno pozdravljali. Tistega srečnega dne ni moč nikoli pozabiti. Čez nekaj dni so pripeljali lagerfurerja. Nazaj smo gledali kako je moral pod vojaško stražo v prežen v voz voziti že razpadajoča trupla in jih z rokami nalagati na velikanske kupe. Po svoboditvi so nas odpeljali v okrevališče v Osterwald, blizu Hannoverja cele tri mesece. Tam nas je bilo koli 160. Pod ameriškim poveljstvom so nam morale streči Nemke. Z najboljšimi stvarmi.

Jedino, kar smo si poželee, vse smo dobile. A, najbolj smo si želele domov v Jugoslavijo.

– Roza Prijatelj Steje

Angleški poveljni je kadil. Po taborišču Bergen-Belsen, je povedal: »Nikoli se ne bo dalo popisati kar se zdaj v Bergen-Belsenu vidi in kar se je v njem godilo.«

10. avgusta smo krenile iz te strožne dežele v domovino. Celih 7 dni smo se vozili po zbombardirani in porušeni deželi proti domovini. Ko smo se tako silno veselile najprej v rodovino nato na sprejemno bozo. Tamo smo ostale dva dni na petek in v dežju. 17. avgusta sem se spet vrnila domov. Želeli smo svobodo.

– Ljudmila Ješevnik

Drugi dan po osvoboditvi so prišli v Bergen iz Fallinggostla jugoslovanski vojni ujetniki. Eden od njih je zapisal:

»To je taborišče, kjer smo morali gaziti po mrtvih, da ne bi gazili po umirajočih. Kraj, kjer je smrt izgubila vsako ceno in je človek prenehal biti celo številka.«

Tako so videli taborišče ljudje že po osvoboditvi. Mi pa pogledajmo, kako je bilo v njem zadnji mesec.

Po osemsto so nas natrpali v en blok, kjer ni bila nobene oprave. Posedle smo po tleh, druga poleg druge in tako tudi spale. Prtljage nismo

imele. Vse premoženje bi lahko dale v žep, če si ga imela. Jaz ga nisem imela. Seveda smo bile tudi brez odej.

Opoldne je bila juha s kolerabo ali semlje. Morda umejo kdaj tudi kak krompir. Zajemalka je držala pol litra ali sploh nikoli ni bila polna. Kave, čorbe, ali kruha zadnji mesec ni bilo. Večerje jo ni bilo. Če je bila so jo delili z žličko. Vsaka tri žličke. Voda – skoraj celi mesec jo nismo videle. Tudi deževalo je malo, da bi lahko pile deževno vodo.

Krematorij ni več gorel, ni mogel več požirati velikanske množice umrlih. Zato smo napravili narek?. Izmenoma so nalagali drva in mrlič-e in vse skupaj zažgali. In vse to smo lahko gledale. Čisto posod se ni videlo. Od tam, kjer sem bila jaz pa dobro. Mrlič-e je dovažal en avto, en voznik s konjem in en manjši voz so vozili jetniki. Bili so štrije jetniki. Ti so peljali po osem do deset mrlič-e. Tako so vozili cele dneve. Neki dan sem videla kako je en jetnik, ki je vlekel voz padel pod voz. In ga je SS brcnil in so ga mogli naložiti na voz in živega odpeljali v kremator oziroma na tisti kup drv. In mrlič-i so goreli. Nekeda dne je zmanjkalo drv in so začli mrlič-e pokopati. Nekega dne so Določili so ljudi: ene za kopanje jam, druge za prenašanje, po dva in dva so prijala mrtve za roke in ga vlekla po tleh do jame. Tako je bilo zadnjih štirinajst dni. Vsaki dan vsi so bili goli. Zakaj, umrle so slačili do zadnjega dne.

Ko so začeli moški s to procesijo, smo misle, da pri nas tega ne bo. Toda že drugi dan se je pričalo. Sredi blokov je bil eden pokrit s ponjavo. Tja smo vlačile mrtve ženske več kot teden dni.

Tudi kazen tukaj ni bila mila. Za kakšen prestop, treba je bilo klečati na pesku ali na mokri zemlji klečati z dvignjenimi rokami. Eni rusinji po imenu Tamara – mlada so denili kamen v usta in z dvignjenimi rokami (je) klečala deli dan dokler ni omagala mrtva po tleh. Nobena ji ni smela pomagati. S solzami v očeh smo jo gledale. V blokih nas je bilo vseh narodnosti in ciganke. Neko jutro zagledamo na straži

Vojake z belimi trakovi na rokavih. Nemcev ni bilo več, pa tudi paznice ni bilo več so odšle. Stražili so nas madžarski vojaki. Streljali so na vsakogar, ki je prestopil svoj prostor. V kuhinji se ni več kuhalo. Bila je sredo. V četrtek je bilo isto. Ko ni bilo Nemcev smo šle v neko skladišče in poiskale oblačila in bile jih tudi potrebne. V petek zjutraj so bili nemci spet na položajih in tudi paznice so se vrnile. Naš up se je znoval sesul v prah. Paznice so povedale, da se bo ta dan kuhalo in, da dobimo tudi kruh. Obleke smo moral izmiti. Tisti kup obleke je poačako kar tam. Čez nekaj dni smo ga spet raznesle (pobrale). Opolne je bila juha (čorba).

Popoldne smo dobile kruh razdeljen na devet delov (nemških komis). Bil je plesniv, ampak bil je kruh, ki ga nismo videle celi mesec.

Me druge smo bile brez moči, brez volje, brez srca. Nismo bili več ljudje. Ko sem prišla semkaj, sem videla, kako so moški pri apelu padali

po tleh in jim ni nihče pomagal. Gledale smo jih prek žice in bilo nam je hudo. In sedaj ko so umirale dobre tovarišiče se nismo jokale. Vse smo sprejemale kot nekaj neizogibnega. V soboto smo še dobile juho. Ozračje je bilo kakor pred nivihteo, strelji so bili vse pogostejši. In Nemci, kakor na drnih kadili so bezdan gori in doli po logorju.

Luči v blokih tudi nismo imele, toda zadnja noč je bil vsa razsvetljena. Zjutraj, ko smo vstale je bila še straža. Ali paznice ni več bilo. K ape-lu, v kuhinji se ni več kuhalo. Vse je bilo nemirno. Nestrpne smo gledale na vse strani in poslušale kaj. Je in kaj bo.

Okrog dvanajste ure se je nemir povečal. V moškem taborišču smo videle grušo ljudi, a nismo vedele kaj pomeni. Na kar se tista gruša ljudi premakne in iz ženskega taborišča se pripelje avto. Imel je belo zvezdo. In štirje častniki so bili v njem. Za njim so prišli moški. Edej je imel krajši govor v nemščini. Povedal je, da je nemška vojska premagana, da je konec vojne, da bodo oni skrbeli za vse: hrano, obleko in za vrnitev domov. To je bilo 15. aprila 1945. leta.

Držati se moramo reda in taborišča ne samovoljno zapuščati. To je bilo zelo potrebno, kjer smo bili vsi okuženi od tifusa in raznimi drugimi boleznimi. In vsi. Postali smo kakor otroci, se jokali, smejali, kričali. Nismo vedele, kaj bi od veselja. Da smo prosti nam je dalo novih moči. V ponedeljek so nam Angleži pripeljali z avtom vode, da smo lahko pile in kuhale krompir, ki smo ga dobile v skladišču. Več nam miso mogli dati. V torek so prišli že jugoslovanski vojni ujetniki gledati če je kaj Jugoslovank. Prinesli so nam tudi nekaj paketov. Tako, da smo bolj opomogle. Popoldne smo bile tudi že kruh. V sredo je pričala že redna hrana. Oseb je Bile smo v logorju

Do 23. aprila 1945. To je bila nekako urejeno. Bolnice so dobile tudi mleko. Naslednji dan teden smo 23. IV. 45 so začeli bolnice spravljati, voziti v bolnišnico. Od 15. do 23. aprila so si naredile šorore in spale od zunaj na prostem. Moški so tudi bili pod šorori. Dobili smo jih v enem skladišču. Ko smo vdrže v skladišče in smo pobrale, in tako smo si postavile šorotre. Moški so nam pomagali. Šez štirinajst dni so nas preselili v neko vojaško šolo. Dobile smo vsaka svojo posteljo. Lahko smo se tudi oprale. Večina smo morale svoje obleke ker so bile gnile na nas, saj nismo mogle oprati. Ko nismo imele druge za obleči in ne vode za prati. Smrt še kljub temu ni se hotela odmakniti od nas. Se je kar z nami preselila. Umrlo je še veliko žensk. In tudi Slovenskih. Odpeljali so nas v Ostervolt v okrevališče. Oskrbeli so nas z vsem. Toda želja po domovini ni dala miru. V vzo silo nas je vleklo domov. Ko so nas spravili ven iz taborišča, so Angleži takoj zažgali celi lager, ker je bil okužen.

Požgano in uničeno je taborišče Bergen-Belsen. Ostali so samo grobovi, ki jih ogenj ni mogel zbrisati iz zemlje in iz ne iz našega spomina.

Domovina, drago smo te plačali.

– **Ana Videnšek**

Katarina Miklav (roj. Haderlap): Pozimi 1944

Koroško kmetico iz Lepene pri Železni Kapli **Katarino Miklav**, rojeno **Haderlap**, so med drugo svetovno vojno internirali v žensko koncentracijsko taborišče Ravensbrück. Svoja besedila je napisala v začetku leta 1944 v taborišču. Tri dni pred smrtjo, 1. julija 1944, jih je izročila rojakinji Angeli Piskernik z navodilom, naj jih sežge. Angela Piskernik jih je skrila v zimnico, jih pozneje prepisala in izvirnike predala avtoričini sestri. Poleg ene objave v zborniku *Koroška v borbi* (1951) so štiri besedila v izvirni obliki objavljena v zborniku *Ravensbrück* (1971) (Paternu in Novak Popov 1997: 148).

139. I⁷³

Že skor pomlad se bo pričela,
trobentica je že razcvela.
Al mi ubogi smo Slovani
iz domovine bli pregnani.

Že skoraj ptički bodo peli,
pesmi prelepe žvrgoleli.
Oh cvetke, ptički, kje ste zdaj,
kje je moj dragi rojstni kraj?

In travniki že so zeleni
in pašniki pa vsej Lepeni.
In tam pred hišo – mili vrt
a tu, a tu povsod le smrt.

140. II

Kmetje nas so od doma gnali,
vse kar imeli so pobrali
vse kar niso mogli vzeti
ta razbili so v smeti.

Grdo so se norčevali

pretepali nas in opsovali
strašno nad nami so vpili
z ledeno vodo nas polili.

Prosile milo smo boga,
da naj nam on pomoči da,
mir bo spet pri nas vseh
ko nemška zver bo čist na tleh.

Če še pridemo nazaj
v preljub naš domači kraj
in če veki bi minili
ne bomo krivce pozabili.

141. III

Žalostno moje se srce
in strošno me boli
ko spomnim se prelepih
mladih svojih dni.

Ko sem kot mlada deklica
domačo trato trebila
sem pesmico prepevala
marjetice nabirala.

Marjetica pove, povej
sem bele liste trgala
al bom dobila ženina,
ki sem si ga izbrala.

In sreča moja je prišla,
kot sem si želela:
Prišel je kmet in me vzel
in rada sva se imela.

Do smrti sva si obljubila
se bova reveža ljubila
se velila lepši dni
za naju tu ločitve ni

Zdaj sva se morala ločiti

za mag drug drugega zapustiti
ko nemška zve od sata
vojna je vez pretrgala.

142. IV

Kje so gore, kjer so hribi
kje so naši bratje vsi.
Po gozdovih tam živijo
in ne spijo vse noči.

Ko se spomnim tudi nanje, dni
srece mene zaboli
kje tudi oni tam trpijo
ravno tako kakor mi.

Srečna žalost me obhaja
ko pomislim na moža
gnali so ga proč od oma
slabega in golnega.

Jaz pa moram tudi ležati
v tej nemški bolnici.
Oh, da mogla bi zbežati!
Zame tukaj zdravja ni.

143. Signiora Rosa

ti mando mia fotografia
perke mi ri Rode kaj
kuando guarderaj la
mia fotografia
tanti saluti e baci
da mia Rozi

Kovačič Anica

144. Bergen-Belsen – Seznam internirank, evidentiranih v letu 1980⁷⁴

	Po izvirniku, maja 1945	Seznam preživelih internirank evidentiranih v letu 1980
001.	Skuflič, Roška, Pula, Matič 31	
002.	Radan, Roza, Pula, Rezanci 2	
003.	Drozetič, Ana, Pazin, Batluh 2	
004.	Ferlin, Marija, Pula, Vodnjan, Gajana 172	
005.	Starki, Angela, Pazin, Miločki breg 18	
006.	Nemarnik, Vera, Roč, Nugla 2	
007.	Gajtanič, Marija, Pazin, Katun 13	
008.	Gajtanič, Albina, Pazin, Jerolini 2	
009.	Ravazini, Mafalda, Goriza, Via Castelo 20	Ravašini, Mafalda, 1923, Gorica, Italija, Via Regata, 16
010.	Horvat, Aleksandra, Beograd	
011.	Budovski, Irena, Beograd	
	Po izvirniku, maja 1945	Seznam preživelih internirank evidentiranih v letu 1980
012.	Bolkovac, Ankica, Karlovac, Vukova gorica 26, Prelišče	
013.	Mervič, Marija, Gorica, Ajševica 18	Maklič, Marija, Gorica, Ajševica 53
014.	Mervič, Alojzija, Šempas, Mihael 36	Pavšič, Alojzija, Šempas 178
015.	Jeronezi, Alvira, Št. Andraž	Veronese Zanusso, Elvira, Goricia, Via Trieste
016.	Brezigar, Marta, Gorica, Deksele 106	Šulica, Marta, Deskle, Anhovo, Sreberničeva 23
017.	Sirk, Danica, Gorica, Hlevnik. 7	Sibav, Danica, Dobrova, Neglo 45
018.	Margon, Stanislava, St. Peter, Na krasu 72	Vpenko, Slava, Gorica+, Vilharjeva vas 10
019.	Pupis, Mara, Tomaj 26	
020.	Lazar, marta, Gorica, Vrtovin 32	Lazar, Marta, Škofije, Škofije 54, pri Kopru
021.	Žerjal, Dragica, Komen, Gabrovica	Humar, Dragica, Postojna, 1. maj 8
022.	Košuta, Helena (1927), Volčja draga 324	Gregorčič, Helena, Volčja draga 69
023.	Arčon, Stefaniija, Renče	Arčon, Stefaniija, Renče 65292, Arčoni 20
024.	Zajc, Angela, Gorica, Plužna pri Cerknem	Zajc, Angela, Idrija
025.	Preifalk, Breda, Ljubljana, Staretova 23	Preifalk, Breda, Ljubljana, Gorkičeva 14
026.	Poljšak, Marija (1925), Duplje pri Vipavi	Lokar, Marija, Ajdovščine, Lokavec 28
027.	Polans, Milka, Otlica, Angelska gora	Zupan, milka, Nova Gorica, Kidričeva 33
028.	Močnik, Tereza, Idrija-Spodnja 8	
029.	Perčič, Ivanka, Ljubljana, Dobrunje, Zadvor	Perčič, Ivanka, Ljubljana, Scopolijeva 1
030.	Franzot, Elizabeta, Ljubljana, Kneza Koclja	Franzot, Betka, Ljubljana, Franfetova 4
031.	Bečan, Silva, Ljubljana	Snoj, Silva, Ljubljana Polje, Skojevska 26

.....
 74 Kovačič, A. (1980): Seznam internirank evidentiranih v letu 1980. Rokopis.

032.	Boštjančič, Eva, Ljubljana	Boštjančič, Eva, Trzin Mengeš, Prešernova 1
033.	Bremec, Marija, Kočevje	Bremec, Marija, Kočevje, Turjaška 4
034.	Dombi, Anica, Kočevje	Dombi, Anica, Kočevje Šalka vas
035.	Frangeš, Štefka, Maribor	Frangeš, Štefka, Maribor, Krančičeva 5
036.	Katrašnik, Francka, Ljubljana	Birsa, Francka, Ljubljana, Dražgoška 12
037.	Klemenčič, Anica, Ljubljana	Klemenčič, Anica, Ljubljana Polje, Sostrska 38 c
038.	Kristan, Milica, Kočevje	Malenšek, Milana, Novo mesto, Prešernov trg 11
039.	Lah, Fani, Ljubljana	Lah, Fani, Ljubljana, Pokopališčka 8
040.	Omejc, Nikica, Ljubljana	Omejc, Nikica, Ljubljana, Sp. Rudnik 10
041.	Ravnikar, Cilka, Ljubljana	Ravnikar, Cilka, Ljubljana, Celovška 124
042.	Žerovnik, Ivica, Ljubljana	Žerovnik, Ivica, Domžale, Župančičeva 9
043.	Kos, Lojzka, Trbovlje	Oražem, Lojzka, Ivančna gorica, Srednja vas 2
	Sedanja evidenca, 1980 Dekliški priimki Točen sedanji naslov [1980]	
044.	Žbona, Klementina, Grbar	Bitežnik, Klementina, Grbar, Grbar 134
045.	Velikonja, Lojzka, Vogrsko	Bratina, Lojzka, Nova gorica, Cankarjeva 24
046.	Faganel, Jelka	Faganel, Jelka, Šempas, Ozeljan 74
047.		Gruden, Anica, Šempas, Šempas 24
048.	Cvetrežnik, Antonija, Kromperk	Kome, Antonija, Nova gorica, C. IX. Korpusa 54
	Po izvirniku, maja 1945	Seznam preživelih internirank evidentiranih v letu 1980
049.	Remec, Rozka, Užice	Kožuh, Zorka, Nova gorica, Tolminskih puntarjev 8
050.	Markič, Ljudmila (1927), Deskle	Kralj, Ljudmila, Anhovo Deskle, Bevkova 38
051.	Lipicar, Danila	Lipičar, Danila, Kojsko, Šmartno 70
052.	Kolenc, Cvetka, Avče 63	Mrak, Cvetka, Nova gorica, C. 15. septembra 3
053.		Nemec Nanut, Olga, Vrtojba Špetar pri Gorici, Cesta na cuklis 9
054.	Ušaj, Anica, Kromperk	Novič, Anica (1926), Nova gorica, Grčna 4
055.		Povšič, Hilda, Grgar, Ravnica 42
056.	Pregel, Marija, Renča	Pregel, Marija, Renče, Mahorini 12
057.	Fajt, Sonja, Renče	Pregel, Sonja, Renče, Renski podkraj 21
058.	Remec, Milenka, Užice	Remec, Milenka, Šempas, Vitovlje 8
059.	Arčon, Ida, Renče	Žigorn, Ida, Renče, Renčki podkraj 6 p.
060.	Koren, Elvira (1894), Murska sobota	Koren, Elvira, Nova gorica, IX. Korpus 73, Dom upokojeencev
061.	Arčon, Boženka, Renče [56]	Lukežič, Boženka, Izola, Predvor, 1. maj 6

062.	Arčon, Marijana, Renče	Vučenovič, marija, Zagreb, Ul. Rade Končarja 248
063.	Vodopivec, Zora, Dornberk	Žagar, Zora, Koper, Pobegi Frankova 18
064.		Spacapan, Anica, Renče 57
065.	Srebernič, Alojzija, Goriška brda	Košir, Alojzija, Ljubljana, Postojška 11
066.	Čebokli, Klavdija, Kobarid, Kred	Čolanovič, Klavdija, Beograd, 29. november 66
067.	Greogrič, Marija, Ajševica pri Gorici	Kavčič, Marija, Vrhika, Vrhnika 18
068.	Lazar, Maksa, Vrtovin	Černigoj, Maksa, Škofije pri Kopru1 50
069.	Branik, Vila (1928), Stnadrež	Brajnik, Vilma, Gorica, Via del Corso 8, S. Andrea
070.		Bujstato ragossi, Anese, Monfalcone, Via dela santa 18
071.	Žerjal, Lojzka, Trst Križ	Bogatec Žerjal Lojzka, Trst Križ
072.	Srebrnič, Danica, Goriška brda	Savrin, Danica, Gorica, Via capella 4
073.		Gulin Slatte, Milena, Goricia, Via Roma 14
074.		Bernardi, Irma, Gorica, Piazza Tomased 22
075.	Žigon, Marija (1924), Ajdovščina	Erjavec+, Marija, Ajdovščina, Vilharjeva 13
076.	Furlan, Antonija, Vipava Loznice	Nabergoj, Antoiija, Ajdovščina, C. IX. Korpusa 1
077.	Rebek, Viktorija, Ajdovščina	Valič, Viktorija, Dobravlje, Stomar+ 9
078.	Škvarč, Roza++, Ravan col 61	Škvarč, Roza, Ajdovščina, Col 61
079.	Mrak, Gizela, Tolmin, Grudnica	Bratuž, Gizela, Tolmin, Žagarjeva 10
080.	Gregorčič, Jožefa (1909), Vrsno	Gregorčič, Jožefa, Kobarid, Vrsno 27
081.	Torkar, Angela (1920)	Kemperle, Angela, Bača pri podbrdu 24
082.	Kenda, Alojzija, Tolmin, Goljubin+	Kenda, Alojzija, Tolmin, Pokljukin+
083.	Mislej, Anica, Prestranek 54	Kovačič, Anica, idrija pri Bači 10
084.	Zajc, Dora, Lasce pri Cerknem	[Zajc, Dora], Bovec
085.	Zlatoper, Marija, Cerkno	Obid, Marija, Cerkno 20 A
086.	Vončina, Marija	Obid, Marija, Cerkno 104
	Po izvirniku, maja 1945	Seznam preživelih internirank evidentiranih v letu 1980
087.		Bratuž, Cvetka, Divača, Istrskega odreda 295
088.		Skapin, Zora, Kozina 13
089.		Butinar, Marija, Koper, Vatovčeva 2
090.		Vergolin, Cvetka+, Piran, Alme Vivode 21
091.	Brelj, Pavla	Brelj, Pavla, Reka, Cerkno
092.	Mrak, Milka, Grudnica pri Tolminskem Lomu	Trampuž, Milka, Izola, Okrob. Revolucije. 83
093.	Štrekelj, Milka, Tolminski Lom	Bratuž, Milka, Slap ob Idrijci 40
	Rojena v Bergen-Belsnu	
094.	Skrabat, Mira, Bergen Belsen (rojena v BB)	Hladnik, Mira, Nova gorica, Šempas 87
	Umrle v Bergen-Belsnu	

095.	Mozetič, Vilka, Rene+, 1925	
096.	Peternel, Natalija, Kostanjevica pri Igu+, 1924	
097.	Saksida, Virgilija, Gradišče, Prvačina, 1926	
098.	Komelj, Danica, Ajševica, 1918	
099.	Komelj, Vasilja, Ajševica, 1923	
	Štrukelj, Karolina, Smihel pri Šempasu, 1916	
	Štrukelj, Angela, Šmihel pri Šempasu, 1921	
	Markelj, Ivanka, Šempas	
	Zidarič, Marica, Dekla, 1928 (umrla na poti domov)	
	Zidarič, Marica, Dekle, 1928 (umrla na poti domov)	
	Srebrnič, Cvetka, Solkan	
	Bunc, Marija, Volčja draga, 1894	
	Rojc, Ivanka, Dornberk, 1920	
	Jericija, Karla, Avče, 1897	
	Jermal, Anton++, Avče, 1873	
	Kerševan, Berta, Branik	
	Toplikar, Antonija, Osek/a, 1926	
	Remec, Karla, Vitovel pri Šempasu, 1897	
	Babič, Slavica, Trnovo pri Gorici, 1926	
	Hlede, Alma, Števerjan	
	Boža, Bilje	
	Gruden, Stanka, Šmihel pri Šempasu, 1923	
	Aurora, Trst	
	Marušič, Jožefina, Standreža+	
	Sluga, Julijana, Žeja pri Prestranku, 1919	
	Manfreda, Rozina, Tolmin Poljubin, 1917	
	Kovači, Justina, Torlmin Poljubin, 1905	
	Perdih, Marija, Tolmin Poljubin, 1891	
	Po izvirniku, maja 1945	Seznam preživelih internirank evidentiranih v letu 1980
	Šfiligoj, Marija, Krmin	
	Žigon, Silba, Ajdovščina, 1925	
	Štrukelj, Elizabeta, Tolminski lom, 1921	
	Koren, Zlatka, Murska Sobota	
	Šfiligoj, Erika, Gorica	
	Šfiligoj, Marta, Gorica	
	Kafo, Evlalija, Tolmin Grudnica	
	Valentinčič, Marija, Bača podbrdo, 1905	
	Kovač, Angela, Bča pri Podbrdu, 1902	
	Gruntar, Palmira, Staro selo	

130 Evridika iz pekla: zapisi iz lagerjev

	Pičulin, Frane+, Žaga pri Bovu, 1882	
	Šulin, Jože, Žaga pri Bovcu, 1895 (9. 5. 1945)	
	Elda, Črni kal Loka	
	Umrle po vojni doma	
	Rupena, Majda, Trst, 1897	
	Janežič, Slavka, Trst	
	Marija, Črni kal	
	Blikaraj Baldas+, Fani, Deskle, 1927, 1959*	
	Markič, Vera, Deskle	
	Rjavec, Marija, Gorica Trnovo, 1926	
	Skok Colja, marija, Brda Cerovo, 1969*	
	Ali so še žive	
	Nada, Črni kal	
	Kristina, Črni kal	
	Jadranka, Trst	
	Francka, Trst (aktivistka)	

V.

Evridika iz pekla V – Svet kot taborišče – Bojana Mertl in Marica Melik

Četrty razdelek antologije v ospredje postavlja tematsko in estetsko osrediščenje na ostanek, fragment, sled, ki je nosilec spomina in ki omogoča, da kolektivne travme preživijo skozi zgodovinsko razdrobljenost in kulturne prelome. Fragmentarnosti v tem kontekstu ne smemo razumeti kot pomanjkljivost, ampak kot način artikulacije prekinjene zgodovinske izkušnje. Ne kot znak poraza, temveč kot minimalno enoto odpora – drobec, ki kljubuje popolnemu izbrisu.

Walter Benjamin v *Izvoru nemškega žalostnega pesništva* (*Ursprung des deutschen Trauerspiels*) poudarja, da fragment ni nekaj, kar bi bilo treba preseči, temveč je ontološki status resnice v času katastrofe. V podobnem duhu zbirka *Evridika iz pekla* sprejema fragmentarnost kot edini etični način reprezentacije zgodovinske katastrofe; celovite, zaključene naracije bi pomenile izdajo kompleksnosti trpljenja.

Osrednji motivi tega razdelka – razpadli domovi, raztresene kosti, pretrgani spomini – se oblikujejo v vizualne in auditivne podobe, ki aktivirajo bralca kot soudeleženca v procesu rekonstrukcije pomena. Fragmenti niso zgolj ostanki preteklosti, temveč tudi gradniki novega spomina, ki se zaveda svoje nepopolnosti. V tem pogledu ta razdelek vrača utopijo celovitosti in namesto nje afirmira estetiko ranljivosti in nepopolnega obstoja.

29. Bojana Mertl

Bojana Mertl (1920–2014) se je rodila v Kromberku pri Gorici. Marca 1944 se je poročila. Tri mesece kasneje je bila deportirana v Auschwitz – Birkenau in kasneje v Ravensbrück.

Sledeča transkripcija je le del njenega pričevanja o taboriščni izkušnji.

145. Bojana

- (0:14) V Gorico sem prišla iz Vidma z vlakom, oziroma, začnemo s prvim vlakom.
- (0:21) Do Innsbrucka sem hodila.
- V Innsbrucku sem šla na vlak, ko se je v Rabu poseben vlak,
- (0:31) je odpeljal vse dol po celi Italiji, begunce, potem tiste ujetnike, vojake, vse je šlo na tisti vlak.
- (0:43) Saj je bil poseben vlak samo za te povratnike.
- In smo prišli do Verone.
- (0:51) Tam so nas, kar je bilo čez za Gorico, za Trst, so nas dali dol in so nas naložili na kamione
- (1:00) in so nas peljali v Trevizo.
- Po noči smo prišli in je bilo velikansko dvorišče pred kasarnami.
- (1:09) Tam smo čakali jutra in smo bili pred tistimi kasarnami smo bili cel dan in še celo noč.
- (1:21) In drugi dan smo šli in so nas peljali v Videm, v Udine in tam so nas odložili in naložili na vlak Udine-Gorica-Trst.
- (1:36) In potem sem šla spet počasi peš s postaje gor, počasi peš, čez celo mesto peš.
- (1:47) In nič, ko sem prišla na Trst, sem zvedela najbolj žalostno, še bolj žalostno novico.
- (1:54) Še kdo je umrl tačas, bil ustreljen in tako in potem sem prišla domov.
- (1:59) Da najraje bi nekam ušla nazaj.
- Tako mi je bilo hudo.
- (2:07) In sem prišla počasi gor proti domu, tam so že šli eni naprej povedati mami, da sem prišla.
- (2:17) In je prišla mama do hrasta mi naproti.
- Kaj hočemo.
- Tako je bilo.

146. Ja, da ne pozabim

- (2:46) Ja, da ne pozabim.
- Prvo nedeljo, ko smo še bili noter, so nas dali po apelu nositi cegle iz lagerja A v lager B.
- (3:00) Potem iz lagerja B, pa dol spet v lager A, ker so tam zadaj za barako nekaj dozidavali.
- (3:08) In so dali, sem morala stegniti roke, tako, in so dali pet ceglov gor na roke.
- (3:14) Vidiš, danes imajo viličarja.
- Viličar zgrabil cilj paket velik, takrat pet ceglov na roke.
- (3:23) In nosi to in hodi.
- (3:27) Nedelja je bila . Tam pa pri glavnih vratih, ker nismo bili daleč.
- (3:34) Si videla, te naše barake so bile kmalu dol pri vhodu.
- (3:40) In tam pa igra tista muzika.c
- (3:44) Nedelja je bila lepo vreme.

• (3:44) »Komm zurück, ich warte auf Dich,
Denn Du bist für mich, all mein Glück.
Komm zurück, ruft mein Herz immerzu,
Nun erfülle Du, mein Geschick.«

147. In tista pesem

- (4:01) In tista pesem.
- (4:04) Meni je bilo za pasti na tla.
- S ceglami vred.
- (4:10) Ena taka, ena takrat, melankolija.
- (4:13) In je tako domotožje, da sem mislila, da mi bo slabo.
- (4:20) Kako "zuruck"? Kdaj in kako bomo mi prišli to ven?
- (4:24) Ko so prinesli tisto, vidiš, tako posodo veliko, leseno.
- (4:33) Tako pri oknu.
- (4:36) Ker je bilo tisto prazno.
- (4:40) Si videla, vse je skočilo okrog, da bi še kaj tisto postrgalo ven in pojedlo.
- (4:48) Pa so lovili.
- (4:50) Jaz sem se pa bala.
- Nisem nikoli se rinila, ker sem se bala.
- (4:56) Takrat sem bila že en mesec, pet tedna, šest tedna mogoče noseča.
- (5:03) Ja, ta čas, ko smo bili dol, ko smo delali tam pri reki.

- (5:11) A vidim, čez reko je bilo malo vzpetine in je bila cesta.
- (5:18) In na tisti cesti je bila ena hiša.
- (5:23) Marija, kaj smo?
- (5:24) Kaj je še?
- A si bila že tako zmešana ali kaj je bilo?
- (5:28) Ne, saj smo bili normalni.
- (5:30) In vidim tisto hišo in sem si rekla, kaj so tudi drugi ljudje, še živijo.
- (5:35) Jaz sem mislila, da je svet eno samo tako velikansko taborišče.
- (5:41) Zastopiš, da smo samo mi na svetu.
- (5:43) In vidim tisto hišo.
- Mene je spet tako strašno stisne pri srcu.
- (5:49) In potem lepo po cesti prideta ena mlada žena z vozičkom dojenček in en mož v uniformi.
- (5:59) Verjetno je prišel na dopust mož.
- In sta šla na sprehod s tistim vozičkom.
- (6:05) Ti ne morem povedati, kako sem se počutila.
- (6:08) Da sem zbolela zaradi tega.
- (6:13) Sem si mislila, poglej tam.
- Zakaj nisem jaz na tistemu mestu?
- (6:20) Ne morem povedati, kako je bilo.
- (6:24) Celo noč, rjovem od bolečine.
- To je bilo nekaj groznega.
- (6:30) In potem je [...] začelo.
- Ta je bila ravno pred mano.
- Je takoj.
- (6:41) Vsaka redovnica se uči tudi tam, je bila tudi v taborišču.
- (6:49) Je bila kot ena medicinska sestra.
- (6:56) In ta zdravnik, kot sem rekla, da nas je za ven lovil, ki je nas zdravil, tisti ne zdravnik, no, glavni komandant iz taborišča, ki nas je lovil,
- (7:12) ubogi ta zdravnik, veš, je mogel takrat imeti njih okrog 50 let.
- (7:19) Moram pogledati, kdaj je rojen.
- Vem, da je bil starejši dosti od mene.
- (7:24) In se je zanimal. Tak človek.
- Prišel se vsake toliko, kdaj se je vlak ustavil, pa je prišel, kako je, se je zanimal, vprašal.
- (7:36) Če je že kaj, kako je, ali sem živa, ali sem mrtva.
- Veš, tako se je zanimal tak človek.
- (7:41) In mene je ostal na duši, tisti zdravnik.
- (7:44) Zdravnik, to je bil ali ni bil Nemca ali ne, karkoli je bil, je bil res zdravnik, da se je zanimal za bolnika.

(7:57) In je bilo, ponoči, kričim, sem prosila samo, da naj mi dajo šus, ne moram več.

(8:05) Prosim, ustrelite me, prosim, ustrelite me.

(8:08) Tam v tistem kotu sem bila in sta bila dva paznika in je bilo par paznic.

(8:15) In so se pogovarjali celo noč, stali tam.

(8:18) Po koncu niso imeli tudi oni niso kje stati.

Oni so bili kot pazniki.

(8:23) Prosim, prosim, prosim, nič ni bilo.

(8:26) Tako sem prosila, tako naj me ustrelijo, ko ni bilo več za živeti.

(8:32) To je bilo pred mano in je prišlo drugi dan.

(8:40) Opoldne smo prišli mimo, se vlak ustavili, se vlak ustavi.

(8:48) Je bila tam na gričku ena cerkvica in zvoni poldne.

(8:54) In ker smo prišli mimo tiste cerkvice, se je oglasil ta mali.

(9:03) Se je oglasil, je prišel na svet. [...]

148. Drugi dan smo prišli proti jutru

(9:07) Drugi dan smo prišli proti jutru.

(9:10) Drugi dan smo prišli proti jutri na Ravensbrück na postajo.

(9:14) In tam so spraznili vse vagone, postavili v vrsto, šteli.

(9:22) Smo dobili potem nove številke, to smo imeli na rokah eno od Aushwitza.

(9:26) Eno od jetnišnice, druge smo dobili pa tam drugo številko.

(9:31) In tako da je moj otrok dobil za mano številko - drugo.

(9:37) Samo trakec tu čez in številka na tem trakcu. [...]

149. Vrže gor, tistega otroka mi da

(9:43) Vrže gor, tistega otroka mi da,

Tam so ga nesli v drugo sobo, v drugi prostor.

(9:50) In potem sem ga dobila vsaki dan [...] za podojiti.

(10:00) Kaj bo otrok pil, ko nima nič?

(10:03) Ni bilo za jesti.

(10:05) Bilo je kar za prineslo, ono je gledalo.

(10:08) Ni imelo kaj podudati. [...]

(10:11) Marija, kakšen otrok je bil. [...]

(10:16) Nič, pol je končalo, da, dvanajsti dan je tisti otrok prinese.

[...]

(10:24) Nič ni bilo. [...]

(10:29) So mi dali eno šalico, eno tako kot močnik.

(10:36) Tisto popijem, pojem. [...]

(10:39) Zraven tistega otroka.

(10:42) In mu nisem imela kaj dati.

(10:47) Tam noter je, vidiš kot da bi [...] ena škatlica ropotala tam notri.

(10:51) Kaj hočeš, je prišlo tisto zimo ven.

(10:55) Kako se reče, bronhitis ali kaj jaz vem kaj.

(11:04) In me je gleda, me gleda, me gleda.

(11:07) Toliko časa me je gledalo, da je izdihnilo. [...]

(11:13) Potem je prišla, da ga vzame.

(11:15) Nisem hotela dati. [...]

(11:21) In držim. [...]

(11:22) Moram dati. [...]

(11:25) Ker ga ni več, veš kam gre.

(11:29) Tam so bili vsak dan, si videla

(11:32) celo vrsto skladovnic kot drva

(11:37) tista trupla, gola, suha.

(11:40) In jaz ne. [...]

(11:42) In ne. [...]

Pride še enkrat, da moram dati.

(11:46) Tiščala sem. [...] Ne.

(11:50) Pride v tretjič, ni bilo usmiljenja, kot ga dati.

(11:56) Takrat sem mislila, da skoprnim. [...]

30. Marica Melik

Marica Melik (1926, Črna vas–1946, Valdoltra), taboriščna št. 70364, je bila ob aretaciji sedemnajstletna odlična dijakinja gimnazije Poljane. Želala si je postati zdravnica, a ji je načrte preprečila domobranska aretacija v domači vasi. V bližnji Kozlerjevi gošči so domobranci ubili njenega očeta in štirinajstletnega brata, njo pa odpeljali v Ljubljano in jo uvrstili na ženski transport v Auschwitz. Osvoboditev je dočakala le s 27 kilogrami, a je kljub zdravljenju l. 1946 umrla v bolnišni Valdoltra. Stara je bila komaj 20 let.⁷⁵

Njen dnevnik je bil objavljen v Borcu, in sicer 9. septembra 1981. Prinesla ga je nekdanja partizanska zdravnica dr. Pavla Jerina-Lah, ki ga je dobila od dr. Franca Derganca, ki je po vojni delal v bolnišnici v Valdoltri.⁷⁶

75 Boris Hajdinjak: Slovenske žrtve Auschwitza: "Tu se je smrt utrudila do smrti in uresničil biblijski pekel". *Večer*, 6. 2. 2021. < <https://vecer.com/v-soboto/foto-slovenske-zrtve-auschwitza-tu-se-je-smrt-utrudila-do-smrti-in-uresnicil-biblijski-pekeli-10234530>>.

76 *Borec*, 9. september 1981. 449.

Pričevanje Marice Melik predstavlja enega najbolj pretresljivih, literarno izoblikovanih in zgodovinsko dragocenih zapisov o izkušnji deportacije, mučenja in preživetja slovenskih žensk v nacističnih koncentracijskih taboriščih. Gre za zgodbo, ki presega okvire osebne zgodovine: v njej se uresničuje tisto, kar Aleida Assmann opredeli kot kulturni spomin (Assmann 2011), torej prenos travmatične izkušnje v besedilno obliko, ki omogoča družbeni uvid in skupnostno etično refleksijo. Vpisuje se tudi v tisto, kar Giorgio Agamben v *Remnants of Auschwitz* (1999) imenuje pričevanje nemogočega – izrekanje o tem, kar presega reprezentacijo in racionalno razumevanje, a je kljub temu nujno za zgodovinsko odgovornost.

Pripoved ni strukturirana v klasičnem zgodovinskem ali dokumentarnem slogu, ampak v obliki osebno-literarnega narativa, v katerem se izmenjujejo opis, čustvena refleksija, dialog, notranji monolog, dokumentaristični drobci in eksplicitna emocionalna artikulacija bolečine. V tem pogledu je besedilo blizu literaturi pričevanja, pri čemer je pomembno poudariti, da naracija ne temelji na estetizaciji trpljenja, temveč na etičnem imperativu ohranjanja resnice in spomina; avtorica pripoveduje zato, ker so drugi (njen oče, brat, sestre, prijateljice) ostali brez glasu.

Zgodbo zaznamuje časovna razpoka, ki se razteza med dogodkom in njegovo ubeseditvijo. Čeprav pripoved teče v prvoosebni perspektivi in sledi kronološkemu zaporedju dogodkov, pa je notranje prežeta z retorično strukturo retrospektive, obupa in obenem pričakovane odrešitve. Kot pri mnogih pričevanjih o taboriščnih izkušnjah se tudi pri Marici Melik oblikuje retorika preživele, ki ni osredotočena le na lastno usodo, temveč na dolžnost govora o drugih, tj. o tistih, ki niso preživeli. Njena izpoved odpira številne literarne, zgodovinske in teoretske razmisleke o meji med življenjem in smrtjo, etiki upora, kulturi spomina, spolu in nasilju, telesu in zgodovini, naravi zla in možnosti upanja po katastrofi. V kontekstu antologije *Evridika iz pekla* pa zavzema ključni prostorsko-časovni prehod med pesniškimi pričevanji in proznimi dokumenti ter med posamezno usodo in kolektivnim zgodovinskim travmatizmom. Pripoved v zadnjih odstavkih razgrne tudi razsežnosti posttravmatskega okrevanja in ponovnega vstopa v življenje. O tem, kako preživeti po tem, ko si izgubil skoraj vse. V tem oziru gre za pričevanje o vztrajnosti, ohranjenem človeškem dostojanstvu in nenehni etični odgovornosti do sveta.

150. Moje trpljenje v tujini

V Evropi je začela divjati vojna. Skoraj ni bilo naroda, ki ga ne bi zavlekla vojna vihra medse. Eden najbolj trpečih narodov je bil naš, slovenski narod. Kako smo bili presenečeni, ko so na veliki petek prišle prve

italijanske posadke. Nismo mogli verjeti, dokler jih nismo videli. Narod je bil v hudi stiski. Nikjer ni imel zaledja in fašisti so počenjali z njim, kar so hoteli.

Kmalu so se začeli v gozdovih zbirati prvi slovenski partizani, naši najboljši sinovi, da bi branili narod pred fašisti. V drugem in tretjem letu okupacije so se partizanski odredi zelo razširili. Vsi, ki so poznali fašistično nevarnost, so šli v naše gozdove. V vaseh okrog Ljubljane so se pojavljali kurirji, katerim je bilo treba pomagati. Toda — med nami so bili ljudje, ki so poslušali fašistične laži in so stopili na njihovo stran, in narod izdajali. Proti svojim bratom so šli s puško in z namenom, da vse uničijo. Nekaj časa so samo ogledovali, potem pa so pokazali, kaj znajo narediti. Začeli so pobijati naše očete, brate, matere in sestre. Nastalo je pravo klanje. To jim še ni bilo dovolj. Med nemško okupacijo je postalo še hujše. Naše cerkve so spremenili v klavnice, v mučilnice, v bunkerje. Tudi naše delo je postalo vse bolj težavno. Kljub večnemu zalezovanju fašističnih izdajalcev, je bilo treba zbirati hrano, prenašati pošto in najpotrebnejše sanitetne potrebščine, obveščati partizane o okupatorjevem gibanju, vzpodbujati mladino k delu in vztrajnosti.

Prav dobro se spominjam nekega strašnega dne, ki sem ga doživela, ko sem prenašala najpotrebnejše za partizane. Zvečer je prišel k meni kurir in mi naročil, kaj moram drugi dan prinesiti. Zelo veliko sem imela naročil. Kaj storiti? Končno sem se domislila sestre Ivke, ki je bila mlajša od mene, in zato manj sumljiva. Drugo jutro sva začeli. Čez dan sva nosili skupaj in zvečer sva imeli pripravljeni kar šest velikih paketov. Ko se je stemnilo, sva šli proti žični meji, ki je bila okrog in okrog Ljubljane. Na straži sta bila dva domobranca. Iz težkega in nevarnega položaja me je rešila sestra. Hitro je vzela »najnevarnejše« pakete in šla mirno naprej. Čez čas se je vrnila odnesla še druge. Niso je pregledali in bili sva rešeni. Toda nevarnosti še ni bilo konec. Tedaj so bili pri nas podrta vsi večji mostovi. Ko sva prišli do Išce, sva zagledali majhno brv. Dež je padal, noč je bila temna, voda je narasla, in veter je tulil. Toda, naprej je treba. Začeli sva stopati po brvi. Sestra pred mano, jaz za njo. Kar nenkrat se mi zgubi pred očmi. Dih mi zastane, ne morem zakričati. Kje je? Ali je...? »Mari,« zaslišim z druge strani sestrin glas. Ko sem prišla na drugo stran, sem videla, da je bila sestra samo hitrejša. Sram me je bilo. Molče sva nadaljevali pot. Tako je bilo dan za dnem.

Brata Bojana pa so zaprli. Kmalu so ga izpustili. Ko je prišel domov, je bil zelo vesel. Hotel je k partizanom. Ni mu bilo namenjeno. Čez par dni so ga spet zaprli. Isti dan so prišli še mene zasliševat. Zvečer smo še dolgo pogovarjali, in nihče ni vedel, da je to naš zadnji srečni večer.

»Odprite, odprite,« zagrmí gromki glas sredi noči.

Kdo neki trka tako pozno? Kdo hodi ob tej uri okrog hiše? Najprej smo mislili, da se je mogoče kak partizan zatekel po pomoč. Zelo smo se zmotili. Bili so izdajalci, ki so prišli uničevati našo družino. Kdo si je mislil, da je med nami naš ljubljani oče poslednji večer. Šele čez nekaj trenutkov smo odprli vrata. O, strah! V sobo sta stopila domobranca s puško v roki in zahtevala očeta in mene. Dali so nama samo dve minuti časa, da se napraviva in greva z njimi. Oblekla sva se, kar nama je prišlo pod roke. Še jesti nama niso pustili. Kdo bi si mislil! Sedaj je glavno, kam nas ženejo. Nihče ni vedel, kakšna usoda nas čaka, razen onih krvoločnikov. Hitro sva se poslovila od domačih in šla. Zunaj po travnikih vse tako mrgoli in zakaj pri sosedovih gori luč? Ko zaslišim spet Skalarjev glas, mi je vse jasno. Gremo na strelišče ali na mučenje v roke belih psov. Med potjo sva se poslavljal z očetom, ker je slutil, kaj mislijo storiti z njim.

Peljali so nas v šolo na Barju, kjer je bilo zbranih že veliko ljudi. Kar verjeti nisem mogla svojim očem, saj smo bili vsi, ki smo skupaj delali. Torej nas je slovenski izvrženec zasledoval. Mogoče se je celo pridružil našemu delu, in ko je videl, kdo dela, je šel kot Juda Iškarijot in nas za drag denar izdal. Koliko nas je bilo. Gledali smo se in se nismo upali vprašati, kaj se bo zgodilo z nami.

Uboga kurirka Verica, ki je vsa dela točno in z veseljem izpolnjevala, si še malo ne misli, kaj jo čaka. Vesela je, da bo skupaj z mano. Koliko sva z Verico opravili nalog, ki nama jih je zaupala Osvobodilna fronta. Pa sestri Lojzka in Ivanka, naši najboljši delavki in izpolnjevalki svojih dolžnosti. Sestrična Anica in teta Marija sta v skrbeh, kaj bo z domom, in kaj bo z dvanajstletno Faniko, ki je ostala sama. Najraje bi jo vzele s seboj.

Ob oknih na tleh je malo slame, na kateri leže žrtve, ki so jih pripeljali prejšnje dni. Ko so nas zagledali, so bili vsi presenečeni. Prvi pogledi mojega očeta so namenjeni bratu Bojanu, ki je ležal skupaj z bratrancem Slavkom. Ko sva se mu z očetom približala, sem ga tiho vprašala, kaj mislijo storiti z nami. Žalostno me je pogledal, solze so mu stopile v oči, in čez nekaj časa je rekel: »Slabo je, veš, Marica... pravijo, da nas bodo vse pobili.« Umolknil je, ker ga je dušil jok. Potem je dodal: »Če tebe ne bodo ubili, pojdi po svetu, in ko se vrneš, pozdravi vse.« Pri teh besedah je povetil pogled in nekaj premišljeval. Čez čas se je obrnil k očetu in rekel: »Ata moj, povem ti, da sem ves pretepen. Od bolečin se ne morem ganiti, dvigniti. Dve uri so me topli s štirimi jermeni. Ali so kaj dobili doma? Mislim, da ne, ker sem vse previdno skril. Če padeva, se bodo že drugi maščevali. Stisnil se je k njemu. Ko je v sobo stopil komandant, sta umolknila. »Zakaj sedite?« je kot lev zarjul Skalar. »Čas je, da vstanete. Mislili ste, da boste pomagali partizanom, ki hočejo s kremplji uničiti našo deželo. Sedaj ste v mojih pesteh, in videli boste, kaj znamo napraviti s takimi ljudmi.«

Vsi, ki so ležali na slami, so se začeli premikati in vstajati. Brat

Bojan ni mogel vstati. Hotela sem mu pomagati, pa mi je prekleti Skalar to zabranil. Pobral nam je legitimacije in odšel. Kmalu se je vrnil, nas gledal in štel. Potem nas je razporedil: dvanajst na eno in dvanajst na drugo stran. Hotela sem z očetom, a mi niso dovolili. Sesedla sem se na klop, kajti sedaj sem že slutila, kaj bo. Ata mi je namignil, naj pridem k njemu. Nekako sem se zmuznila in se mu približala. Na uho mi je zašepetal zadnje besede: »Marica, dobro vem, da grem na strelišče, jaz in Bojan. Ti pojdi po svetu, bodi junaška, in vzdrži vse muke in trpljenje, da se vrneš domov in se maščuješ ... da poveš ljudem v svobodi o naših izdajalcih. Vzdrži, vrni se domov, pomagaj mami in sestram. Z Bogom in s pogumom.« V tem trenutku nisem vedela, kaj naj storim, naj prosim zanju ali naj grem še jaz z njima. Ne, premagam se. Obljubim, da bom vztrajala in izpolnila očetovo prošnjo.

»Naprej, moja tolpa!« zakriči Skalar. Začeli so se dvigati, oni na drugi strani.

Sestri Ivanka in Lojzka se stisneta druga k drugi. Verica še sluti ne, da so to poslednji trenutki, ko je skupaj z mamo. Tudi Stefka veselo pogleda sestro Fani, misleč, da gredo na zaslišanje. Atu in Bojanu stopijo solze v oči in me še enkrat žalostno pogledata skozi vrata. To je bil najstrašnejši trenutek mojega življenja. Za njimi gredo blede kot zid: stric Franc, teta Marija in bratranec Slavko. Angela Modic ne misli na smrt. Ni verjela, da so na svetu ljudje, ki so pripravljeni umoriti mater majhnemu otroku. Njej sledita tovariš Tone in tovarišica Wilfanova. Za njima se zapro vrata. Izginili so v noč.

Začelo se je svitati. V sobo je stopil podnarednik Grum. Vrnil nam je legitimacije in povedal, da gremo naprej. Ko sem ga vprašala, kam so šli drugi, mi je odgovoril, da proti Igu. Sedaj mi je vse jasno, kajti pred pol ure sem slišala glas strojnice, ki je vzela življenje dvanajstim ljudem, vzela je življenje mojemu ljubemu bratu in nepozabnemu očetu. Žalostne smo stopile na cesto, se postavile v vrsto in šle proti Ljubljani. Ljudje so nas gledali. Nekateri so nam privoščili, drugi pa so stiskali pesti in si mislili, da še pride dan plačila. Gostilničarka Liza nam je prinesla na cesto malo brinovca in vina, s katerim smo se zelo opomogli. Kar hitro smo prišle v Moste v šolo, kjer smo čakale na prevoz v Nemčijo. Dali so nas v neko sobo. Usedle smo se kar na tla in se pogovarjale, kaj bo. Kmalu je prišel v sobo Nemec in zakričal: »Essen!« Šle smo za njim, da bi dobile vsaj malo toplega. A kam naj damo, ko pa nimamo nobene posode? Neki italijanski ujetnik nam je prinesel konzervno škatlo, seveda prazno. Z njo smo šle po juho. Nato smo se vrnile v sobo, postavile juho na tla, se usedle okrog nje in jedle kot svinje. Prav nič nam ni teknilo. Po obedu smo se mislile zlekniti, a nismo imele nič drugega kot dve deki in svojo plašče. Stara dekla Cila se je opogumila, vzela je poleno v roke in začela plesati, peti. Tako smo hotele pozabiti na vso

žalost. Pri večerji smo se srečale z mnogo partizani, s katerimi smo delale na kurirskih poteh. Noč je bila strašna in dolga. Ko sem zjutraj vstala, sem videla, da so vse objokane. Kaj je spet? Uboga Ivana je obupano gledala skozi okno, da bi med mimoidočimi zagledala svojo Verico. A reve je zaman iskala. Nikdar več je ne bo videla, nikdar več.

Naslednji dan so prišle še druge Skalarjeve žrtve: Ukmarjeva, Žitnikova, Aličeva, Bonettijeva, Snojeva, Ambroževa in nekaj moških. Povedali so nam, da so prejšnji dan v Kozlarjevi gošči ustrelili dvanajst ljudi. Ženam se zresnijo obrazi, zajokajo, vsaka sede v svoj kot in tako sedijo ves dan. Drugi dan smo se pogovarjale. Prve besede so bile o klobasah, ki jih je neka tovarišica iz Lip vzela našim ljudem in jih dala izdajalcu Grumu, ker so jo spustili domov. Ukmarjeva tarna za svojim možem, za hčerkama. Žene jokajo, se stiskajo v kot in čakajo, kaj se bo z njimi zgodilo.

Po petnajstih dneh nam povedo, da gremo v Nemčijo. Presunilo nas je. Gremo torej v tujino, da delamo za okupatorja, da se mučimo, in se mogoče nikdar več ne vrnemo domov. Mogoče so imeli slovenski izdajalci namen, da nas pošljejo v najhujšo mučilnico, da se nobena ne vrne domov. Vrnile smo se samo tri, da povemo ljudem o trpljenju naših žensk in deklet, ki so v tujini darovala svoja mlada življenja za domovino, za narod, za našo svobodo.

V petek zvečer, dan pred odhodom, smo odprle okna in prepevale partizanske pesmi. Pod okni so stali ljudje in strme poslušali naše petje, kajti še nikdar niso slišali sredi mesta peti partizanske pesmi. Tudi Nemci so nam ploskali, ker nas niso razumeli. A bili so Slovenci, naši bratje, ki so prihrumeli nad nas s puško in nam prepovedali peti. Utihnile smo in si mislile, še nas boste radi poslušali, če bomo le hotele peti. Potem smo dekleta začele zbijati šale, igrale smo na glavniki in prepevale. Bilo je smešno, ne od srca, ampak iz jeze. Hotele smo pokazati izdajalcem, da se jih ne bojimo, četudi nas pošiljajo daleč od doma.

Okrog poldneva smo stopile na ulico. Dež je padal, in vse je bilo prazno, ker so slovenski policisti razgnali ljudi. Domači so se od daleč poslavljali, a pomagati niso mogli. Bilo nas je okrog tisoč. Skoraj vsi smo bili do kože premočeni, ko smo stopili v vagone. V vsak vagon nas je šlo petdeset. Uboga Ukmarjeva mama je komaj zadrževala jok, kajti naš vagon sta stražila dva policista, njena sovaščana. Na ves glas je kriknila: »Slava našim borcem — partizanom, padlim za svobodo!« Potem smo sedle na tla in pele partizanske pesmi. Fantje po drugih vagonih prepevajo: »Nič se ne jokajte, saj greste z nami!« Vsak se je začel pomikati. Vsaka si je zaželela, da bi bila čim prej izpred očm izdajalcev, ki so v najhujših dneh boja pozabili, da so Slovenci. Ko smo se bližale Savi, so dekleta zajokala in gledala skozi okno, da bi zagledale svoje drage. Ni jih bilo. V Zalogu so nas čakali Franckini otroci, ki so jokali tako mило, da bi se jih

usmilil najtrši kamen. Ko se je začel vlak pomikati naprej, je Francka zavpila. Sesedla se je in objela stvari, ki so jih otroci poslali v zapor. Vlak pa je dirjal naprej, naprej. Kmalu smo zapustile slovensko zemljo.

Na Dunaju smo stale en dan. Sestre Rdečega križa so nam prinesle juho. Zelo smo jim bile hvaležne in težko nam je bilo, ko smo se odpeljale naprej. Kmalu smo prišle v Moosburg, kjer smo izstopile. Že od daleč smo opazovale barake, a nismo vedele, kaj bi to bilo. Mraz je pritiskal, da je škripalo pod nogami. Tu smo se malo ogrele in potem nadaljevale pot.

Tri noči smo se vozili, ko smo se končno ustavili. Odprli so vrata. Gledali smo okrog sebe, a nismo našli drugih vagonov. Torej so oni že odšli. Na postaji je bil veliki napis: München. Še dobro se nismo razgledale, ko sta se pred nami ustavila avtomobila. Naložili so nas in odpeljali. Med potjo smo gledale mesto, ki je bilo precej razbito. Po enourni vožnji smo se ustavile pred veliko zgradbo. Sprejeli so nas hladno in strogo. Nadzorovale so nas ženske, ki so se dotikale naših stvari samo s pendrekom. Vodnica nas je peljala v neko vežo, kjer smo čakale nadaljnjo povelja. Tam je bilo veliko ljudi, ki so nas nemo gledali. Naredili so nam telesni pregled, potem pa odpeljali po dolgih hodnikih in stopnicah v neko sobo. Ta soba je bila premajhna za nas, petdeset žensk. Kar dušilo nas je. Spale smo na tleh. Šele drugi dan po enajsti uri so nas poklicali iz sobe in nam dali jesti. Tam je vsaka, še preden je prišla na vrsto, dobila nekaj klofut. Oh, kako strašno je bilo!

Čez nekaj dni so nas poklicali na zaslišanje. Bilo je zelo težko, ker nismo znale nemško. Ne vem, kaj so hoteli izvedeti od nas. Drugi dan so nas odpeljali naprej. Na kolodvoru smo čakale samo nekaj časa. S seboj so nam dali šest koščkov kruha. Prepevale smo, kar se je dalo, ker smo mislile, da gremo v lepše kraje. Še malo nismo mislile, kako hudobne namene imajo z nami ti prekleti izdajalci.

Po dvodnevni strašni vožnji smo se ustavili na nekem velikem kolodvoru. Gledale smo skozi okno, da bi zagledale napis, kje smo pravzaprav. Po zraku je letalo polno balonov. Nikjer ni videti gora, nikjer hiš, samo bela poljana se nam blešči pred očmi. Kmalu so prišli z avtomobili gestapovci in se razporedili okrog in okrog nas, seveda s strojnicami in ogromno municije. Začeli so odpirati vrata pri drugih vagonih. V trenutku je prišlo polno ljudi, ki so bili vsi zmedeni. Nemci so jih priganjali in pretepali. Otroci so jokali, ženske so klicale svoje otroke, katere so gestapovci porivali na drugo stran. Nastala je velika zmeda. Reveži so se začeli pomikati proti našemu vagonu. Iz njihove govorice sem spoznala, da so Italijani. In tudi po zunanosti je bilo videti, da so nekje iz južnih krajev, ker so bili tako lahko oblečeni. V si so bili v opankah, v letnih oblekah s kratkimi rokavi, a zunaj je bil strašen mraz. Tisti, ki so lahko hodili, so šli na tovarne avtomobile, ki so jih čakali, obnemogli pa so kričali za

njimi. A bilo je vse zaman. čez nekaj časa so jih začeli prinašati na nosilih, tudi mrtvi so bili med njimi. Kmalu so avtomobili odpeljali. Ostali so samo mladi ljudje. Bog ve, kam so šli oni z avti? Kako je bilo mraz!

Ko so vsi odšli, so odprli še naš vagon. Vzele smo cule in odšle ven. Tako je drselo, da smo kar naprej padale. Osorni Nemci so vsako nekajkrat udarili po licu, da smo imele kar zadosti. »Fünf zu fünf!« so kričali. Kako morejo tako surovo ravnati z nami?! Zmedeno smo se prerivale ena okoli druge. Od daleč smo zagledale luči in hitro nam je prišlo na misel, da mora biti to naslednje bivališče – taborišče. Tako smo bile premrle, da nog kar čutile nismo, a smo morale naprej. Od daleč smo zagledale dolge črne črte, ki so se premikale. Torej so to ljudje. Kar verjeti nismo mogle svojim očem. Že med potjo smo videle vso grozoto, ki nas je čakala. Ob cesti so se mučili moški z vazam, ki ga niso mogli speljati. Človeški izvrženci so jih tako hudo pretepali, da so marsikateri pod njihovimi udarci omedleli ali umrli. Njihov vodnik je bil Poljak, ki je bil še bolj surov kot Nemec. Neki revež se ni mogel dvigniti s tal. Pod udarci je kričal in mledoval, naj se ga usmili. Ostudni Poljak ga je še bolj pretepal. Kmalu je prišel Nemec s psom in ga naščuval na reveža, ki se je od bolečin zvijal na tleh. Drugi se umaknejo pred navalom psa, ki se igra z umirajočim. Hitro je opravil svoje delo. To je bilo strašno! Mislili smo si, ta je že končal svoje življenje, a kaj nas še čaka.

Ker smo ta prizor preveč ogledovale, nismo videle, da se že bližamo taborišču. Bilo je ograjeno s tri metre visoko žico. Na vsakih štiristo metrov so bili visoki stolpi, na katerih so stali stražarji in nas opazovali z daljnogledi. Barake so bile podobne lopam, v kakršnih imamo konje in krave. Na drugem koncu so zidane hiše. Od vseh strani je bilo slišati kričanje nerazumljivih besed. Kar strah nas je spreletel.

Stražar nas je po umazanth poteh vodil v eno izmed barak: blok 14. Tudi baraka je bila zelo umazana. V sredi je bila majhna peč. Okrog nje so sedele razmršene in suhe ženske. Le glavna med njimi je bila debela in se je pravkar mastila z ocvrtim krompirjem. V tem hipu sem si zaželela vsaj krompirček. Ko bi še mogla malo ogreti, ko smo tako premrzle. Stene so iz desk, ki so tako redke, da piha skoz veter in nanaša sneg. V kotu so stali trije kotli, na katerih sede ženske. Tiste, ki so stale, se previjajo. Kaj je tam? Približale smo se in videle, kaj je bilo. To so vendar stranišča. Morale se bomo zadovoljiti s temi stranišči. Zelo nam je bilo nerodno. Ker smo se le preveč sramovale, smo se ena drugo zakrile s koci. Pol metra proč pa sedi debela, umazana ženska, ki se masti s krompirjem. Moj Bog, pri straniščih jedo! Postalo mi je slabo. Tla ob bila brez desk in iz stropa so visele debele sveče. Po kotih in smeteh počivajo podgane. Tu in tam se katera zgane in se začne premikati po baraki kot dame po Parizu. Ženske ne vedo, kaj bi storile.

Kmalu vstopita dva gestapovca s štirimi ženskami, ki so prinesle mizo in štiri stole. Tista debela ženska hitro skrije krompir, skoči pokonci, se okretno pomika do mize in zakriči: »Gut Morgen!« Vojaka sploh nista poslušala in sta se usedla na stola. V veliki napetosti čakamo, kaj bo. Ko pokliče prvo, nam zastane dih. Kaj bo? Joj, pobira ji denar, vso zlatnino, in prešteva zlate zobe v ustih, nazadnje pa na roko vtisne neko številko. Za njo se vrstijo druge in tudi name pride vrsta. Kaj mi je storiti? Nemec ne čaka, surovo me vprašuje po denarju, zlatnini, in mi z navadnim peresom vtisne številko 70 364. Ko nas pregledajo, se postavimo v vrsto. Kar naenkrat se odpro vrata. V sobo pride kopica žensk, ki strašno kričijo. Ko se mi približajo, šele zagledam, kaj pravzaprav nosijo: velik kotel neke juhe, ki smrdi po hrani za svinje. Ko ga postavijo na tla, se ženske zaženejo proti kotlu, vsaka s svojo posodo. Me samo gledamo. Toda, ko prilete udarci po naših hrbtih, se jim približamo tudi mi. Tista debela ženska vihti nad nami palico. Hitro vzamemo ponujeno neumito posodo in gremo po juho, da zaužijemo vsaj nekaj toplega. Toda, kaj naj jemo, ko so na površju črvi, a na dnu kamni. Ne moremo jesti. Usedemo se na tla in jočemo.

Že se bliža noč. Mraz vedno bolj pritiska, veter tuli in skozi špranje prinaša sneg. Stiskamo se ena k drugi in gledamo, kako odnašajo našo zlatnino. O, moj Bog, in koliko jo imajo! Kmalu nas postavijo spet v vrsto. Vesele, da so nam pustili vsaj to, kar imamo na sebi, gremo za vodnico, ki nas pelje proti velikanski stavbi, na kateri je napisano: Savna. Kako smo bile žalostne! Iz savne gledajo suhi, hrastavi, umazani in skoraj obnoreli obrazi. Ko vstopimo skozi vrata, se prestavimo za nekaj korakov nazaj, ker se nam je kar v glavi vrtelo. Groza. Prva je stopila na mrliča in padla na tla. Nobena se ji ne upa pomagati. Kot okamnele stojimo, gledamo in čakamo pomoči. Ena izmed žensk ji pomaga na noge. Videti je, da ji je to vsakdanje delo. Odpro se druga vrata. Kaj je tu? Zopet nesnaga. Pa še kakšna! Tedaj prideta dve deklici, ki nas plaho gledata. Ko vidita, da govorimo slovensko, se nam približata in rečeta: »Nič se ne bojte, vse bo še dobro, samo pogum je treba. Tu je taborišče Auschwitz. Morate se vdati v svojo usodo. Sedaj vam bodo vse pobrali, vas slekli do golega in vas mogoče tudi ostrigli. Ne bojte se preveč! če bomo le mogle, bomo pomagale. Slovenke imamo svojo organizacijo. Niste same. Jaz sem Zlata, to je moja sestra Ljuba. Tu, v taborišču imava tudi šestdesetletno mamo. Torej, pogumno!« Kako smo bile hvaležne za te tolažilne besede. S solzami v očeh gledamo za njima, ko odhajata. Torej nismo same, le naprej! Nismo vedele, kje smo pravzaprav. Odpro se še tretja vrata. Zagledamo debel obraz. Saj vendar niso strahovi.

Nekatere se kar prekrizajo. Kmalu se umakne in ukaže, naj stopimo naprej. Okna brez šip, temno je, po tleh so mrliči, cunje, najrazličnejši

lonci in drugo. Strašen smrad. Ženske se usedejo, ne vedoč, kje sede. Ne vedo, da sede na mrličih. Potem jih otipljejo. Marsikatera se od groze prevali po tleh O, moj Bog!

Kmalu začno klicati po deset ljudi. Ne vedoč, kaj bo, grem prva. Posade me na stol in strižejo. Tako so naredili z vsemi. Žalostna sedim in gledam, kako spravljajo v vreče naše kite. Samo solze mi tečejo, govoriti ne morem. Že stojim ostrižena. Kaj sedaj? »Ausziehen!« je slišati kričanje z vseh strani. Moj Bog, pa se menda ne bomo slekle do golega vpričo teh moških! Nekaj časa se upiramo, toda, ko prilete udarci po naših hrbtih, se moramo vdati tej žalostni usodi. Obleke dajejo v vreče in nanje listke z našimi imeni. Joj, joj. Dekleta jokajo in od sramu povešajo glave. Nazadnje nas namažejo z lizolom. Ena k drugi se stiskamo, da se vsaj malo skrijemo pred vojaki, ki se sprehajajo pred nami in se norčujejo iz nas. Marsikatera dobi udarec po hrbtu, da pade po tleh. čez nekaj minut, polnih strahu, so vojaki odprli vodo. Seveda, enkrat mrzla in enkrat vroča. Tista, ki ni bila pod prho, je bila tepena. Mislite, da smo se kaj umile? O, kje pa! Komaj so nas zmočili, že so zaprli vodo. Skozi okno piha burja, me pa stojimo mokre in nage na prepihu. Ko smo dovolj zmučene, odpro vrata v drugi prostor, ki je zelo velik. Tudi tu so okna brez šip in še bolj umazano je. V enem kotu je kup cunj, v drugem čevlji, in v sredi je velika miza, na kateri so debele ženske, ki govorje nemško. Mraz pretresa. Kako ne, saj stojimo na cementu, bose, brez las, nage in na prepihu! Postavijo nas v vrste in začno deliti obleke. O, joj in kakšne so! Perilo svileno, umazano, strgano, nekatero sploh neuporabljivo, veliko ali premajhno. Obleke z belimi in modrimi črtami so kar trde od umazanije. Nekatere so brez rokavov ali brez zadnjega dela. Prav nič niso gledali na velikost. Velike so dobile majhne, a majhne velike. Jaz sem dobila tako dolgo, da se sploh nisem mogla premikati. In še nekaj. Eno nogavico kratko, črne barve, drugo pa do kolen, rdeče barve. Cokle so izrezane kot čoln iz lesa. Majhen, ozek šal, ki si ga ovijejo okoli glave, se kar poda k tej »krasni« uniformi. Se sreča, da smo v kratkih nogavicah, ko nimamo nikakršnih trakov, da bi jih privezale. Da bi jih z rokami držale, je pa nemogoče, ker so roke od mraza čisto trde. Postavijo nas v vrsto tik ob oknu. Bog obvaruj, da bi se katera usedla! Takoj občuti njihove biče. Dolgo čakamo nadaljnja povelja. Spogledujemo se in molčimo. Kar zaslišinio avto. Kaj je spet? Zakaj stoji tam avto? Nanj nalagajo mrtvake, ki jih je še poln kup na tleh. Kot živali jih mečejo na avto. Ko je polno, odpeljejo, in za njim pride drugi, še večji. Toda, za ta avto je zmanjkalo mrtvih. Hitro si pomagajo. Gredo v barake in priženejo žrtve, ki se zelo upirajo in kriče. A nič ne pomaga. Moški jih polove, nalože na avto in odpeljejo. tenske si zakrijejo obraze in jokajo. Ne morejo si predstavljati, da je na svetu tako mučenje ljudi. K nam pristopi neka ženska, Slovenka, in nas tolaži: »Nič ne jokajte, ko ne morete

pomagati! Biti morate pogumne, da boste vse prenesle. Tiste, ki so jih odpeljali, čaka žalostna usoda. Peljejo jih v velikanske peči, ki jih imenujejo krematorij. Sežgali jih bodo. Tu imajo sedem krematorijev. Seveda, toliko sem jih videla jaz. A trdijo, da jih je še več, in da so skriti pod zemljo. Vsak dan jih sežgejo na tisoče. Najprej mrlič in potem slabotne. Če pa je le preveč ljudi, sežgo tudi zdrave. Ne mislite na to, ker vam bo škodovalo. Le pogumno! Jaz sem Micka s Štajerske. Prišla sem pogledat, koliko vas je. Moram iti. Ne obupajte! Le pogum vas bo držal pokonci. Torej, zdravo in na svidenje!» No, torej tu je že več Slovenk. Predolgo smo opazovale ta strašni prizor, in nismo videle, kdaj so nam dali v roke kos črnega, kot kamen trdega kruha in za naprtnik marmelade. Ko vse razdelijo, se nam približajo one ženske izza mize in nam prišijejo na rokav košček belega blaga. Na njem je rdeč trikotnik s črko J (Jugoslavija) in številka, ki jo imamo na roki. Toda, dobivajo različne znake. Slovenke smo dobile vse rdeče (politične) barve, druge pa črne (prostitutke) in zelene (taticice). Tudi drugi znaki so bili. Če je bil obrnjen narobe, je bila oseba kaznovana, da bo morala biti v taborišču do konca vojne. Če ne, je pomenilo, da si še lahko rešen. To pa so bili samo njihovi izgovori, ker si domov le težko prišel.

Zunaj se mrači. Kaj sedaj? Vstopita dva gestapovca, še enkrat prebereta naša imena, nas preštejeta in napodita ven. Zunaj nas postavijo v vrsto, potem gremo dalje za vodnico. Ko hodimo po široki cesti, pridrvi nasproti velik tovarni avlo. Vse bi nas podrl, če se ne bi pravočasno umaknile. Komaj prestavljamo noge, a moramo teči. Marsikatera se prevrne po tleh. Burja kar naprej poje svojo pesem. Mislimo, da bomo zmraznile od mraza. Kaj hočeš, moraš se vdati svoji usodi.

Vodnica se ustavi pred leseno barako, na kateri piše: blok 33. No, in kakšna je? Vrata so brez ključavnice in se zapirajo samo z lesenim drogom. Ko jih odpro, grozno zaškripljejo. Sprejme nas ženska s palico, ki bi se je ustrašil tudi, če bi bila brez palice. »Wer ist?« zagodrnja, ko zagleda vojaka. Potem se umakne in nam naredi prostor. Vojak stopi v majhno sobo, ki je bila tik ob vratih. Čez nekaj časa se vojak vrne, nas še enkrat pogleda in izgine. Tedaj skoči ona strašna ženska k peči in odpre vratca. In kaj vidim? Polna peč samih loncev z najrazličnejšimi jedačami. Peč se podaljšuje skozi vso barako, na drugem koncu pa je še ena taka peč. Postelje so na tri predele. Iz vsakega predela gledajo mršavi obrazi. Tla so brez desk ali kamenja, le tu in tam je malo umazanega cementa. Oken ni in samo na vrhu strehe sta dve vrsti lukenj, ki so prepletene s pajčevinami. Pod posteljami se sprehajajo podgane in miši. Kličejo nas po imenih, vrsti in nam določajo postelje. Govore rusko in poljsko. Le težka se sporazumemo. Ko smo na postelji, smo v veliki nevarnosti, kajti desk je premalo in se rade sesujejo ena na drugo. Na ležiščih je le za pest

slame. Po dve dobita moker koc. V vsakem predelu morata spati dve. Ne moremo zaspati. Zunaj je slišati žalostno topotanje cokel po snegu. Po posteljah skačejo podgane, miši in iščejo, kje bi kaj dobile. Pozno zaspimo in sanjamo o domu.

Ne spimo dolgo, ko nas prebude. Prebude nas korobači, ki kar naprej padajo po naših hrbtih. »Vstanite, po kavo!« kličejo in nas tepejo. Te izdajalske Poljakinje se nas ne usmilijo, čeprav smo njihove sestre. O, kako žalostno! Upajmo, da ne bo vedno tako. Vstanemo, a zapomnile si bomo. Pred kuhinjo, ki je podobna hlevu, nas čakajo sodi, iz katerih se kadi. Pograbimo sod in ga odnesemo. Kar zadosti imamo. Spodrsuje nam. Kave je že skoraj pol izginilo iz soda. V baraki nas ženske čakajo v vrsti. Oh, in kam nam dajejo, v umazane posode, v katerih se drži juha še iz prejšnjega dne! Iz žepa povlečemo košček kruha in pijemo kavo, ki je grenka kot strup. Gledamo se. Ena izmed nas ima ogledalce. Joj, kakšne smo, kot strahovi! In kakšne so druge! Med seboj se tepejo in nam kričijo nerazumljive besede. Kar z lonci se tepejo. Na smeh nam gre, čeprav je žalostno.

»Apel!« začno kmalu klicati. Kaj je zopet to? Ne sprašujemo se dolgo, ko nas začno tepsti. Skozi vrata se prerivajo tako silno, da ni mogoče priti ven. Dolgo se prerivamo, ko nam končno uspe priti ven. Zunaj nas postavijo v vrsto. Najprej nas preštejejo, potem pa pišejo na neko tablico. Stojimo že eno uro, a še ni konca. Burja piha, dež in sneg padata po naših hrbtih. Vse smo premočene. Nenadoma zagledam pet žensk, ki se bližajo električni žični ograji. Preskočijo jarek in se pritisnejo k žici. Električna jih vrže meter proč. Mrtve so. Ena je bolj previdna. Z vso silo začne razkopavati žico. Ne boš, si misli stražar, ki vse to opazuje iz stolpa. Ko mu je tega dosti, sproži puško in jo zadene v nogo. Ženska pade in se muči naprej. Potem gre k njej in jo od blizu ustrelji. Prizor smo tako opazovale, da nismo opazile paznice, ki se je ob pogledu na naše vrste razbesnela. Ukaže nam klečati. Moj Bog, šele sedaj začutimo, da so nam noge premrle v coklah! Ne moremo jih dvigniti, kar popadamo po tleh. Izpod naših kolen priteče kri. Kako nas peče, a kaj naj stori-mo? Dolgo, dolgo klečimo, ko nas pokliče žvižg paznic, naj vstanemo. S tem še ni vse končano. Vse smo premražene in premočene, a nas ne puste v barake. Stražijo nas Poljakinje z jermeni. Opazim, da se prve premikajo. Debela ženska jih nekaj žene proč. Slutimo, da nas odbirajo za delo, a ne moremo zbežati. Nervozno prestopimo z nogo na nogo.

Kmalu se nam približata Poljakinji z rdečima rutama in nas odpeljeta v neko barako. Tu nam nalože vreče, v katerih je naša obleka. Nesemo jih v savno, kjer jih dajo v čeber za parjenje. Ko odloži mo, gremo ven, misleč, da je s tem končano. A smo se zelo zmotile. Vodili so nas proti straniščem, od koder smo mo-rale z vedri nositi gnojnico na vozove, ki

so bili za to pripravljeni. Ko je vse polno, nas vprežejo kot konje. Kako težko vlečemo! Kolesa se nočejo vrieti, ker jih je zadrževal sneg. Roke primrznejo na železje. Težko smo vlekli. Če ne gremo dovolj hitro, se v nas zažene poli cijski pes, ki ga vodijo vojaki. Tu in tam pade katera pod voz, a se ne smemo ustaviti. Kar naprej moramo vleči. Pes grozeče opominja. Kar naenkrat se ustavimo. Ne moremo več. Brez povelja skoči pes na eno izmed tovarišic, jo podre na tla in grize, grize. Najprej roke, potem noge, nato ji skoči na vrat. Zakrijemo oči, ker vsaka pričakuje naskok psa. Že napada drugo. Ojoj! Moramo speljati. V smrtni nevarnosti napnemo vse svoje sile. Hvala Bogu, že gre naprej! Skoraj smo na cilju, ko zavozimo v jarek. Spet se ustavimo. Pes se z vso silo zažene med nas. Joj, že čutim pasje zobe, ki so se zapičili v mojo nogo! Na ves glas zakričim. V misli na smrt se, začuda, ne zgrudim, ampak porinem z vso močjo. Pes pojenja, ker se voz premika naprej. Stražar pokliče dve izmed nas, ki morata metati z voza. Ubogi se spravita na voz in sekata z lopato gnojnico, ki je med tem zmrznila. Kar dve uri se mučita. Pes se igra z mesom, ki ga je od nekje prinesel. Ko je vse končano, nas zopet vprežejo in se vračamo proti barakam.

Šele sedaj si dodobra ogledamo barake in ljudi v njih.

Živi okostnjaki se premikajo iz kraja v kraj, prenašajo deske, žage, različno orodje. Ženske se razlikujejo od moških samo po glasu, ker so brez las, v hlačah, in vse enako oblečene kot moški. Ena govori italijansko, druga grško, tretja francosko. Prav vse jezike lahko slišiš. Nobene pa ni, ki bi govorila slovensko. Vedno hujši previdi. Tam tolče stražar s kopitom nekega siromaka, tam se prevrne vagonček na ženo in jo stlači pod seboj, tam ena beži, za njo pa streljajo stražarji. Ne morem verjeti svojim očem. Malo manjka in bi se sesedla. Toda, moramo naprej. Šele sedaj zagledam kri. Teče mi iz rane, ki mi jo je zadal pes. Ko pogledam psa, kar zatrepetam. Se malo, in bomo pri naših barakah. Kar poskočimo, da bi bile čim prej tam. Od daleč vidimo, kako nosijo iz kuhinje velike posode. Ne moremo se znajti, kje je naša baraka. Se snega ne čutimo, ki pada na nas. Misel, da bomo zaužile vsaj malo toplega, nas žene naprej. »Halt!« zaslišim za hrbtom. Kaj je? Trije gestapovci priskočijo in vsaka dobi nekaj zaušnic. Zakaj, tega nihče ne ve. Šele, ko pogledamo naokrog, vidimo, da se pelje mimo nas paznica s kolesom, a je nismo pozdravile. Izpod šala, ki nam je prilezel na oči, je nismo videle. Ukažejo nam klečati pol ure v snegu. Joj, pustite nas, da pojemo vsaj malo toplega! A vse zaman. Moramo klečati poleg vozov in mirno trpeti, kako nas gestapovci zasmejujejo, in si zmišljujejo, kako bi nas še mučili. Končno je minilo pol ure. Pobe-remo se in porivamo naprej. No, sedaj vsaj vemo, da moramo paznice pozdravljati. Kar verjeti ne moremo, ko nam ukažejo, naj vozove pustimo in gremo v svojo barako.

Oh, kako smo urne! Vrata barake so že odprta. Toda, kosila nam nočejo dati. Smejejo se in pravijo, kje smo bile toliko časa. V tem trenutku nam pomaga neka Slovenka, ki je videti zelo pogumna. Potožimo ji. Nič ne reče, stopi samo do Poljakinje, in ji ukaže, da nam morajo dati jesti. Tako moško je nastopila, da jo je ubogala. Hitro potegnejo čeber juhe, ki so ga imele skritega, da bi potem juho prodajale. Ne moremo se zahvaliti Slovenki, ki hitro zgine med vrati. Komaj pojemo juho, že nas iz barake napade »spanzieren«. Kam naj gremo? Po snegu, v burji in mrazu naj se sprehajamo. Pred vrata se postavimo in se stiskamo ena k drugi, da nas je videti bolj malo. Selanova mama in Jevčeva zaplešeta. Smejemo se, čeprav nas zebe. Šele ob treh nas spuste v barako. Ko smo v baraki, zapro vrata, postavijo na stražo kako močno žensko, in nas odbirajo.

Zvečer nas spet priženejo v barako. Vse smo mokre do kože. Še usedemo se ne, ko nas že pokličejo na apel. Dolgo smo čakale paznico. Končno je le prišla. Srepa nas pogleda, prešteje in gre na prej. Ne smemo v barake, dokler ne zažvižga. Vesele, da je konec apela, stečemo proti vratom barake. Kdor je močnejši, ta je prvi, pa dobi kavo in kruh. Me, Slovenke, smo bile bolj boječe, zato smo vedno v ozadju, in sploh nismo vedele, kako to gre. Toda, ko zagledamo druge, ki nosijo kruh, se tudi mi postavimo v vrsto. Kruha dobimo malo. Usedemo se na peč in jemo. Še bolj lačne smo, kot smo bile prej. Ženske stokajo in tožijo, ena da jo boli vrat, druga, da jo boli glava, pa še marsikaj. Imele so razne bolezni, kar ni čudno.

Najmirnejša je Ukmarjeva mama. Usede se na posteljo, nekaj premišljuje in iz oči ji padajo solze. Tudi kruha ne vzame, govoreč: Raje poginem od gladu, kot pa, da bi jedla to malo jedi, kar nam jo dajo Nemci, da bi nas potem mučili in nazadnje sežgali. Žalostne se ji pridružimo, in premišljujemo, kako hudo je. Zaspimo kar v mokrih oblekah. Spanje ni trdno. Več sirot joka, nekatere, ki ne morejo spati, se pogovarjajo. Sredi noči me prebudi glasen jok. Uboga tovarišica Marija z Brega kliče svoje otroke in moža, ki trpi v drugem taborišču. Zunaj je slišati žalosten odmev cokel. Tu in tam katera zastoka, se obrne in spet cok, cok... Stražarji vpijejo, streljajo. Šele proti jutru se malo ogrejemo, a kaj nam pomaga, ko nas prebude že ob treh.

Težko je stati, kajti vse smo mokre. Toda, na to ne smemo misliti. Moramo ven, v vrsto, da nas preštejejo. Tri izmed nas, Micka, Milena Dobovšek in uboga Cila, so obležale. Visoko temperaturo imajo. Ko so pregledovali postelje, so jih napodili ven. Komaj stoje. Triurni apel jih je tako izmučil, da sedejo na led in tako čakajo konec apela. Ko je končan, jim pomagamo na noge in jih peljemo v barako. Zvečer jim zmerijo temperaturo. Namerili so štirideset sto-pinj Celzija. Šele sedaj verjamejo, da so bolne. Drugi dan morajo na revir.

Tako so minevali dnevi. Vsak dan zboli kaka tovarišica in vsako jutro moramo gledati žalostne prizore, ko je pred barakami polno mrličev, ki jih odvažajo z vozmi.

Teče osmi dan. Tovarišica Micka se je vrnila iz revirja in nam povedala vse strahote. Zaklela se je, da raje umre med nami, kot da bi šla še enkrat v to mučilnico.

V soboto, 18. decembra 1843, zajoka tovarišica Ivana. Od bolečin v vratu se zvija v postelji. Kar duši jo. Premetava se in prosi pomoči. Nihče ji ne more po magati. Njene sosede hodijo okoli nje in prosijo pomoč od Nemk. A vse zaman. One imajo trdo srce. Smejejo se nam in nas pode iz barake, da ne moremo biti pri njenih zadnjih urah. Pri vratih se ustavimo in gledamo nazaj na posteljo. S silo se jih nekaj prerine do nje in jo tolažijo. «Pomagajte mi, lepo vas prosim!» kriči. «O, Verica moja, kje si, mogoče se snideva pri Bogu, kjer bova sreč ni. In ti Rado, ki se bojuješ v gozdovih za našo svobodo, boš dočakal svobodo? Lepo vas prosim, če se katera vrne domov, pozdravite domače in jim povejte, da sem umrla v mislih nanje.» Rada bi še kaj povedala, a jo je pričelo dušiti, Poljakinje se spet spomnijo, da nas morajo napoditi ven. S solzami v očeh poslušamo skozi vrata njene zadnje besede. Prošnje matere, ki je v tujini umrla za blagor svojih otrok. Proti tretji uri utihne. Sedaj vemo, da je končala svoje življenje. Ko nas spuste v barako, jo zagledamo na postelji mrtvo. Ženske, njene sosede, si zakrijejo obraze. Po apelu nas spuste, da jo odnesemo v barako. Obrnjene k njej smo še zapele: «Kot žrtve ste padli ...»

Zvečer smo se pogovarjale o njej. O tem, kako se je mučila, in kako bi ji morale pomagati, čeprav nismo mogle. Obljubile smo, da si bomo še bolj po magale. Ko bi se vsaj ena vrnila domov in povedala, kako so naše ženske umirale v tujini.

Vsak dan je bolezen ali lakota katero ugonobila. Samo nekaj nas je ostalo. Bližal se je božič. Oh, kako smo žalostne ob misli na sveti večer, ko je bilo včasih lepo. Nismo si mogle prav nič pomagati. Nismo imele vode, da bi oprale cunje ali se vsaj umile. Zalostne smo ga čakale. Hitro je prišel. Kako je bil žalosten. Na mesto potice smo se zadovoljile s črnim kruhom. Se božičnih pesmi nam niso pustili peti. S korobači so nas podili v posteljo. Le Poljakinje so si lahko postregle. Usedle so se k peči, pekle, jedle in se zabavale na svoj način. Pri ognjišču je stalo vedro stranišče. Da bi šle ven, je predaleč, bi se lahko kaj pri smodilo. Na tem vedru je bila deska, in na njej lonci, iz katerih smo jedle. Ves apetit nam vzamejo. Se tega kruha nismo mogle pojesti. Pod glavo sem ga vtaknila in zajokala. Namesto veselih obrazov sem videla samo objokane, zamišljene in tihe. Gledale smo Poljakinje, ki so se zabavale, sedele in jedle. Kar teple so se z lonci, ker niso mogle vse naenkrat k peči. Kmalu smo z žalostnimi srci zaspale.

Na božični dan nas niso zbudili tako zgodaj. Prinesli so nam kavo.

Ta dan je bilo tudi kosilo dobro zelje in krompir. Kako smo bile zadovoljne, čeprav je bilo že vse mrzlo, in kar z roko smo jedle. Po kosilu je bil kratek apel, potem smo šle spet v posteljo. V mislih na domače običaje, smo kmalu zaspale. Spale smo prav do drugega dne.

Drugi dan, na sv. Štefana, smo spet želele praznovati, a nam niso pustili. Že v zgodnjih urah smo zagledale tiste stare obraze, ki so nas topli. Morale smo na delo. Proti večeru sem se vrnila vsa premočena v barako. V grlu me je dušilo, vse se mi je vrielo pred očmi, in roke so se mi tresle. Nisem imela več moči. Toda prav nič ni pomagalo, morala sem ven, morala sem stati na mrazu z visoko vročino. Nisem dolgo stala, ko me je objela slabost. Padla sem na tla. Nihče mi ni pomagal. V snegu sem ležala do konca apela. Šele potem so me prenesli v barako. Oh, ko bi mi bilo vsaj malo toplo, ko bi imela vsaj malo tolažbe, toplo posteljo. A vsega tega ni bilo. Ulegla sem se na trde, mrzle deske. Še po večerjo nisem mogla. Ko bi vsaj lahko ležala. Pa sem morala vsake pol ure teči na stranišče. In tako je bilo vso noč. Kako je bilo strašno.

Drugo jutro je bilo še huje. S poslednjimi močmi sem se postavila v vrsto, ker nisem mogla v revir, o katerem so nam toliko pripovedovali. Po apelu so nas odbirali za delo. Skrila sem se za barako, kjer so me že čakale tovarišice. Nekaj časa smo hodile okrog, potem se mi je naenkrat zavrtelo pred očmi. Nisem mogla naprej, oprijela sem se bara ke. Z veliko muke so me spravili v barako in me položili v posteljo. Zapisali so me za bolnišnico, imenovano revir. Ta noč je bila dolga in strašna. Imela sem privide, od doma, same žalostne.

Zjutraj sem se poslovila od prijateljic, Potem so me odnesli. Od daleč sem jim še pomahala. Zunaj v snegu sem čakala, da me sprejmejo. Kako mi je bilo težko pri srcu. Nisem imela časa za premišljevanje. Omedlela sem in nisem vedela, kaj se je potem godilo z menoj.

Ko sem se prebudila, sem zagledala tisto strašno, o čemer so mi pripovedovali. O, strašno! V posteljah smo spale kar štiri, pokrite z eno samo ušivo, mokro deko. Ležale smo na golih deskah, v gnoju, v ušeh, v mrazu. Pri nogah je vzdihovala ena izmed tovarišic. Videlo se ji je, da je v zadnjih vzdihljajih. Kar naenkrat zaslišim znan glas. Kdo bi neki to bil? Ko me je kar naprej klicala, sem le postala pozorna. V kupu živih trupel sem zagledala Faniko. Žalostno je bilo najino srečanje. Nepremično me je gledala in ni mogla do besede. Šele čez nekaj časa mi je potožila svoje gorje. «Čisto sama sem, nimam nobenega, da bi se z njim lahko pogovarjala,» je rekla. «Mene najbrž ne bodo več dolgo mučili, ker bom kmalu rešena.» Pri teh besedah je zajokala in me objela. Oh, kako so težki taki trenutki. Potem so naju razgnali in sem šla v posteljo. Videla sem, kako so jo odnašali.

Pri meni je ležala deklica, ki je bila v omotici. Proti večeru je začela

govoriti: «Mama, mama, kje si? Oh, boli!» Njene oči so bile steklene, obraz suh in bled, dolgo sem gledala, kdo bi to bil. Saj je nisem spoznala. Toda, ko je kar naprej govorila, sem jo spoznala. Bila je Boža Wilfanova. Z njo je prišla tudi mama, ki je pred nekaj dnevi umrla, a uboga Boža tega ni vedela. Ponoči je začela še glasneje govoriti. Zasmilila se mi je. Toda, kaj morem pomagati, ko pa sem tudi jaz enaka reva. Drugi dan je umrla ob misli na mamo, na fanta, na domovino.

Proti opoldnevu pride k meni ženska, ki so ji pravili zdravnica. Pogleda me in reče, da imam tifus. Zajokala sem. Tudi mene bodo mogoče odnesli med kupe mrličev. Kar vztrepetala sem ob taki misli.

Pri nogah mi je ležala še ena težko bolna tovarišica. Ljudje so res hudobni. Proti večeru so jo odnesli ven, da bi v mrazu čimprej umrla, ponoči pa, ne vedoč, če še živi, vrgli med mrliče. Vstala je in prišla k meni nazaj v posteljo. Oj, kako me je bilo strah! Ko so drugi dan štelili ljudi, je bila ena preveč. Šele, ko so vse klicali po imenu, so ugotovili, kdo je preveč.

Tako so minevali dnevi, eden bolj žalosten od drugega.

Kmalu sem začela okrevati. Po enem mesecu so mi že rekli, da moram na delo. Bilo je v ponedeljek zjutraj, ko smo šle že navsezgodaj, ograjene v kocih, po poteh v savno. Burja je tako neusmiljeno pihala, da nas je kar zanašalo. Noge smo komaj vzdigovale iz blata. Kako ne, ko pa smo bile vse še tako slabe. V savni je bilo polno golih žensk, ki so bile sklju čene od mraza, slabosti in gladu. Vzeli so nam koce in nas napodili pod tuš, pod vročo in potem pod mrzlo vodo. Nato so nas odgnali v veliko sobo, v kateri je bil prepah, in polno oken brez šip. Oblekli so nas v tiste strašne uniforme in nas napodili proti barakam, kjer se je spet začelo vsakdanje mučenje in preganjanje.

V teh barakah je bilo zdaj še bolj čudno. Bilo je kot v hlevu. V vsakem predelu nas je spalo po osem ali devet, in sicer pod enim kocem, na golih deskah. Kar naprej sem iskala, če bi med ljudmi videla kak znan obraz. Našla sem Danico Okretočevo, ki sem jo komaj spoznala. Jokaje je pripovedovala svoje doživljaje in koliko naših tovarišic je pomrlo. Vesela se je stisnila k meni. Tolažila se je s tem, da sva vsaj dve Slovenki skupaj, in da si bova pomagali.

Zvečer po apelu sva se odpravili v barako, od koder sem šla v revir. Gledali sva, če bi dobili kakšno znanko. Res sva ju našli. Bonetijeva in Zitnikova sta nama pritekli naproti. Kar verjeti nisem mogla. Povedali sta, da jih je več kot pol pomrlo. Obljubile smo si, da bomo ena za drugo skrbele. Kmalu sva se poslovili in šli v svojo barako. Poslej sva vsak dan hodili k njima in pripovedovali smo si vsakdanje gorje. Tu pa tam smo zapele kakšno slovensko pesem, da bi vsaj malo pozabile na trpljenje.

Minili so trije tedni, dolgi kot večnost. Bolezen ni mirovala. Tedaj

se je po vsem taborišču razpasla srbečica. In to strašno hitro, ker smo imele polno uši, ki so nas grizle. Ker nas je srbelo, smo se praskale, in tako je vse telo postalo ena sama rana. Seveda so si Nemci takoj zamislili drug način trpinčenja. Sezidali so cementne banje, pa smo se morale vsak dan trikrat kopati v mrzli žvepleni vodi. Včasih smo bile od mraza trde kot sveče. Pri tem sem se zelo prehladila, ne samo jaz, tudi Danica. Obe sva morali spet v revir. Povedali so nama, da imava plevritis, niso pa naju zdravili. Bil je to boj za življenje. Premagali sva smrt in po dveh mesecih okrevali.

Prvi paket od doma sem dobila 7. ma ja 1944. Kako sem bila vesela. Kar verjeti nisem mogla, in spet sem dobila voljo do življenja. Sedaj vsaj vem, da so doma Marica s sestrami: Verico, Jožico in Ivko; po vrnitvi iz Auschwitza vsi živi, da mislijo name. Od tega dne sem še bolj pazila na svoje zdravje. Ker sem imela grižo, sem jedla samo suh kruh, da bi se le čimprej pozdravila. Vedno, ko sem jedla kruh, sem mislila na dom in domače.

Oh, ko bi bolezen počivala! Komaj sem malo okrevala, sem ponovno zbolela za tifusom. Toda ta je bil strašnejši, kajti bila sem že popolnoma izčrpana. Nobene pomoči. O vseh svetih so me zapisali za krematorij. Imela sem srečo, da so jih začeli podirati. Bila sem rešena. Še sreča, da sem dobila čez mesec spet paket od doma in z njim novo vzpodbudo. Na bolezen nisem več mislila. Volja do življenja me je držala pokonci in mi pomagala, da sem ozdravela. Dolgo dolgo, več kot tri mesece, sem okrevala. Hoditi pa še dolgo nisem mogla. Bila sem preslabotna. Ker je nastopila zima, je pritisnil tak mraz, da sem se prehladila. Spet sem zbolela za plevritisom. Niti pomislila nisem, kako je to nevarno. Samo jedla sem in čakala svobodo. A je še bilo hudo. Delali so mi najrazličnejše poskuse na pljučih in me mučili.

O božiču leta 1944 so Nemci postali mehkejši. Vse je kazalo, da nekaj mora priti. Vsak večer so zavezniki bombardirali okolico taborišča in vsako noč smo trepetale za življenje. Vedno manj vojakov je bilo. Tudi na delo nas niso več pošiljali. Vsi smo čakali veliki trenutek. In res je prišel: 18. januar 1945. Ta dan je bil presrečen. Sredi noči nas je prebudil šum. Kaj je spet? Naše dokumente mečejo v peč. Vsi hočejo biti prvi pri sežiganju. Komandant leta iz barake v barako in daje povelja. Naenkrat so pribrnela letala. V hipu je bilo taborišče osvetljeno. Svetlo je kot podnevi. Spet bombardirajo. Nastala je zmeda. Nobeden ni vedel, kaj storiti. Iz zgornjih po stelj so poskakali na spodnje in tam čakali, ne vem, zakaj. Zunaj so letala kar naprej brenčala, v barakah pa so še naprej sežigali dokumente. To je trajalo pol ure. Ko se je malo pleglo, so nam povedali, da se moramo pripraviti za pot vsi, ki lahko hodimo, bolni pa naj ostanejo v barakah, da jih odpeljejo z avtomobili. Kam, to je vsak vedel, v krematorij. Kaj naj

storim? Na prigovarjanje Slovenk sem se oblekla. Ne, to je smešno reči, ovila sem se v koc, nataknila copate, in se napotila ven. Zunaj je polno ljudi. Vsak se hoče rešiti smrti. Bolni so od slabosti padali v sneg. Mraz je strašen. Jaz sem se kar opletala. Kaj se ne bi, saj sem imela štirideset stopinj Celzija vročine. Komaj sem naredila nekaj korakov, že sem padla po tleh, in se nisem mogla premakniti. S solzami v očeh sem gledala za odhajajočimi. Kaj naj storim? Sama v tujini, bolna, sestradena. V mislih se poslovim od množice ljudi, ki hiti iz taborišča in jim voščim srečno pot. Oh, oh!

Šele čez nekaj časa se spomnim, da ne smem sedeti sredi ceste. Kam naj grem? Pogled mi uide na bližnji krematorij. Ob misli, da bi morala v žrelo te pošasti, sem se dvignila in odšla v barako. Kako sem bila vesela, ko sem v baraki našla še druge Slovenke, ki so me takoj vzele k sebi. Ti dnevi pričakovanja so bili težki. Kdor je mogel, je hodil okrog in organiziral preskrbo, kajti hrane in drugega je bilo dovolj. Začeli so kuhati vse mogoče stvari. Po treh dneh smo Slovenke končno dobile svojo sobo, kjer smo se tudi pogrele. Zunaj je vojna še vedno divjala. Kar naprej je bilo slišati streljanje. Povedali so, da leži vse naokrog polno mrličev, ki so jih Nemci pobili pred odhodom. Tretjo noč smo zagledali ogromen plamen. Kaj neki je to? Kmalu so nas potolažili, da gorijo barake, ki so jih Nemci zadnji hip zažgali. Kako smo vesele te novice. Torej se bliža čas popolne osvoboditve.

Poslednje dni v taborišču smo preživljale v velikem pričakovanju. Devet dni, to je bilo predolgo za nas, trpinke, a smo morale čakati. Koga – naše brate Ruse. Res so prišli. Bilo je v soboto zvečer, 27. januarja 1945. Našemu trpljenju kar verjeti niso mogli. Bili smo pravi okostnjaki. Kako ne! Bolni, sestradani in težko pričakujoči. Prvo njihovo delo je bilo, da nas rešijo smrti. Pripeljali so Poljake, ki so morali skrbeti za nas. Imela sem 27 kilogramov, ko so me stehali. Torej ni čudno, da sem se počutila tako slabotno. Sploh hoditi nisem mogla. Šele po nekaj tednih so me spravili na noge.

Iz Birkenaua, kot se je imenoval naš oddelek, so nas z vozovi prepeljali v neko vojaško bolnišnico. Tu sem bila nekaj časa. Ko sem se seznanila z nekimi Slovenci, ki so nameravali na pot proti domu, so me vzeli s seboj. Seveda so me nosili v nahrbtniku. Pot je bila zelo zanimiva. Tri dni smo hodili do Krakova. Tu smo morali čakati še druge Jugoslovane. Potem smo kmalu odšli. Dobili smo pet vagonov. Pot ni bila kratka. Iz Krakova smo šli čez Češkoslovaško, Rusijo, Romunijo, Madžarsko in v Banat, v Vršac, odkoder so nas poslali na okrevanje v Belo cerkev. Nismo mogle verjeti novicam, da je konec vojne, da smo v Jugoslaviji. Čez mesec sem se napotila proti Ljubljani – proti domu.

Bolj ko sem se bližala domu, teže mi je bilo pri srcu. Misel, da se

vračam, me je podžigala. Oh, kako bo neki doma, ko ni očeta, brata?! Dne 13. junija 1945 sem prišla domov. Bilo je veselje, da ga ne morem opisati. Najprej sem se napila čiste vode, ki sem si jo v dvajsetih mesecih trpljenja v tujini tako želela. Dosti hudega sem prestala. Zato pa sem s seboj prinesla še večjo ljubezen do doma, domovine in željo pomagati, čeprav šibka, svojemu narodu, da s skupnimi močmi zgradimo novo Jugoslavijo.

(Valdoltra, 19. aprila 1946 do 14. novembra 1946)

VI.

Evridika iz pekla VI – Alenka Gerlovič: *Jurček in trije razbojniki (1944)*

Besedilo *Jurček in trije razbojniki* Alenke Gerlovič predstavlja izjemno dragocen primer otroške partizanske dramatike, ki skozi preprosto lutkovno igro posreduje eno najtemeljnejših sporočil slovenske narodno-osvobodilne borbe – vero v zmago nad okupatorjem in v obnovitev pravičnega sveta. Čeprav je igra namenjena otrokom, nosi v sebi večplastne pomene, ki jih danes lahko beremo tudi skozi prizmo psihološke potrebe po obvladovanju travmatičnih izkušenj s pomočjo umetnosti.

Lutkovni svet kot terapevtski prostor

Že sama izbira forme – marionetne igre – nakazuje, da gre za poskus posredovanja grozljive realnosti na način, ki ga lahko otroški um še predela in razume. Skozi pravljičnega podobno dogajanje, v katerem zlobni banditi (simboli nacizma, fašizma in kolaboracije) ogrožajo slovensko kmečko družino, a so na koncu premagani s skupno močjo partizanov, Gerlovič ustvarja varen simbolni svet, v katerem so grožnje prepoznavne, a tudi premagljive. Jurček, sprva nemočen otrok, skozi proces identifikacije s partizanskim odporom doživi preobrazbo v aktivnega nosilca svobode.

Tipizacija sovražnikov in moralna jasnost

Razdelitev likov v jasno določene polarnosti dobrega in zlega odseva potrebo po stabilnem moralnem okviru v času, ko so bile meje med življenjem in smrtjo ter neprestano zabrisane. Banditi (Benito, Fritz in Janez) so karikirane figure sovražnikov: Benito kot neumen in lakomen fašist, Fritz kot ošaben in surov nacist, Janez pa kot moralno šibek kolaborant. Na drugi strani Jurček, Franca, Pavliha in partizani poosebljajo

pogum, zvestobo in kolektivno zavest. Tako jasno strukturirani svet sovražnikov in prijateljev omogoča mlademu bralcu ali gledalcu, da si na simbolni ravni razloži kompleksno resničnost vojne. Istočasno pa odraža tudi kolektivno zavest o pravičnosti lastnega boja, ki ni zgolj obramba pred nasiljem, ampak tudi etični projekt.

Otroška perspektiva in narodnoosvobodilni boj

Osrednji lik Jurčka je ključen za razumevanje idejnega sporočila igre. Jurček je otrok – majhen, prestrašen, a hkrati pogumen in odločen. Trpljenje (izguba staršev, požig doma) ga ne zlomi, temveč okrepi njegovo voljo do boja. Tako Jurček simbolizira novo generacijo, ki se bo z lastnimi močmi uprla zatiranju in si izborila svobodo. V tem pogledu igra sledi narativi »od žrtve k borcu«, značilni za vojni in povojni spominski diskurz. Ob tem velja poudariti, da se kljub poenostavljeni shematiki Jurček ne odreče čustvenosti in joka za starši, jezen je zaradi požiga doma, sanja o ponovni vzpostavitvi družinske topline.

Zaključek: pravica in svoboda kot osrednji vrednoti

Končna zmaga partizanov, aretacija in obsodba razbojnikov ter obljuba, da se bo domovina obnovila, tvorijo simbolno katarzo. Pesem »Zlata svoboda« (»Golden freedom«), ki jo ob koncu pojejo rešeni in rešitelji, povzdigne posameznikovo osvoboditev v kolektivno zmago. Tako igra *Jurček in trije razbojniki* presega trenutek svojega nastanka in seže na področje univerzalnih vprašanj o svobodi, pravici in moralni odgovornosti. Skozi otroško perspektivo avtorica prepričljivo prikaže, da je odpor proti krivici dolžnost – in da v tej dolžnosti nihče ni premlad.

31. Alenka Gerlovič

151. Jurček in trije razbojniki

LUTKE

1. Jurček	
2. Oče	
3. Mati	
4. Fašist Benito	
5. Domobranec Janez	trije razbojniki
6. Hitlerjevec Fric	

7. Pavliha	
8. Franca	
9. Komendant Matjaž	partizani
10. Jošt	
11. Grega	
12. Mula	

PRVO DEJANJE

(Kmečka soba. Oče, mati.)

Oče (žvižga narodno pesem.)

Mati: Le kje je naš Jurček? Po kvas sem ga poslala, pa ga ni in ni nazaj. Jurčeeek!

Jurček (nastopi): Sem že tuuu!

Oče: Kje se pa potepaš? Ali naj te našeškam? (Sega po palici.)

Jurček (teče okoli mize): Nikar, nikar, očka! Saj nisem potepal!

Mati: Si pa med potjo plezal na drevje in stikal za gnezdi. Pokaži, ali si strgal hlače!

Jurček: Ne! Sosedovo Maričko sem tolažil. Pred hišo sedi in joče.

Mati: Revica! Očka so ji odpeljali.

Jurček: Pa kdo ga je odpeljal?

Oče: Trije razbojniki.

Mati: Ježeš! Tiho bodi, da te ne slišijo!

Jurček: Ali so tako hudi?

Oče: Grdobe so, nadloga za poštene ljudi.

Jurček: Pa zakaj so odpeljali Marički očeta?

Mati: Zato, ker je Slovenec.

Jurček: Pa saj sem tudi jaz Slovenec in moj očka, pa ti, mami, si tudi Slovenka.

Mati: Seveda, Jurček.

Jurček: Pa nas bodo zato razbojniki odpeljali?

Mati: Bog nas varuj, Jurček! Nikar tako ne govoril – Oh, kakšni so ti časi!

Jurček: Očka, pa bo zdaj zmeraj tako, da bodo ti razbojniki strahovali Slovence?

Oče: Ne, ne, Jurček! Prišli bodo spet lepši in boljši dnevi, ko bomo vsi Slovenci brez skrbi živeli.

Jurček: In trije razbojniki ne bodo več strašili naokrog?

Oče: Kje pa, Jurček! Saj bodo premagani.

Jurček: In Maričkin oče se bo vrnil?

Oče: Seveda se bo, Jurček. Vsi Slovenci bodo prišli spet domov k svojim otrokom.

Jurček (poskoči): Juhejsa! Takoj moram to Marički povedati, da ne bo več

jokala. (Plane skozi vrata.)

Mati: Jurček, kam pa spet? Jurček!

Jurček (zakriči zunaj): Joj! (Plane v izbo brez sape.) Mama, očka, zunaj stoje tri grozne, grozne spake! ... Puške imajo.

Mati (v strahu). Oče, to so gotovo trije razbojniki! Odpeljali te bodo.

Jurček: Kaj? Naj le poizkusijo! Jurček jim bo že posvetil!

Oče: Ti si pa junak, Jurček! (Vrata se odpro.)

Fric (pogleda skozi špranjo. Pogrukuje): Oho! Vsi trije tički so doma! Sehr gut!

Benito (za odrom, plašno): Je nevarno?

Fric: Zajec! (Vstopi in zapre vrata.) Zdaj pa povežite cule! Hitro!

Oče: Ali boste mater in Jurčka tudi odpeljali?

Fric: Molči! V kamro in povežite cule! Marš!

(Oče, mati in Jurček odidejo v kamrico. Benito in Janez nastopita.)

Fric: Kdo?

Benito (zelo plašno): Ali imajo bombe?

Benito: Partigiani!

Fric: Kakšni partizani?

Benito: Oče, mati in Jurček.

Fric: Buteč! – Kaj sta opravila?

Janez (s tresočim se glasom): Okrog hiše ni nikogar, ampak hosta je blizu. (Opazi nekaj na mizi.) Ah, pogledjte, pogledjte, kaj sem našel!

Fric: Kaj?

Benito: Klobasa!

Janez: Pol je bom sam pojedel, pol je bom pa dal sosedomi Franci. (Seže po klobasi.)

Benito: Kaj, klobasa tvoja? Nič tvoja! Capito?

Janez (ponižno): Saj, gospod ... Hotel sem samo reči ... Šalil sem se.

Benito: Tako je prav.

Fric: Was? Klobasa tvoja? Kdo je poglavar, ti ali jaz? Meni klobaso! Jaz jo bom pojedel. Verstanden?

Benito: Nikar no, jaz tudi lačen. Vsaj polovico klobase. Jaz tudi razbojnik. Jaz tudi junak. Vsaj četrt klobase!

Fric: Kusch!

Janez: Malo kruha in vina bi morali imeti h klobasi, gospod.

Fric (Uslužno): Le kje imajo kaščo?

Fric: Poišči!

Benito: Prinesi!

Janez (odpre vrata, skozi katera je odšel oče z materjo in Jurčkom): To je vhod v kamrico. (Odpre druga vrata.) Tu je kašča.

(Fric in Benito se zaprašila v kaščo.)

Fric: Je kaj jedače? (Izgine v kašči.)

Benito: Je kaj pijače? (Izginje v kašči.)

Fric (v kašči): Kakšni štruklji! In potica! Mm, mm!

Benito: Che kapljica! Ah, ah!

Fric (Janezu, ki hoče tudi v kaščo): Ti pa ven, požeruh!

Benito: Ven, subito!

Fric: Pazi, da banda ne pobegne! (Pahneta Janeza iz kašče in zapreta vrata.)

Janez (tolče po vratih): Fric! Benito! Gospoda! Tudi jaz sem lačen! Vsaj košček potice, vsaj en sam štrukelj!

(Fric in Benito se vrneta iz kašče. Gladila se po želodcu.)

Fric: Imenitno je bilo, nicht wahr?

Benito: Imenitno!

Fric: Ta potica!

Benito: Orehova. In pa kapljica!

Fric: Kristall ... Zdaj pa stopita v kamro po Jurčkove starše.

(Benito in Janez odideta v kamro.)

Jurček (v kamri): Pustite očka in mamó! Razbojniki, razbojniki!

Oče (v kamri): Zbogom, Jurček! Le pogum!

Mati (med vrati): Zbogom, sinko! Čuvaj našo hišico!

Fric: Naprej! Kaj se obotavljata?

(Oče in mati, ki nosita culo v roki, odideta. Za njima Fric s puško. – Benito in Janez privlečeta na oder Jurčka, ki se divje otepa.)

Janez: Izpustiva paglavca!

Benito: Marš, subito!

Jurček: Če mislita, da smo se zadnjikrat videli, se motita! (Odide.)

Janez (Benitu): Zažigiva to bajto!

Benito: Velik ogenj, ha, ha, ha!

Janez: Da ne bo imel Jurček kje spati.

Benito: Daj mi vžigalice!

Janez: Na!

ZAVESA

DRUGO DEJANJE

(Pogorišče. Večer. – Franca, Janez.)

Janez: Ne bodi tako štemana, Franca! Vsaj poglej me! Ali nisem fant od fare?

Franca (se jezno okrene): Ti, pa fant od fare? Pravijo, da si za hlapčka pri razbojnikih, da jim pomagaš ropati in moriti. Kadar si pa delijo plen, te našenejo.

Janez: Jaz, da sem za hlapčka, ko sem vendar sam razbojnik! Fric in Benito

mi pravita kolega! Plena mi pa ni treba. Hišo imam zidano in obokano, v hlevu je pet krav in tri teličke, njiv pa toliko, da jih ne preorjem zlepa.

Franca: Pa si šel vseeno med tolovaje.

Janez: Kakšna si! (Priliznjeno:) Franca! (V zadregi): Hotel sem reči ... Lep grunt imam ... Dobro bi bilo tisti, ki bi postala moja žena.

Franca (skomigne z rameni): Nemara. Pa zbogom. (Se obrne.)

Janez (preplašeno): Franca, Franca, kam greš vendar? Počakaj! Poslušaj, Franca, kako bi bilo, če bi se midva vzela?

Franca (bušne v smeh): Jaz, da bi se s teboj omožila? Krščen Matiček, ta je pa dobra!

Janez (obupano jeclja): Ali ... ali nočeš?

Franca (se duši od smeha): S teboj? (Mu obrne hrbet.) Butec!

Janez (jeclja): Ja – ja – pa zakaj ne bi?

Franca: Zato ne, ker poštene Slovence v ječo zapiraš, po hišah ropáš in ljudi moriš. Poglej tole pogorišče! Še včeraj so tu srečno živeli trije ljudje: očka, mama in Jurček. Pa zdaj? Le poglej! Ti si zažgal njihovo hišico, ti si odpeljal Jurčku očeta in mater, ti si ga pognal po svetu. Takega ne maram, nak.

Janez: In to mi kar v brk poveš? Ali se me nič ne bojiš?

Franca (se smeje): Tebe? Beži, beži!

Janez: Puško imam. Lahko te ustrelim ali pa še tebi bajto zažgem.

Franca: Kaj se boš delal korajžnega, ko ti pa srce zastane, če v temi sova zaplahuta in zlezeš pod odejo, kadar zaškriplje ponoči pod.

Janez: Jaz, da sem strahopetec? Jaz?

Jurček (skrit za grmom): Bu, bu, bu.

Janez: Ojej, partizani! (Jo ucvre z odra.)

Jurček (plane smeje izza grma).

Franca (se smeje): Ti si, Jurček? O ti prebrisani fant, ti! Ali si še zmeraj v vasi?

Jurček: Vrnil sem se pod večer, da bi doma prespal. (Zagleda pogorišče.) Joj, Franca! – Ali ... ali so nam hišo požgali?

Franca: So. Razbojniki.

Jurček: Kje bom pa zdaj doma, Franca? ... Ko bi to oče vedel! In mamica! – Našo hišo! ... Čakajte, tolovaji! To boste drago plačali! Mislite, da vam ne bom kos, ker sem majhen in sam na svetu? Če ste mi očka vzeli, vam bom pa jaz posvetil kot odrasel mož.

Franca: In na sosedovo Franco se lahko zaneseš, da ti bo pomagala. Te razbojnike imam že tako v želodcu.

Jurček (ji plane okrog vratu): Franca, Franca!

Franca (se prestraši): Kaj pa je?

Jurček: Rad te imam. Dobro dekle si. (Prisrčno otroško.) Ko bi bil velik, bi se kar oženil s teboj.

Franca (ganjena, a tega ne mara pokazati): Uh, kakšne se znebiš. Jaz se ne bom nikoli možila. (Za odrom poje **Pavliha**: »Hej brigade ... «.)

Jurček: Kdo pa je to?

Franca: Slab človek ne bo, ko našo pesem poje. (Oba poslušata.)

Pavliha (nastopi, s seboj vodi mulo, ki mu daje vedno opravka): Smrt fašizmu, tovarišija!

Jurček: Kdo pa si ti!

Pavliha: No, ta je pa lepa! Ali me res ne poznaš?

Jurček: Ne.

Pavliha: Res ne?

Jurček: Nak!

Pavliha: Ali si z lune padel?

Jurček: Ne, iz te vasi sem.

Pavliha: Partizan ne moreš biti; poznal bi te, ker sem v vseh brigadah doma; švabobranec tudi ne, ti me še bolj poznajo. Tako sem jim pa že podkuril ...

Franca: Ni ne švabobranec. Sosedov Jurček je.

Pavliha: O, kako čeden deklíč!

Franca: Ali me imaš za norca, tovariš?

Pavliha: Ali je Pavliha kdaj iz žensk norce bril?

Franca: Ti ... ti si Pavliha?

Pavliha: S kostmi in telesom.

Franca: Tisti, ki je prišel že enainštiridesetega leta v partizane?

Pavliha: Ali ne vidiš medalje?

Franca: Pa ti si se v vseh bitkah boril, vse brigade obšel.

Pavliha: Odkod pa veš zame?

Franca: Brat mi je pisal. Komandant je nekje v hribih.

Pavliha: V kateri brigadi?

Franca: Tega pa ne vem. A kadar piše, zmerom hvali Pavliho. (Ga gleda z občudovanjem.) Junak pa tak!

Pavliha: Dekle pa tako!

Franca: Nikar. Mi bo nerodno.

Pavliha: Počakaj s tem, da ti povem, kako si mi všeč in da bi hotel prav takšno za ženo, kot si ti in nič drugačno.

Franca: Oh ne, tovariš!

Pavliha: Oh da, tovarišica! – Jurček, stran poglej! (Muli): In ti tudi! (Poljubi Franco.)

Franca: Ti grdavž, ti! – Pa bi te res vzela.

Pavliha: Jurček, ali si slišal? (Dvigne Franco in jo zavrti.) O, ti dekle! (Jo postavi na tla.) Kako pa ti je ime?

Franca (se zasmije): Svoji nevesti ne veš imena?

Jurček: Franca je, sosedova Franca, Maričkina teta. Pa saj ne poznaš

Maričke.

Pavliha: Ali je Marička tvoja sestra?

Jurček: Sosedova je, jaz sem pa iz te hiše. (Žalostno). Zdaj je požgana. Trije razbojniki so jo požgali in očeta in mater so mi odgnali.

Pavliha: Kaj praviš? Spet te mrcine!

Jurček: Ampak očka in mama se morata vrniti domov in razbojnike bomo za zmeraj ustrahovali. Jaz jih bom.

Pavliha: Všeč si mi, Jurček.

Jurček: Samo malo težko bo, ko sem jaz sam, oni pa so trije. In puške imajo.

Pavliha: Nič ne maraj, Jurček! Z menoj pojdi, pa ti bom dobil pomočnikov. Razbojnikom bomo tako posvetili, da bodo za zmerom pomnili. – Pa ti, Franca?

Franca: Jaz bi šla tudi nad nje, če bi mi dali puško.

Pavliha: Ti si dekle po moji pameti. Živio, Franca!

Franca (sramežljivo): Saj grem še raje, če grem nad razbojnike – s teboj!

ZAVESA

TRETJE DEJANJE

(Partizansko taborišče. – Komandant.)

Komandant: Jošt! Jošt!

Jošt (pride): Tovariš komandant?

Komandant: Ali se je Grega že vrnil?

Jošt: Ni se še. Čudno se mi zdi, da je tako pozen. Kam si ga poslal?

Komandant: V dolino. Skrbi me zanj. Trije razbojniki se zadnje čase potikajo po dolini. Da bi ga le ne dobili!

Jošt: Grega se jim živ ne bo dal ujeti.

(Za odrom dvoglasno petje: »Naglo puške smo zgrabili ...«.)

Komandant: Grega prihaja.

Jošt: Več jih je. Koga neki vodi s seboj? Nemara je France.

Komandant: France ni. On je basist: bu, bu, bu. Nace tudi ni. Ta je tenor in poje skozi nos, takole. (Ga oponaša) Čigav je neki ta počeni glas?

Jošt (zakriči): Pavlihaaa!

Komandant: Pavliha! Glej ga no, kujona! – Le podvizaj se! – Jošt, povej kuharju, naj skuha za dva več. (Pavliha in Grega nastopita.)

Pavliha: Za deset, za deset!

Komandant: Kje sta se pa srečala?

Pavliha: Točno na križišču. Tam, veš, kjer pelje ena cesta na to, druga pa na to roko.

Grega (zatuli): Lačen!

Pavliha: Jaz tudi. Pojdi no pogledat, kaj so dali v kotel! (Grega odide.)
Tovariš komandant, ali imaš kakšen čik?

Komandant: Suh.

Pavliha: Škoda. (Se obotavlja.) Tovariš komandant!

Komandant: No?

Pavliha: Nekaj bi ti rad povedal.

Komandant: Ali je kaj hudega?

Pavliha: Pa kako!

Komandant: Nesreča?

Pavliha: Pa še kakšna!

Komandant: Zdaj pa takoj povej, kaj se je zgodilo?

Pavliha: Se bo zgodilo!

Komandant: No?

Pavliha: Oženil se bom.

Komandant: Ti? (Se smeje.) Ali me vlečeš?

Pavliha: Čista resnica! Ali jo hočeš videti?

(Zakliče): No, vidva tam, kar bliže! (Franca in Jurček nastopita.)

Komandant: Franca, ljuba Franca!

Franca: Matjaž! (Si planeta v objem.)

Pavliha: Ali si se z njim tudi možila?

Jurček: To je vendar sosedov Matjaž. Francin brat je.

Matjaž: Ali si prišla tudi ti v partizane?

Franca: Saj vidiš! Kar puško mi daj, pa pojdem!

Matjaž: Pa vendar ne v boj?

Franca: Kaj da ne! Saj sem Jurčku obljubila!

Matjaž: Jurček je tudi tu?

Jurček: Ali me boste vzeli v svojo brigado, tovariš komandant?

Matjaž: Zakaj pa ne, če se ne bojiš. – Kako pa je kaj doma? Ali sta oče in mati zdrava?

Jurček: Že nekaj dni je, kar so ju odpeljali.

Matjaž: Kdo!

Jurček: Trije razbojniki.

Matjaž: Krščen Matiček, spet te mrhe!

Franca: In hišo so jim požgali.

Matjaž: Zdaj je pa mera polna.

Franca: To smo dejali tudi mi.

Jurček: In zato smo prišli.

Franca: Tako je.

Jurček (komandantu): Daj mi puško, da pojdem nad razbojnike.

Matjaž: Brigada, zbor! (Hrup za odrom.)

Jurček (razburjeno): Ali gremo?

Franca: Tovariš komandant, naša četa je pripravljena .

Komandant: Naprej!

(Pavliha, Franca in Jurček pojo: »Na juriš ...«. Vsi odidejo.)

ZAVESA

ČETRTO DEJANJE

(V internaciji. Taborišče. – Oče, mati.)

Mati: Le kje je zdaj naš Jurček?

Oče: Gotovo jim je srečno pobegnil.

Mati: Pa kako živi sedaj sam brez naju?

Oče: Jurček je bister fant. Se bo že pretolkel. Zaupam mu.

Fric (za odrom): Aufstehen und griissen, verfluchte Hundel – Marš! – (Poje): Siegend wollen wir marschieren in die neue Zeit ... (Prikoraka na oder in obstane pred očetom in materjo). Kaj pa vidva? Delata pokoro, kaj? Smo vama zagodli, kaj? Žice okrog šotorov in za žico straža. Ne bosta pobegnili, ne! (Se obrne in odkoraka pojoč kakor prej.)

Mati: Kakšni so, kakšni so!

Oče: Fej! Grdobe!

Mati: Ko bi nam vsaj jesti dali! Kar pajčevine se mi delajo po želodcu.

Oče: Ali se še spominjaš, kako je bila naša kašča založena? In kakšno kosilo si znala skuhati? Dobra gospodinja si bila, mamica.

Benito (nastopi s hlebcom kruha pod pazduho in poje): O mio bel amore, o cara gospodičina ... (Se ustavi pred očetom in materjo.) Prav vam je, banditi! Maledetti partigiani! Jaz imam kruh, vi pa ne. Vi nič. Vi lačni. Jaz jesti, vi umreti. (Odide s hlebcom, poje Giovinezze.)

Mati: Prav, bova pa umrla; a Jurček bo zrasel v moža. On vam bo posvetil, razbojniki! Jurček, da, moj Jurček!

Janez (nastopi): Kdo govori tu o Jurčku? Aa, vidva! No, Jurčka ne bosta več videla. In tudi svoje hišice ne. Lepa je bila vaša hišica, bela, nageljni so bili na oknicah in sončnice na vrtu. Zdaj je pogorišče.

Oče: Kaj? Požgali ste jo? Tolovaji!

Janez: Kaj ti bo za hišico žal! Ko bi vedel za Jurčka!

Mati: Kaj ste mu storili?

Janez: Uboga mati!

Mati: Kaj ste storili Jurčku?

Oče: Pusti ga! Laže.

Mati: Ne, ne. Jurčka so ubili! Morilci, razbojniki!

Janez: Čakaj, povedal bom Fricu in Benitu, kako psuješ! Ubila te bosta.

Mati: Zdaj mi je vseeno, ko nimam več svojega sinka. Strahopetci, otroke morite!

Janez: Jaz, da sem strahopetec? Ponovi! (Za odrom strel.)

Janez: Jojmene, streljajo! (Zbeži.) (Streli za odrom.)

Oče: Le kaj se je zgodilo? – (Streli.) To je prava bitka! Rešitev, mamica!

Mati (joče): Jurček, moj Jurček!

Jurček (plane na oder): Očka, mamica, tukaj sem!

Oče in Mati: Jurček!

Mati: Da si le živ!

Oče: Kako si prišel sem?

Mati: Trije razbojniki te bodo!

Jurček: Teh se pa ne bojim več. Jih bosta videla, kako so klavrni. Živele naše brigade!

Oče: Kaj? Partizani so prišli?

Jurček: Prišli so: komandant Matjaž, Pavliha, sosedova Franca. Ta je zdaj tudi v brigadi. S Pavliho sta se vzela. Pa je že taka borka! Da jo vidiš s puško! In seveda jaz in vsa brigada. Vdrli smo v taborišče. – Živela zmagaj! (Skače od veselja.)

Mati: Ježeš, ježeš!

Oče: Jurček, ne nori! Pelji naju h komandantu!

Mati: In potem domov. Hišico bomo pozidali na novo.

Oče: In spet srečno živeli.

Jurček: Živio, treh razbojnikov ni več! (Odidejo in pojo:

»Svoboda, svoboda, svoboda zlata,
svoboda zlata prišla je spet«.)

(Nastopi Pavliha, ki žene pred seboj tri razbojnike.)

Pavliha: Tako, zdaj smo na mestu.

Benito (poklekne): Caro partigiano, jaz nočem umreti. Mamma mia! Pieta! Milost!

Janez: Tadvaj sta kriva, jaz sem samo njihov hlapček. Nisem razbojnik.

Pavliha: Kdo je kriv, so že razsodili sodniki.

Fric: Lüge!

Pavliha: Kakšna laž, če so bile tam priče: Jurček in očka in mamica?

Benito (joče): O, mamma mia, o mamma mia!

Pavliha: Tiho! V vrsto! Treh krogel je škoda za vas. (Ustrelji. Trije razbojniki padejo. Zbor za odrom poje):

»Svoboda, svoboda, svoboda zlata,
svoboda zlata prišla je spet.«

KONEC

VII.

Evridika iz pekla VII – Bolnica Franja

Bolnica Franja je eden najmočnejših simbolov slovenske partizanske zgodovine, skrit prostor, kjer so ranjenci kljub vojni, ranam in smrti ohranjali vero v življenje. Pesmi,⁷⁷ nastale v tej bolnišnici, prinašajo posebno vrsto pesniške govorice – govorico ranjenih, toda ne premaganih src. Pesmi so skromne v oblikovanju, a izjemno bogate v občutenju. Preveva jih nenehno menjavanje med obupom in upanjem, med smrtjo in hrepenenjem po življenju.

Življenje, ki se upira smrti

V pesmi *Mirko in Janezek* vlada občutek skromne vsakdanjosti, ki postane svetinja:

»V barki ležita,
v pečico kurita
in se smejeta.«

Mirko in Janezek, oba še najstnika in že zaznamovana z invalidnostjo, svoje ranjeno otroštvo kljub temu oblikujeta v prostor tovarištva in sanj. Ko Janezek pravi, da bo harmonikaš, in Mirko, da bo kmet, pesem preseže stvarnost ran in postane vizija normalnega, svobodnega življenja, sanje o prihodnosti pa so akt upora proti smrti:

»Mirko pa bode
kmetič postal,
polje, vinograde, vince gojil,
zraven pa tudi rad ga bo pil.«

⁷⁷ Vse pesmi so prepisane iz rokopisnega in tipkopsnega gradiva, ki ga hrani Cerkljanski muzej (Bevkova ulica 12, 5282 Cerkno).

Narava kot sočutna sopotnica

Pesem *Črni vrh* Ivana Minattija prehaja od vizije smrti do ekstatičnega razodetja narave. Ko ranjenec opisuje, kako so ga »v viharju strašnem v burji črni« vozili čez zasnežene planine, se sprva kaže svet sovražnega naravnega kaosa:

»Ko so podili se oblaki snega
čez drn in strni,
se zaganjali v stene Blegoša, Triglava.«

Toda v nadaljevanju se narava spreobrne. Postane čudovita, skoraj mistična, razodetje novega življenja:

»In pred menoj
razgrinja modro se nebo.«

Tako narava ni več prostor smrti, ampak obljuba osvoboditve.

Smrt, ki ne more zmagati

V izjemno pretresljivi pesmi *Pismo materi iz groba* anonimni partizan – padli sin – govori materi neposredno iz groba. Toda njegovo sporočilo ni temno, temveč pomirjujoče:

»Saj nisem sam.
z menoj na mrtvi straži
so še drugi fantje.«

Pojem smrti je tukaj povsem presežen: umrli borci pojejo o domovini, spomin na življenje ni uničen:

»Ko se zmračí
zapijemo skoz prst o domovini.«

Najmočnejša misel pesmi je prošnja materi, naj se ne vdaja žalosti:

»In nikar preveč ne joči, mama več.
Tvoja bol bi me preveč težila.«

Tovarištvo kot pot do odrešitve

Pesem *Trenotje* v nežnem spominu priključuje sliko dekleta in izgubljene ljubezni:

»V večer so ptice razprostrle krila
in vanj zarisale široke loke.«

Toda kljub otožnosti lirski subjekt ne ostaja sam; okoli njega so tovariši, harmonikaš, pesem. Klic: »O, le igray tovariš harmonika!« poudarja, da glasba, tovarištvo in skupna bolečina omogočajo preživetje duše v vojni.

Humor kot strategija preživetja

V pesmih *Slabosti*, *Jaz, ti, pa še kater...* in *V kraljestvu palčkov* se občutje bridkosti nadomesti s humorjem in hudomušnostjo. Partizani se zavedajo lastnih slabosti, toda namesto obsojanja spodbujajo razumevanje:

»Imej potrpljenje močno
Predno očital si!« (*Slabosti*)

Pesem *Jaz, ti, pa še kater...* humoristično opisuje vsakdanje življenje v bolnici: medosebne odnose, ljubezenske iskrice, norčije in drobne prepire:

»Se našel je fantič, ki mu je Peter ime,
je hotel poljubit to našo dekle.
Želja njegova pa ni se spolnila,
ga Anica naša je z vodo polila.«

Tudi pesem *V kraljestvu palčkov* ustvarja fantazijski mikrokozmos malega bunkerja, kjer vsak najde svoje mesto.

Ohranjanje človečnosti v nečloveških razmerah

Pesmi iz bolnice Franja so predvsem pesmi človečnosti. Ne zanikajo smrti in trpljenja, temveč ju premagujejo z ohranjanjem vsakdanjega življenja, s pesmijo, s šalo, z ljubeznijo, z vero v jutrišnji dan. Čeprav so pogosto preproste, skoraj ljudske v izrazu, je prav v tej skromnosti njihova največja moč: izkušnjo strašne vojne spremenijo v veličino človeškega dostojanstva in tako izpolnjujejo temeljno poslanstvo celotnega projekta *Evridike iz pekla*: iz teme smrti rojevati življenje, iz izgube – solidarnost, iz trpljenja – kolektivno moč upora.

32. Albin Weingerl – Čriček

152. Mirko in Janezek

Mirko in Janezek
v barki ležita,
v pečico kurita
in se smejeta.

Kadar pa mraz
se krog barake spotika,
takrat pod deke
obadva sta skrita.

Ko zjutraj zbudi ju
harmonikaš,
takrat samo nasek
izpod deke pokuka.

Pri povezovanju
je prav fletno pri njiju
vriskajo, pojejo
in se smejiyo.

Janezek pravi,
da bo harmonikaš,
ko svoboda spet pride,
od hiše do hiše si služil kruh naš.

Mirko pa bode
kmetič postal,
polje, vinograde, vince gojil,
zraven pa tudi rad ga bo pil.

(Opomba: Mirko in Janezek sta 17-letna partizana, oba invalida.)

153. Črni vrh⁷⁸

Včeraj sem hodil
veš kje?

78 V: Boris Paternu, Irena Novak Popov (ur.): *Slovensko pesništvo upora: Partizanske* (1998), str. 172–173.

Čez Črni vrh.
 Ali tokrat ni bil Črni vrh
 več črn,
 kot takrat,
 ko so me ranjenega vozili čezenj
 v viharju strašnem
 v burji črni,
 ko so podili se oblabi snega
 čez drn in strni,
 se zaganjali v stene Blegoša, Triglava,
 zavijali nas v svoj plašč mrli,
 nam meli sneg v oči, obraz,
 ko smo zgrešili gaz ...

Ne, tokrat bil
 je Črni vrh svetel.
 Nikoli nisem še naletel
 v naravi
 na toliko lepote,
 ko na poti tej.
 Že prvi korak,
 že prvi pogled
 sam obstal in vzklinil: "Glej!"
 Pred mano strmi breg
 odet v ivje, sneg,
 in smreke, bori
 in žarkov zbori
 skozi temno morda meglo
 zlatijo,
 kipijo,
 živijo ...

In v meni je kakor,
 da slutim,
 vidim,
 čutim,
 da za to meglo
 je vse nebo,
 ki ga v duši čutim.

In jaz hitim,
 v breg drvim

in hlipam, padam, vstajam.
In pred menoj
zavito vse je v modro,
v temno modro zlato.

In jaz hitim
in pred menoj
razgrinja modro se nebo.

Navrh planin
obstojim,
strmim in vzkliknem: "Glej!"
Pred menoj sonce,
za menoj gore od Karavank do Gore
in še naprej
čez Jelovico na Triglav,
do Porezna in do višav
Primorske.
Pod mano biseri,
nebo nad mano
in v meni?

Vse!

Zopet sem
odgrnil zagrinjalo
in pogledal naravi v obraz.

33. Ivan Minatti

154. Bele gazi

Bele gazi...
Sneži, sneži.
Pred nami vsa bela planjava.

Dolge so naše poti,
brezkončne te tihe noči.
Daleč nekje spomin tava.

Mrzlo ko led je srce.
V noč trudna kolona gre .

Droben sneg naletava.

155. Pismo materi iz groba⁷⁹

Mama!
Pošiljam Ti pozdrav!
Pod bukvo v grapi ležim
in mi je prav.
Med korenine
sem ujet in čakam, da zasine
Žarko jutro čez moj temni dom.

Sapi,
ki ihti skoz suhe veje med grobovi sem naročil
naj te potolaži.
Saj nisem sam.
Z menoj na mrtvi straži
so še drugi fantje.

Kot sinovi istega očeta smo.
Ko se zmrači
zapijemo skoz prst o domovini
in pojemo, dokler se petelini
ne oglase in k jutru zazvoni.

Ne skrbi!
Jaz sem zadovoljen. Naložili
so čez me listja in zrahljali vzglavje
tovariši – in so odšli. Ostal je
z mano le še križ, ki so ga zbili
iz vej
in pesem, ki so z mano v grob jo dali.
To pesem pojemo.
In o dekletih –
Saj smo mladi in v tistih letih,
ko v prsih preveč vre, da bi molčali.

Pa zbogom!
In nikar preveč ne joči, mama več.
Tvoja bol bi me preveč težila
In tiho srečo v grobu bi kalila

⁷⁹ Sodobnost 29/4 (1981), str. 368.

neznosna misel,
da si sama, sama ...

156. Trenotje

Ko nam zvečer harmonika zapoje
in veje v vetru trkajo ob okno
mi je, kot da si razpustila svoje
kostanjeve lase čez moj obraz.

V večer so ptice razprostrle krila
in vanj zarisale široke loke.
Otožnost tihih ur je vame vlila
spomin na rahli stik dekliških rok.

O dekle! ... Naju ločijo gozdovi,
med naju so se vogle silne dalje
in se v prepad zarezali grobovi ...
O, le igray tovariš harmonikaš.

34. **Zmago**

157. Slabosti

Tovariši ne pozabite,
da človek je vsak,
nekateri je boljši,
a drugi je čudak.

Težnje vsakega more,
čeravno jih ne pokaže,
človek vsak ima srca,
na videz morda laže.

Poglej človeka točno
in malo sam pomisli,
imej potrpljenje močno
predno očital si!

Vsem tako bo lažje,
prepira več ne bo,
dušo vsak naj dobro kaže,

čeravno ima slabo telo.

Človek ga malo polomi,
ne zameri mu takoj
morda se popravi,
saj v njem je tudi boj.

Boj življenja je težak,
vsak ima svoje težnje,
brez njih človek
je junak.

35. Božo

158. Jaz, ti, pa še kater ...

Jaz, ti, pa še kater ...
Trideset po številu
si celo vas je zgradilo.
Je to cela trdnjava,
saj v njej tudi vojska je prava.

Tej vojski pa vodja
Darko je naš,
postaven je dečko
kot cel harambaš.

Milojko Brkonja
namestnik njegov,
da njega zastopa
če on bi kam šev.

Božo dežura
in kuha uši,
se včasih prav grdo
in kislo drži.

K svoji ljubici
Božo dvakrat je šel,
to pa ni bilo
tovarišem prav.

Kaj bi krota lazil okrog
ker pozabi kjer ima svoj brlog.
Zato pa malo doma naj bo,
da malo poboljšal se bo.

Čriček, čri, čri,
kje pa si ti,
knjige študiraš, harmoniko igraš,
zraven še eno punčko rad imaš...

Lida, ti Lida
kak nesrečna si ti,
sama ne veš
kje plavašala bi.

Marsikateri fantič
je nesrečen že bil,
ko preveč se je v tebe zagledal,
nato pa ostal na cedil.

Se Meri na kurirja jezi,
ko predolgo iz karavlje ga ni,
bi rada kaj pošte dobila,
da vidi, če je fantič pozabil še ni.

Pa sreča ji mila je bila,
da pisemce dobila je res,
pa kot prej vesela je bila,
tako potem jezila se je.

Pa drugič boljše je bilo,
saj je dobila paket,
v paketu nekaj lepga je bilo,
bil menda kravji je rep.

Jože naš fant
je postal instendant,
kdor kaj želi,
le k njemu hiti.

Jože pa prav:
počak me še mav,

prav vse ti bom dav
karkol si želiš.

Hudič ti prklet,
kaj pa je spet,
jaz moram zopet letet
k mojmu mladme deklet.

Denilo Nakarada,
ga vsaka ima rada
in pravi tako,
da oženil se bo.

Ona je Slovenka,
jaz sem Srbijanc,
bo vojska minila
bova šla dol čez klanc.

Vinko Benedičič iz Zalega Loga,
prav dobro on vse pota pozna,
je vesten v slubi in dober vojak,
največje veselje pa je njumu tobak.

Čeprav smo partizani,
ob Božiču smo jaslice imeli,
jih je Benedičič naredil,
ko cesto je z mahom pokril.

Vlasta in Minka
sta tudi še dve,
ki morata priti
k men na papir.

Ena veselo prepeva,
se druga prav resno drži,
zamišljena v daljni je kraj,
kar vsak lahko ve zakaj.

Je fantiča lepega imela,
in strašno ljubila ga je,
saj fantič res priden je bil,
prvi v partizane je šel.

Jo Minka tolaži
in ji prepeva,
kaj žalovala mlada bi deva,
saj fantič vrnill se bo
in zoper vse bo lepo.

A, Minka je druge narave,
včasih prepeva, včasih se joče,
skoraj bi rekel
kadar kdo hoče.

Kar jo kdo prosi
vse rada nardi,
ko pa godec zagode,
pa plesat leti.

Kuharca naša
je zavber dekle
samo poljubit
je nihče ne sme.

Se našel je fantič, ki mu je Peter ime,
je hotel poljubit to našo dekle.
Želja njegova pa ni se spolnila,
ga Anica naša je z vodo polila.

Se res je ona strašno vježila,
lica svoja si je s solzami zalila.
In rekla nam je tako,
da bi to tak hudo ne blo,

če drugi bi bil,
ki njemu ime je ...

Iz te pesmice ne mislim
nobenga spustit,
in hočem upravnico našo
tu vmes priobčit.

Od nje napisat bi se marikaj dal,
ko bi njene zamere jaz se ne bal,
pa se zamere njene bojim,

lahko zgodi se, čika nobenega
več ne dobim.

Eno pa vendar povedal vam bom,
pa tudi če malo zameril se bom,
strašno je zmrzla, ima polževo kri,
v pečko zakurit vsak dan kriči.

Saj so lepi zimski večeri,
če ogenj v pečki gori,
v kotu radijo svira,
ona pri peči cigareto kadi,

seveda če kje kakšno dobi,
težki so časi, cigaretov več ni,
so dobri pa štori,
sam da se kadi.

Slovenko je naš
zase praragraf,
ko prišel je k nam
bil je še fant.

Tak dolgo okrog oglov se je plazil,
da je deklico mlado zapazil.

En lep večer je v sobo prišel,
skrivnost svojo nam razodel:
"Tovariši in tovarišice:
Naznanjam vam dan,
ko zapuščam ledig svoj stan."

Se lepo opremil,
obril se gladko,
saj tudi dobil je
ženko lepo.

To presneto malo meni je mar,
če ti tovariš si politkomisar.
Ravno tako si privoščil te bom,
da za grehe svoje dobil boš svoj lon.
Lep si v lice, še tudi ne star,

tudi ti rad dobil bi sebi si par.
Vsak bi ti tega ne sodil tako,
če le bi tebe gledal samo.

Menda že deklico zbrano imaš,
pred oltar jo boš peljal,
ko prišel bo čas.

Tavčar iz Polanske doline,
dobra volja ga nikdar ne mine,
vedno vesele in dobre je volje.
Je vesten pri delu,
tako tud na straži,
prav dobro na vsako stvar on ti pazi.

Čeprav je še mlad, je vendar že ata,
doma pa čaka ga ženskica mlada;
ob Božiču pa res vesel je bil,
ko je ženkico svojo objel.

Objeta pa dolgo sta bila,
praznika dva tačas sta minila,
propustnica pretekla je h kraj,
se Tavčar je vrnil ves zmrznjen nazaj.

Petkovšek naš fant
je cel muzikant,
je male postave
pa vesele narave.

Dekleta njemu
deveta so briga,
čeprav ena za njega se močno zanima.
On pa na to prav nič ne poreče,
harmoniko svojo do kraja povleče,
je uboga harmonika, ki tolko trpi,
ko tako jo pritiska, da kar zahrešči.

Kragelj je tudi brhtna glavica,
čeprav je majhne številke njegova butica,
tehnično šolo tudi ima,
zato tudi radijo popraviti zna,

če preje še poje,
pa potem le hrešči.

36. Aco

159. V kraljestvu palčkov

Naš krasni bunker je en lepi stan,
saj je v njem veselje dan na dan.
V njem rožci dve cvetita,
to Majda je in Slavka, senjorita.

Je Kristl včasih ptičke lovil,
sedaj pa slžbo v bunkerju dobil.
Na ptičke kmalu pozabil bo,
bo raje nosil drva, vodo.

Al kuharica naša vsaki dan,
pospravi naš prelepi stan,
potem pa skuha nam krasno kosilo,
da bi le vedno nam se tko godilo.

Pa Slavka, Slavka, to ti je "mesar".
Si kuha klešče, oh nikar!
Že vleče "špliter" mu iz noge,
bolnik pa stoka, ker ga bode.

En dan harmoniko dobili smo,
se Majda spravila je nad njo,
nategne meh, da je veselje,
pa z muziko ne ugodi nam želje.

Že pride Božo, ta pa ta,
tobaka včasih on nam da,
potem pa vsi kadimo,
da kar balaro zatemnimo.

Na Petra kmalu bi pozabil,
nam hrane dosti je pripravil,
to naš je intendant,
in pravi, da še mlad je fant.
Zvečer se opera začne,

to je veselje za vse,
je zastor z dek že naredila,
da lahko zanjo se bode umila.

Ko pa odrgne zastor se,
med nam zavlada presenečenje.
Namesto prvega dejanja,
stoji sred koč prazna banja.

Pa drugič vam spet kaj povem,
da spet kaj novega izvem,
sedaj pa konec šale je,
in zastor spet zadrigne se.

VIII.

Evridika iz pekla VIII – Pavla Leban, "bolničarka – Franja"

Ob branju pesmi Pavle Leban, legendarne bolničarke Franje, stopimo v poseben svet tihe, skrite junaškosti, ki je v vsakodnevnem garanju reševala človeška življenja in ohranjala upanje sredi vojne apokalipse. Pesniška govorica Pavle Leban je intimna, preprosta in iskrena, vsaka pesem pa je srčna izpoved ljubezni do sočloveka in sveta, ki ga ni mogla pokončati niti vojna.

Bolnica Franja v pesmih Pavle Leban prerašča skoraj v svetišče, kjer so bolečina, vera in tovarštvo vtkani v kamen, zemljo, vodo. V pesmi *Tovarišem in tovarišicam iz S.V.P.B. Franja* bolnišnica postane posvečeni kraj:

»Ta kraj nam vsem je svet!
Posvečen je s solzami,
s krvjo je naših borcev porošen,
s krvavim znojem naših čel blagoslovljen!«

Bolnica ni le kraj ran in smrti, ampak predvsem vztrajanja, zaupanja in vere v skupno prihodnost. Pesnica poudarja, da bo za vse, ki so tam trpeli in delali, bolnišnica večno »božja pot«, kraj tolažbe v težkih trenutkih življenja.

Osrednji motiv je tovarštvo – vsakodnevno, a neskončno dragoceno. V pesmi *Veter naših planin* se ranjeni borec spominja, kako so ga tovariši nosili čez zasnežene steze:

»Vso noč tovariši so me nosili
po zasneženih stezah,
in moje prestreljene kosti.«

Pesnica prikazuje veličino trpljenja brez odvečnih besed, z močnim poudarkom na skupnosti, ki zmore prenašati tudi najbolj neznosne preizkušnje. *Roža tovarištva* jasno izraža, da je bilo življenje v Franji mogoče samo zaradi trdne tovariške vezi med ljudmi:

»Vsako noč so po strugi potoka
borci tipali poti,
na ramah nosili ranjence.«

Tovarištvo se v teh verzih kaže kot najčistejša oblika ljubezni in solidarnosti. A čeprav pesnica vedno znova opeva tovarštvo in življenje, smrt nikdar ni daleč. Njena žalost pa ni obupana, temveč otožno sprejemajoča – kot v pesmi *Sanje*, ki jo je posvetila padlemu tovarišu Albinu:

»Prišel si, kot včasih, močan,
ves zdrav, nasmejan.
A tvoje oči
bile so krvavo utrujene.«

V pesmi *Bratu na grob* žalost postane del vsakdana, del pomladi, del nove svobode:

»Zakaj le meni se
oko rosi,
ko iščem Te
med množico ljudi?«

Narava je v pesmih Pavle Leban živa spremljevalka trpečih, katerih notranje občutke tudi odraža. V pesmi *Bori* so mogočna drevesa simbol kljubovanja, varuhi spomina in poguma, korenine, globoko zasajene v domačo zemljo, pa metafora za trdno vez med človekom in domovino:

»Bori, moji bori
kot straže na gori.
Vas ne izruje vihar
iz sončnih tal.«

Tudi v pesmi *Divji dren* drevo sredi napada nacistov simbolizira upanje:

»In sredi strmih skalnih sten
kot včasih zacvete nam – divji dren.«

Ljubezen v pesmih Pavle Leban je nežna, ranljiva, a neskončno močna. V pesmi *Da bi mi bilo dano* izraža hrepenenje po izgubljenem ljubljenu:

»Če vedela bi tisto noč,
da te za vedno bom izgubila,
vso noč bi s tabo se ljubila.«

Pesniški opus Pavle Leban je tiha epopeja skromnega, a neuklonljivega človeka. V njenih pesmih spremljamo nežno, čisto pričevanje o tem, kako je sredi pekla vojne možno ostati človek. Njena Evridika se ne ozira v smrt, temveč kljub bolečini hodi naprej, v svetlobo, ki dokazuje, da je prava zmaga človeka tista, ki se rodi iz trpljenja – in rodi pesem.

37. Pavla Leban

Pavla Leban⁸⁰ se je po šolanju v domačih krajih izučila za šiviljo ter bila ob delu aktivna v kulturnem življenju, ki je obstajalo tudi v času prepovedi italijanskih fašističnih oblasti. Šolanje je sicer prekinila že pri štirinajstih letih, saj ni želela sodelovati pri fašističnih proslavah oziroma v mladinskih organizacijah. V stik z odporniškim gibanjem je prišla leta 1941 in se po tem, ko je njen zaročenec med vojnim dogajanjem padel, aprila 1943 pridružila partizanskemu odredu. Med vojno je padel tudi eden izmed njenih bratov. Po italijanski kapitulaciji je bila med drugim bolničarka na Tolminskem, nato pa proti koncu vojne do osvoboditve v partizanski bolnišnici Franja na Cerkljanskem, kjer se je znova aktivirala pri kulturnem delovanju. V partizanih je bila sicer tako na Gorenjskem kot na Primorskem, prevzela pa je tudi funkcijo komisarke. Znana je bila kot Bolničarka Pavla ter pod psevdonimom Ljubinica. Po vojni je delala v vojaški bolnišnici in kot vojaška uradnica. Do upokojitve je bila nato zaposlena na tolminski občini, kjer je bila zadolžena za socialno varstvo in invalide. Aktivna je bila tudi na političnem področju znotraj občine in borčevske organizacije. Pesmi je začela zapisovati v Franji, pesnila pa je tudi v povojnem obdobju. Poleg partizanskih pesmi je o medvojnih

80 Tomaž Šavli. LEBAN, Pavla. (1913-1993). *Obrazi slovenskih pokrajin*. Mestna knjižnica Kranj, 2020. (citirano: 10. 11. 2025) Dostopno na naslovu: <https://www.obrazislovenskihpokrajin.si/oseba/leban-pavla/>

dogodkih pisala tudi spomine. Objavila je pesmarico *Partizanske pesmi*, natisnjeno na ciklostilu, posamezne objave pa so bile izdane v *Borcu*, *Tolminskem zborniku* in v časopisu *TV-15*.

Dela⁸¹

Objave

1. Snežne gazi; v: Tolminski zbornik, 1975, str. 97
2. Zadnja ofenziva; v: Tolminski zbornik, 1975, str. 108
Trenutek odločitve; v: Otka: glasilo srednješolcev ŠC Vojvodina Tolmin, št. 1 (1979/80), str. 40
3. Pismo materi; v: Otka: glasilo srednješolcev ŠC Vojvodina Tolmin, št. 1 (1979/80), str. 41
4. Na preji; v: Otka: glasilo srednješolcev ŠC Vojvodina Tolmin, št. 1 (1979/80), str. 42
Bratu na grob; v: Otka: glasilo srednješolcev ŠC Vojvodina Tolmin, št. 1 (1979/80), str. 42
5. Padlemu bolničarju Gašperju; v: Partizanska bolnišnica "Franja" 23. 12. 1943 – 5. 5. 1945, Idrija 1983, str. 53
6. Roža tovarištva; v: Partizanska bolnišnica "Franja" 23. 12. 1943 – 5. 5. 1945, Idrija 1983, str. 85.

Neobjavljena dela

1. Pesmi v tipkopisu v arhivu Knjižnice Cirila Kosmača Tolmin, 1977-1979
2. Zapuščina Pavle Leban (tipkopisi, rokopisi, fotografije) v arhivu Knjižnice Cirila Kosmača Tolmin

Druge objave

1. Prvi organizator OF in prvi sekretar KPS za Tolminsko; v: A. Gala – Peter: Partizanska bolnišnica pod Krnom: Sanitetna postaja številk 7, Nova Gorica 1978, str. 35 – 40
2. Pomoč ranjencem v novembrski ofenzivi 1943 v okolici Cerknega; v: Partizanska bolnišnica "Franja" 23. 12. 1943 – 5. 5. 1945, Idrija 1983, str. 27 – 34
3. Delovni dan partizanske bolnišnice; v: Partizanska bolnišnica "Franja" 23. 12. 1943 – 5. 5. 1945, Idrija 1983, str. 81 – 84

⁸¹ Vse pesmi so prepisane iz rokopisnega in tipkopisnega gradiva, ki ga hrani Cerkljanski muzej (Bevkova ulica 12, 5282 Cerkno).

4. Mirko in Janezek; v: Partizanska bolnišnica "Franja" 23. 12. 1943 – 5. 5. 1945, Idrija 1983, str. 240 – 242

160. Pel svojo pesem čez prepad je slap

Naš skriti dom objel je zimski hlad...
Ledene sveče ob potoku so visele,
pel svojo pesem čez prepad je slap,
stopinje v živo skalo so poledenele.
Neštetokrat si srečno hodil tod,
a tisti dan ti zdrsnil je korak
v tolmane hlad, v objem valov,
ti stopil si čez smrti prag.
Med nami živel si, tu delal z nami,
kot partizan med partizani,
kot brat, bili kot ena smo družina,
vsi v en sam zaverovani,
da bo nekoč svobodna domovina.
Mi smo odšli, a ti ostal si tu,
kot zvest stražar na pragu teh globin,
a naša misel k tebi v grapo roma,
ko se v nočeh na te budi spomin.
Soborcu Viliju, sodelavcu v SVPB
Franja, ki je februarja 1945. utonil
v tolmunu potoka Čerinščice v Franji.

bolničarka Pavla Leban

161. Tovarišem in tovarišicam iz S.V.P.B. "Franja"

Tu naš je dom in naša tiha senja,
zgradili s skupnimi smo ga močmi,
ni bilo žal nam truda ne garanja,
težkih bremen in prečutih noči.

Ta kraj nam vsem je svet!
Posvečen je s solzami,
s krvjo je naših borcev porošen,
s krvavim znojem naših čel blagoslovljen!

Tovariši! To naše je svetišče ...
Ko trudni bomo sred življenja zmot,

vsak tu miru, tolažbe naj poišče.
Hodili bomo sem na - božjo pot ...

Bolničarka Pavla

V Grapi na dan otvoritve 19. maja 1946

162. Pomlad o v svobodi

Pojdiva, dragi, skozi zeleneče trate
med polja, med bele cvetove,
počivajva v prelepi pomladi,
ne misliva zdaj na grobove.
Po naših hribih sneg kopni
pod toplim dihom prvih sap,
zvonček ob poti pozvanja,
trobentica se nasmehne,
pomlad in svobodo oznanja.
Z vzhoda kot zarja žari,
prihaja k nam globoka moč,
v dihu mladosti sveži,
novo življenje brsti.
Zapisano v začetku maja 1949
na Cerkljanskem.
Pavla Leban

163. Na pot

Odhajaš, dragi, v širni svet
v življenje novo, v nove dni,
v življenje vodita le dve poti...
Ti veš za pravo,
izbire ni, ne ceste v meglo.
Tako si mlad,
tako še rosen tvoj pogled,
ne daj, da ga oskruni svet.
Mož bodi, mož junak,
pravičen, čist značaj,
da vdrl bi v tvoje srce kdaj
sovražnik – to ne daj.
Izgubil bi svoj otroški nasmeh,
preklinjal svet v gluhih nočeh,
in bojim se, da nikdar več

ne našel bi poti nazaj.
 Življenje bi dala in srečo vso,
 da vedela bi, ko boš daleč proč,
 da te ni zagrnila zla moč,
 da si še tisti, kot si bil nekoč.

164. Sanje

O tebi se mi je sanjalo nocoj...
 Prišel si, kot včasih, močan,
 ves zdrav, nasmejan.
 A tvoje oči
 bile so krvavo utrujene
 od dolgih, prečutih noči.
 Objela sem tvojo trudno glavo,
 poljubila strastno krvave oči...
 Kaj blodim, saj tebe več ni,
 le sredi čela krvava roža cveti
 in moje srce krvavi...
 Zapisano decembra 1945.
 Tovarišu Albinu, ki je padel pod sovražnimi streli
 4. 4. 1943 ob Soči na Volarjih.
 Leban Pavla

165. Da – bi – mi-bilo dano

Da bi mi bilo en sam dan
 mogoče s tabo preživeti,
 da dano bi mi še enkrat ujeti
 tvojo krepko, toplo dlan.
 Da vrnil bi se tisti večer,
 ko sem te znova srečala v hrepenenju,
 na srce te tesno pritisniti,
 srce bi moje našlo mir.
 Če vedela bi tisto noč,
 da te za vedno bom izgubila,
 vso noč bi s tabo se ljubila.
 Ti vedel si, da greš v boj,
 ti slutil si, da se ne vrneš,
 zato želel si biti moj.
 Zdaj vem, da si v poslednji noči,
 nekje ob naši bistri Soči,

dal življenje za narod svoj.
 V spomin Lebanu Albinu, polit. komisarju 2. čete SPO,
 ki je padel 4. 4. 1943 v zasedi na Volarjih.
 Leban Pavla

166. Ob zadnji ofenzivi

Kaj danes krvavo žari nebo
 zdaj na večer?
 Včasih zarja ne žari tako.
 Čuj,
 butanje min, mitraljezov, topov
 pretresa zemljo;
 sovrag nosi smrt prek naših domov.
 Kot reka deroča, ki išče si strugo,
 divja požar.
 Ognjeni zublji ližejo vresje, mah,
 kamor dosežejo – ostane pepel in prah.
 Tisoč isker kipi v nebo,
 veje prasketajo,
 kamenje se kotali v temno dno,
 kjer valovi šumljajo.
 Vso dolgo noč divjal je požar,
 do belega dne ni ugasnil.
 V naših srcih pa je vzplamtel upor,
 silnejši od naših gor.
 Naj se kdo dotakne te naše zemlje –
 bo strt v prah!
 Zato vsi v boj,
 da se osvetimo za krivic nebroj,
 da stremo sovraga,
 poplačamo vse žrtve, ves strah,
 vse solze sirot,
 ki jih lijo nocoj!
 Zapisano v partizanski bolnici Franja
 ob zadnjem ofenzivu marca 1947, ko so Nemci napadli
 partizansko bolnico in požgali našo javko v Podnjivču.
 Leban Pavla

167. Bori⁸²

Bori, moji bori
 kot straže na gori.
 Vas ne izruje vihar
 iz sončnih tal.
 Pognali ste korenine
 globoko do dna,
 mimo kraških skal,
 vse do pekla.
 V vejah vaših se veter igra.
 O kom šepeta?
 Morda o junakih,
 ki ob vznožju spe,
 ujeti med korenine,
 in čakajo, da zasije
 svobode dan.
 Bori, moji bori,
 le vztrajajte kot
 straže na gori
 in šepetajte junakom
 poslednji sen
 o svobodi...
 Zapisano na partizanski poti
 v Lokovcu pri Čepovanu
 6. 3. 1945.
 Pavla Leban

168. Po partizanskih poteh

Ko hodim po naših vaseh,
 zamre mi neusnahi nasmeš,
 ko gledam te mračne razvaline,
 žalost srce mi prešine.
 Iz ruševin, ožganih tramov,
 zre praznosta,
 iz votlih oken kmečkih domov
 zije samota.
 Kjer rožmarin je na oknu dehtel,
 raste mah,

82 V: Boris Paternu, Irena Novak Popov (ur.): *Slovensko pesništvo upora: Partizanske* (1998), str. 146.

kjer je nekdanj klovrat brnel,
 ostal je strah.
 Družina hrez doma.
 Otroci se stiskajo materi v krilo,
 plašno zro njih očetje.
 Strašno je tanje spoznanje
 teh dni.
 Oče se v gozdovih bori ...

Vrnili iz borbe se bodo sinovi,
 vstali požgani bodo domovi,
 iz ruševin
 vzkliko bo novo življenje,
 spet bo na oknu dehtel rožmarin,
 ostal bo le medel spomin
 na trpljenje.
 Zapisala v Lokovcu, Sev. Prim. okružje,
 5. 2. 1945.
 Leban Pavla

169. Roža tovarištva

V težki borbi sredi zime
 rdeča roža je vzcvetele
 na cerkljanski zemlji.
 Skrita sovražnim očem
 v črni globeli,
 znana le zvestim ljudem,
 ki zanjo so delali in trpeli,
 čuvali jo kot največji zaklad,
 branili jo pred sovražnimi streli.
 Dohrh, zlato cerkljanski ljudje,
 obdali so rožo s črno kopreno
 skrivnosti in molka,
 zanjo nasilja in strah pretrpeli,
 Vsako noč so po strugi potoka
 bordi iskali poti,
 na ramah nosila -
 ranjene z zavezanimi očmi.
 Noč in dan so nad njimi
 naša srca bedela,
 ko smo se trudili,

da bi jim življenje rešili,
 a roža mnogokrat je krvavela.
 Prišla je svoboda...
 Ostala je prazna črna globel,
 odstrta zdaj je skrivnost:
 prečudna roža osula je cvet,
 veter raztrosil je cvetje med svet,
 ni več življenja v črni globeli,
 mojjo zdaj skale, kot so nekaj možčale,
 ne krušijo več jih sovražnikovi streli.
 Le roža skrivnostna, ta še stoji
 in gleda jo vsak dan nešteto ljudi...
 Zanj izvedel je že ves svet,
 ki čudi se roži nad trideset let.
 Zapisala bolničarka Pavla Leban

170. Snežene gazi
 Sneži, sneži ...
 Snežinke bele božajo mi lica,
 trudna stopa noga
 skozi bele gazi ...
 Zasnežen gozd ob poti,
 v daljavi luč.
 Ob nišni prag
 otresem s sebe sneg,
 skozi mala okna sije luč,
 prisluhnem:
 Čuj molitev preprostih duš ...
 Obide me domačnost kmečke hiše,
 ko srečam očeta sivega nasmeh
 in skrbne mamice topel pogled.
 V kotu nad mizo križ,
 na oknih rože
 in v kotu topla peč ...
 Ta moja žalost naj ti ne greni srca.
 Če moja pesem onemela je,
 vsaj Ti veselo poj,
 ogrevaj drugim s petjem dušo,
 če meni ne!
 Pozdrav,
 Pavla Leban
 Čepovan, 20. 01. 1945

171. Vrnila sem se zdaj s poti

In našla Tvoje toplo pismo.
 Ti praviš, da ob spominih si močan,
 a mene še spomin boli ...
 Ne, saj ne jočem,
 samo v očeh me čudno peče,
 kot kamen v srcu me teži ...
 Sklenila sem neštetokrat, da vrnem se,
 a nimam toliko moči.
 V tečaj si res želim,
 ne vem, če se mi želja bo izpolnila.
 Piši mi še to,
 kako je zdaj pri vas,
 pozdravi vse, prav vse,
 srčno ...
 Še nekaj,
 ostani zdrav, vesel,
 in poj še mesto mene, kar se da.
 Glavo naslonim v dlani,
 misel mi v daljo hiti,
 čez bele snežene gazi,
 najde pot k mami domov.
 Jutri pa spet čez snežene gazi,
 k drugim ljudem,
 k novemu delu – v nov dan.
 Čeprav so težke bele gazi,
 čeprav zunaj sneži, sneži ...
 Pavla Leban

172. Jaz sem le trta

Jaz sem le trta,
 a ti si nebo,
 Kako bi te vsega ovila,
 Jaz sem le zemlja,
 A ti si nebo,
 Kako bi brez tebe molila.
 Pa so ptički manj kot nič,
 Če zapoje moj deklič.

173. Divji dren

V dolini se budila je pomlad,
naš skriti dom napadel je sovrag.
V cerkljanskih hribih sredi divjih sten
nad nami zacvetel je - divji dren.
Sovrag na nas preži in išče,
da bi uničil naše taborišče,
v našo globel med skalnate strmine
sovražne padajo rakete, mine.
Ranjence smo skrili v zaklonišče,
zdaj mrtvo naše je ognjišče,
Vso noč od mraka pa do zore
gorele okrog nas so strme gore,
ni jutro nas rešilo težke more.
Ko zor je sinil, v dolini
ognjeni zublji, črni dimi,
do pričali o krutosti sovrage,
so pričali o zvestih nam ljudeh,
ki niso nesli izčali v težkih dneh.
Dom v dolini je požgan, osem otrok
v očeh solze in praznih rok,
odšla je mati po stezi
iskat pomoč dobrih ljudi.
Ni strl nas sovrag, napad ognjen,
ostali živi smo sredi strmin,
v svobodo bomo šli po gmajnah pustih,
v svobodo s pesmijo na ustih.
Vsako pomlad se vrača nam spomin
na lepe, težke čase iz davnin,
in sredi strmih skalnih sten
kot včasih zacvete nam - divji dren.

Zapisala v spomin na ofenzivo, ko so nemški nacisti napadli 25. marca 1945 partizansko bolnico "Franja" v Novakih – Cerkljansko in požgali javko pri Peternejlu.

Zapisala 2. avgusta 1977. bolničarka Pavla Leban.

174. Veter naših planin

Naša brigada nocoj
pod Plegašem bila je boj,

sovražni strel me je zadel,
 pod mano je snežna krvavo vzcvetela.
 Rane hladil mi s triglavskih višin
 je veter naših planin.
 Vso noč tovariši so me nosili
 o zasneženih stezah,
 ez Črni vrh nas pot je vodila,
 pod mano so škripesla nosila
 in moje prestreljene kosti.
 Zobe sem stiskal od bolečin,
 čelo hladil mi je - veter naših planin.
 Nekje sredi cerkljanskih dolin
 so mi zavezali oči...
 V skriti soteski, kjer potok šumi,
 na pograd leseni so me položili
 tovariši in so odšli.
 Takrat utihnil je - veter naših planin.
 Pograd za pogradom tu se vreti,
 na vsakem prestreljene kosti,
 na vsakem vprašujoče oči, in hrabro trpeče srce.
 Vso noč premišlujem, v temo strmim,
 pogrešam le vetra - naših planin.
 Ko dan umira in noč se zmračí,
 med nami se borbena pesem glasi,
 zapojemo ranjeni in trpeči
 pesem o svobodi, o sreči...
 Na dom, na drage budi se spomin,
 pripeva nam veter - naših planin.
 Ob renjenem borcu zapisala
 bolničarka Pavla Leban
 novembra 1944

175. Partizanski materi

Prav taka še stojiš pred mojimi očmi,
 kot tisto noč pred tolikimi leti,
 ko smo prvič stopili čez tvoj prag,
 sredi noči.
 Začudena pred nami stala si,
 vsa drobna, zgrbljena in suha,
 Tvoje od dela žuljeve roke
 narezale so črnega nam kruha.

S kruhom si delila nam nasmeh,
 ljubezen ti je sevajoča v očeh.
 Ti, dobra partizanska mati!
 Tako smo prihajali vsako noč,
 skozi snežni metež, vihro iz gozdov,
 kot da bi prišli k materi domov.
 Ko si jemala kruh iz peči,
 si nam dala največji hlebec,
 nalila mleka v kanglico
 in dejala:
 "Za ranjence v gorah," si nam dejala,
 "Tudi moj sin v gozdovih se bori,
 ko dajem vam, se spomnim nanj,
 ki ga že dolgo ni.
 A zdi se mi, da bolj bogat je klas,
 odkar sem posijala žito.
 Prav toliko sem posijala žita kot včasih,
 in vendar kruha je dovolj za vso družino,
 za ranjence, za vas, ki se borite za domovino.
 Res, zdi se mi, da polje dvojno obrodi."
 Tako si dejala,
 ti, kmečka žena, partizanska mati!
 Noč za nočjo, prav vsak večer
 smo trkali na tvoje vrata.
 Ko nam je zmanjkalo zdravil, smo ti potožili,
 in naslednji dan si vstala že pred zoro,
 opravila živino v hlevu, otroke zbudila:
 "Bodite pridni," si jim naročila,
 "Po sladkor grem v dolino," in si odšla
 skozi sovražne straže v okupatorjev brlog,
 da bi prinesla ranjencem zdravila.
 Ko si se zvečer utrujena vrnila,
 še bolj izčrpana, je bil tvoj obraz razoran,
 očeh trpeče so nas spraševale:
 »Kdaj pride čas, ko bo svobodna naša domovina?»
 A nekega strašnega dne, kot bi se utrgal plaz,
 kot stekli psi, so prihrumeli v vas
 do zob oboroženi sovragi.
 Na tvoje vrata so tolkla kopita:
 »Kje je tvoj sin? Ti mati si bandita!»
 Izgnali so te z otroki iz hiše,
 pretepali in s strašno grožnjo ti grozili,

da bi izdala našo stvar in nas.
 Beseda ni prišla iz tvojih ust,
 ni te obvladal strah, ko si slišala jok otrok,
 ki so se v grozi stiskali ti v krilo.
 Po stezi za vasjo so vas odgnali,
 in naš dom so sovragi zažgali.
 Krvavi zublji so svetili v mrak noči,
 kje si takrat jemala moč,
 ti, partizanska mati?
 Sovražnik je zapisal pogin,
 a naš narod je, kot vsak mož, dvignil upor,
 z golo roko in s krvjo izpisal pravico
 do življenja. In naša zemlja
 je izpolnila hrepenjenje prednikov,
 postal je na svoji zemlji svoj gospod,
 osvobodil je naš slovenski rod.
 Kar smo sanjali v sužnjih dneh,
 ovsod je petje, pesem, vrisk in smeh,
 naš narod praznuje zmago zdaj,
 veselje in sreča sije vsem v očeh.
 Zakaj le ti se oko rosi,
 ko iščeš sina med množico ljudi?
 A njega ni, vse le spomin je ostal.
 V veselje je zaje kapljica pelina:
 »A, bodi mirna, partizanska mati,
 ti si rekla, ko si v srcu čutila bolečino.«
 Najdražje je bilo, da si imela toliko moči,
 hrabra, partizanska mati!
 Nešteto takih mater po vsej slovenski zemlji
 smo srečevali na pohodih,
 neštetim smo zrli v solzne oči
 in jim obljubljali, da bomo spet prišli,
 ko bo svoboda.
 Minilo je trideset let, srobot je zarasel poti,
 kjer smo nekoč hodili vse noči.
 Le malokdaj nas pot zanese tja,
 kjer smo nekoč bivali doma.
 Le redko kdo še pride, da bi ji stisnil roko
 kot v nekdanje dni.
 »Tako samotno je pri nas, ker vas več ni,«
 je potožila.
 »Ne veš, kako so zdaj dolge noči,

za boljšim kruhom so otroci šli,
 in zdaj sem sama...»
 Postalo je resnica:
 Brez besed stojim pred tabo kot otrok,
 ki je prišel k materi s praznimi rokami,
 prevelik je dolg do tebe,
 kako bi vse poplačali?
 S srcem v zahvalo bi ti morali četi,
 ti, dobra partizanska mati!
 Zapisano v zahvalo in spomin
 vsem slovenskim materam,
 ki smo jih srečevali na partizanskih poteh.
 Pavla Leban

176. Prav taka še stojiš pred mojimi očmi

Prav taka še stojiš pred mojimi očmi,
 KB, tisto noč pred tolilikimi leti,
 ko prvič smo stopili čez tvoj prag
 sredi noči,
 začudena pred nemi stels si,
 tvoja drobna, zdelana in rubo,
 Tvoje od dela žuljeve roke
 narezala so črnere na kruhe,
 s kruhom si delila nem nasmeh,
 ljutozen ti je sijala v očeh,
 ti dobra partizanska mati!
 Tako prihajali smo vsak večer,
 čez snežni metež, vihro iz gozdov,
 kot da bi prišli k materni domov,
 Ko si jemale kruh iz peči,
 si najprej največji hlebec dala,
 nalila mleka v kanglico
 in si dejala:
 «Za ranjence v gorah,
 tudi moj sin v boji se bori,
 ko se vam zdi, da so v njem sanje,
 ki ga že dolgo ni,
 a zdi se mi, da polje dvojno obrodi,
 da bolj bogat je žitni klas
 od kadar skrbim za vas.
 Prav toliko posejem žito kot včasih

in kruha je dovolj za vso družino,
 Za vse otroke, ranjence, za vse,
 ki se bojujejo za domovino...
 Reče se mi, da polje dvojno obrodi.»
 Tako dejala si,
 ti krečke žene - partizanske mati!
 Noč za nočjo, prav vsak večer
 smo trkali na tvoje dveri,
 Ko je zmanjkalo zdravil,
 smo tebi potožili
 in dragi dan si vstala že pred zoro,
 opravila živino v hlevu, otroke si zbudila.
 «Bodite pridni,» si jim naročila,
 «po sladkor grem v dolino»
 in si odšla skozi sovražne straže
 v okupatorski bunker,
 da si prinesla ranjencem zdravila.
 Ko si zvečer utrujena vrnila,
 še bolj bil razoran je tvoj obraz,
 oči trpeče so nas spraševale,
 s solzami...
 Kdaj pride tisti čas,
 ko bo pregnan sovrag iz nas?
 A reki, den, kot bi se utrgal plaz,
 kot tekli psi so prihrumeli v vas,
 do vrat oboroženi sovragi.
 V boji so kopita tolkla:
 «Kje je tvoj sin, ti mati, si zanj odgovorna?»
 Izgnali so te z otroki iz hiše,
 pretapljali in s strašno grožnjo,
 da bi izdal našo stvar in nes.
 No, vendar nisi nič izdala,
 ni te premazal strah, ne jok otrok,
 ki so se v zrozi stiskali ti v krilo.
 Po ateazi za vasjo so vas odgnali,
 vojaki in nacisti dom so iskal,
 Krvavi zublji so svetili v noči...
 Ko kje si jemala tiste meče?
 Junakinja žena - partizanska mati!
 Nekaj takeh mater
 po vsej Sloveniji je bilo,
 srečale smo jih na pohodih,

neštetim smo gledali v oči
in jim obljubili,
da bomo zmagali,
ko bo svoboda prišla...
Minilo je trideset let,
zarezal je veter poti,
kjer smo nekoč hodili vsako noč,
le redko kdo še pride k njej,
«Ko samostojno je iz vas več ni,
je potožila,
ne več, kakor dolgi so noči,
za boljšim kruhom so otroci šli,
lačni so, sen se od 3804...
A jaz stojim pred teboj, kot oljenec,
ki prišel z mano je praznih rok,
Prevelik, meti Tebi je naš dolg,
kako bi mogli vse ti poslišati?
Samo hvala v zahvalo bi Ti mogli četi,
Tebi, dobra partizanska mati!
Pavla Leban – bolničarka
SEVPR Franja
Zapisala ob ZG, obletnici osvoboditve v zahvalnosti
vsem, ki sem jih srečevala na partizanskih pohodih
na Primorskem, Cerkljanskem in Gorenjskem.

177. Mete, mete sneg

Mete, mete sneg
odel je v belo breg,
zametene stopinje,
Mati vsak večer
prisluhne skozi vrata,
zre s hrepenenjem
v višave sinje.
Njegov sin čaka...
Morda vsak hip bo stal pred njo,
ves zdrav, močan,
ljubeče stisnil ji roko,
poljubil ji obraz
kot obljubljene sanje.
Zastonj vsak večer
prisluhneš skozi vrata,

o mati!
 V višavah sinjih zvezd je
 brez števila,
 ta hip se je utrnila,
 Tvoj sin postal je žrtev...

178. Sneg
 "Čuj mama, nisem mrtev,
 v stotisočih moj duh
 živi..."
 Prišel bo dan, ko setev dozori,
 v prečuden sad – svobodo,
 morda takrat boš tudi ti
 umele veličino naših smrti.
 Mete, mete sneg,
 zametene stopinje v breg,
 na snegu cvet rdeč kot kri,
 Nekomu srce krvavi.
 Zapisano oktobra 1944. v partizanski
 bolnici «Franja» ob pogrebu ranjenega
 borca –
 Pavla Leban

179. Želja
 Eno samo pesem bi zapela
 v teh težkih dneh:
 o narodu trpečem, o ljudeh,
 ki jim je pesem v srcu onemela,
 En žarek sonca bi zajela,
 da ga z žgolenjem drobnih ptic
 ponesem za rešetke temnic,
 trpeča srca z njimi bi ogrela.
 Utrgala bi en sam droben cvet,
 poslala bi ga v svet krvaveč,
 vsem, ki trpijo, na križ pripeti,
 da bi razjasnili se obrazi trpeči.
 Napisano ob zadnji sovražni
 ofenzivi na Cerkljanskem
 marec 1945,
 Pavla Leban

180. Žalost

Predla je, predla deklica volno,
 žalost polnila srce je bolno,
 tanki ji prstki rahlo drgajo,
 solze srebrne v očeh ji leskačejo.
 Kaj ti je, deklica, smem li prisesti?
 Vprašati, kaj vzrok je bolezní?
 Morda so mamico ti pokopali,
 morda očeta v sužnost odgnali?
 Rahlo odmahnila drobna glavica,
 solza za solzo, oči ji lice.
 Deklica, vem, kaj vzrok je bolezní:
 Nekdo te prevaral v ljubezni je zvesti.
 Če bi mogla izpustiti bolečino,
 morda bi utolažila dušno globino,
 a morje solza mi v prsih leži
 in ne najde poti...
 Zapisano na fojdagoškem tečaju
 v Novakih februarja 1945.
 Leban Pavla

181. Okrvavljena roža

Nekje na Cerkljanskem
 skrita sovražnim očem
 krvava roža cveti.
 Ko so sredi noči
 ranjeni k nam prišli
 smo jim zavezali oči.
 Vsako noč in vsak dan,
 vse prepolne ran,
 je božala naša dlan.
 Vse dni in noči
 usta žejna, suha,
 prosila so pomoči.
 Ko je uniral dan,
 sredi težkih ran,
 se pesem oglasi.
 Pesem hrabrila srca
 trpečih ljudi,
 vera v svobodne dni

žarela jim je iz oči.
 Sredi cerkljanskih dolin
 ostal je svetel spomin
 na hrabre, zveste ljudi -
 tu krvava roža cveti ...
 Zapisano v spomin na vse trpeče v partizanski bolnici «Franja».
 bolničarka Pavla Leban

182. Cerkljanski materi

Po borbi v novemberski mraz
 čez Porezen, skozi zasneženo gaz,
 sem prvič stopila čez Tvoj prag.
 Takrat sem Ti prvič zrla v obraz,
 trpeča cerkljanska mati!
 Vsak dan si nam rezala črnega kruha,
 s kruhom delila nasmeh,
 spala si z nami na tleh,
 vsa drobna, trudna suha.
 Za vse si imela odprte roke,
 za naše borce si dala vse,
 še svoje srce.
 Velik, prevelik je naš dolg
 Tebi cerkljanska mati,
 pred Tabtb stojim zdaj kakor otrok,
 ki prišel k materi je praznih rok.
 Kaj, le kaj bi Ti mogli dati
 za vse, kar si storila za nas?
 Saj nimam besed, le v srcu vem,
 Ti vsem si nam bila dobra mati!

Zapisano v spomin in zahvalo za pomoč v novembrski ofenzivi
 ženam vasi Poljane in Novaki ob prazniku 8. marca 1973.
 Pavla Leban

183. Trobentica

Pravijo,
 da v zimi rože ne cveto...
 A zdaj, ko je vsa zemlja odeta v sneg,
 dobila jaz sem v dar
 prečuden pomladanski cvet,

trobentico...
 Prva pomladna cvetica
 mi ljubo zre v obraz,
 z zelenega mahu
 v ta zimski čas.
 Kdo te priklical je
 v življenje,
 ko drugo cvetje
 je zamoril mraz?
 Kot čudež sije mi
 tvoj cvet,
 v ta zimski čas.
 Zdaj vem, ker prej
 mi jasno ni bilo.
 Če v mojo mračno je jesen
 vzevel prečuden pomladanski
 cvet ljubezni,
 če se v človeški duši
 čudeži godijo,
 zakaj bi v svetu tega
 ne bilo.
 Pravijo ... da v zimi
 rože ne cveto.
 Cveti ... Zdaj vem kako.
 Zapisano 2. 12. 1944. v partizanski bolnici Franja na Cerkljanskem
 Pavla Leban - bolničarka

184. Ranjenci v soteski⁸³

V soteski umira dan ...
 Na strehe naših barak
 pada mrak.
 Bolj od krvavečih ran
 sem v duši bolan.
 Zvečer nam je v duši najteže,
 v srce tiha žalost leže.

Misel kot lastavica
 splava pod rodni krov,
 solza zdrkne prek lica –

.....
 83 V: Boris Paternu, Irena Novak Popov (ur.): *Slovensko pesništvo upora: Partizanske* (1998), str. 149.

kdaj se vrnem domov?

Takrat lahek korak
zapoje v trudni mrak
in deklince čisti glas
prinese veselje med nas.

Zapojemo skupaj v en glas,
vsi ranjeni in trpeči.

Pojemo o domovini,
slajši na dom so spomini.
Pesem nam srca osreči,
pesem nam rane izleči,
vrne nam vero v svobodo
v nov čas.

Zapisano v partizanski bolnici Franja v zimi l. 1944.
Pavla Leban

185. Slovenskemu narodu

Tri lete še bori se narod moj
kot lev, za staro pravdo in resnice,
zavedajoč moči se in pravice,
za svobodo se bije in obstoj.
Ni mogel streti te teror fašistov,
do udaj pravice nam teptal je svete,
boji zdaj tujec naše se osvete,
ne škodi več ti žolč belogardistov,
Krepkeje stisni puško v krepko dlan,
z možnostjo prenašaj težke boje,
sovražniku naj smrtno pesem poje
jek tvojih mitraljezov, partizan.
Dovolj je bilo ječ, preveč trpljenja,
dovolj okov in suženjstva noči,
kdaj prost okov, svoboden vseh vezi
moj narod stopi k soncu novega življenja.
Zapisano v oddelku C SYPB
Franja junija 1944.
Pavla Leban

186. Ob košnji

Iz gozda stopam v sončno jasen dan
 na senožet, kjer v soncu bliskajo se kose,
 kako tu vse belsti se od jutranje rose,
 pred mano svet leži kakor odprta dlan.
 Lahkejši, prožnejši mi je korak
 ko me prevzame vonj veneče trave,
 srce pozabi žalost, gozda mrak,
 ko gledam vso lepoto te narave.
 Težak spomin se v moji duši drami,
 ob sladkem vonju pokošenih rož,
 to misel je na dom tam za gorami,
 na mater, ki sameva den in noč.
 Moj dom zaprt je sam ostal,
 ni v njem več evetja kot nekoč
 in bratu mojemu, ki je pojoč
 kosil otavo, neko noč
 srce prestrelil je rafal,
 Zapisano junija 1944. na partizanski poti v Davči na Gorenjskem
 Pavla Leban

187. Moj dom

Moj brat je bil kmet.
 Vsako pomlad ko je zemljo oral
 brazdo za brazdo je prerahljal,
 svojo ljubezen vanjo vsejal.
 Roke moje matere; trde kmetice
 so z žulji ji dale svoj balgoslov,
 med brazde nasule so zlate pšenice,
 da zrastel bo kruh,
 da svet vstane nov...
 Prazen in pust je naš dom,
 ostala sem sama.
 Moj brat je v boju pal,
 moj dragi v črni zemlji spi,
 mati samo še spominom živi.
 O, kako drobne so moje roke,
 O, kako šibke so moje pesti,
 O, da imela bi zdaj moči
 za tri...
 Zapisano maja 1945

Pavla Leban

188. Moja puška

Moj brat je bil kmet.
Vsako pomlad, ko je zemljo oral,
brazdo za brazdo je prerahljal,
svojo ljubezen vanjo vsejal.
Roke moje matere, trde kmetice,
so z žulji ji dale svoj blagoslov,
med brazde nasule so zlate pšenice,
da zrastel bo kruh,
da svet vstane nov...
Prazen in pust je naš dom,
ostala sem sama.
Moj brat je v boju padel,
moj dragi v črni zemlji spi,
mati samo še spominom živi.
O, kako drobne so moje roke,
o, kako šibke so moje pesti,
o, da imela bi zdaj moči
za tri...

Zapisano maja 1945

Pavla Leban

189. Albinu na grob

Bili so dnevi polni sonca
Bili so dnevi polni sonca,
bile noči so polne sanj,
ko bil si Ti z menoj,
Prišel je čas,
ko klical te je domovine glas.
Odšel si v boje,
za ta čas, je ostala ozka gaz.
Totem poslušala sem vsak večer,
kdaj ustavi se pod oknom tvoj korak,
poslušala sem, kdaj zaškrta vrata
in tvoja noga stopi čez naš prag.
Neko pomladno noč,
pretrg strel je žgal,
raztrgal Tvoje srce,

da si omedlel v srcu...
 Koža je iztekla kri iz Tvojih las,
 šumlja in šepeta mimo mojih vrat,
 izvezi dragemu mrtvaški ornižek...
 Zdaj ni več sanj, pretemne so noči,
 ljubezni sonca ni več,
 temni dnevi me spremljajo,
 v slovo ti odprem vrata,
 ko izginjaš v spominu,
 politkomisar 2. čete,
 z boji na Soči in Volearjih,
 9. aprila 1913.
 Leban Pavla

190. Bratu na grob

Kar nekdam si sanjal
 Kar nekdam si sanjal
 v sužnih dneh,
 je postalo resnica,
 iz žrtev, trpljenja
 po temnih nočeh,
 je vzbrstela cvetica.
 Svoboda!
 Povesod je petje,
 pesem, vrisk in smeh,
 veselje, sreča sije
 vsem z očeh.
 Zakaj le meni se
 oko rosi,
 ko iščem Te
 med množico ljudi?
 A Tebe ni...
 Jaz grem vsak dan
 na božjo pot
 skozi mlado jutro,
 v sinji dan
 me žene hrepenenje
 kam?
 Na bratov grob...

Spomin na brata, ki je padel po sovražnih strelah kot partizan 15.

junija 1943 na Logarščah.

Leban Pavla

191. Materi

Mati, kako si daleč...
Vendar čutim tvojih rok toplino,
čujem tvojega glasu milino,
v teh burnih dneh.
Vidim, kako v očeh ti solza sveti.
Ne joči, mama,
ker nazaj ne bo več sina,
on je življenje dal za to,
da bo svobodna naša domovina.
Glej, hoste so moj dom.
O, koliko sem našla tu moči
in koliko sem srečala ljudi
poštenih, toplih src.
Vem, mama, težko čakaš,
da se vrnem,
da ne boš več sama.
Ko bomo se vrnili spet
iz naših host,
iz borbe v stari svet,
na prašne bele ceste,
ko bo zasvetel
svobode zlati cvet,
se zopet snideva.
Takrat zadihal bom
v svobodi novi svet
in naša domovina.
V Prešernovi brigadi ob sovražni ofenzivi, maj 1947, Davča.
Pavla Leban

192. Partizansko slovo

Kako je daleč tisti čas,
ko si odšel skozi zasneženo gaz.
Takrat si zadnjič
stisnil mi roko,
kako lahko mi je bilo slovo,
v zavesti, da se greš

boriti za boljši svet.
 Potem prišla je vest,
 da te ni več...
 Kako mi je takrat bilo?
 Naj ti povem:
 človeškim očem
 sem se skrivala,
 a v srcu sem prisegla
 maščevanje vsem tistim,
 ki so ubili moje sanje.
 V bolečini puško vzela
 sem v roko,
 na Tvojo pot
 stopila sem trdno.
 Odhod v partizane, 10. aprila 1943.
 Pavla Leban

193. Motiv iz vojne

Naš dom je zdaj temen,
 v njem ni več luči
 v večerni mrak.
 Nič več ne poje v večer
 skozi leseno dver
 tvoj korak.
 Mater so z doma pregnali,
 zdaj pri tujih ljudeh
 skriva solze v očeh.
 Bratu sovražni rafali
 srce so prerešetal,
 domobranec je življenje dal.
 Tam nekje ob Soči,
 v tihi pomladni noči,
 moj dobri fant je v boju padel.
 Meni ostal je le boj
 zoper nasilje, sovraga,
 da svoboden bo narod moj!
 Zapisano v spomin na leta borbe
 in dogodke leta 1943.
 Pavla Leban

194. Odločitev

Bila je vojna, bila je pomlad,
 Za našo hišo v bregu pod borovci
 je drobno vresje zacvetelo,
 Takrat je v meni pesem onemela,
 ko v borbi padel si moj dragi fant.
 Puške so nas prišle iskat,
 da bi zato se kruto maščevali
 in nas odgnali z doma kot živino;
 zato, ker smo ljubili domovino,
 ker zanjo šel se je borit moj dragi brat.
 Mar zdaj še jaz postanem žrtev?
 Prav zato, ker zdaj moj fant je mrtev
 in brata pojdem maščevat.
 Pozdravljena zdaj ljuba mati,
 doma mi ni mogoče več ostati.
 Drzen korak mimo vojaških straž,
 kot srna skočim med borovce,
 med rdeče vresje skrijem svoj obraz,
 da me ne najdejo tuje straže.
 Preko morja bežim, noge mi krvave
 in rdeče vresje pod borovci orose.
 Ko je pokrila zemljo noč,
 na breg za hišo padla je tema,
 zakrila mi dobrotne je botovce.
 Ko ura v stolpu bila je polnoč,
 mene ni bilo več doma,
 še tisto noč stopila sem med borce.
 Šla sem za dom se bojevat
 in tebe maščevat, moj fant,
 moj brat.
 Vsako pomlad, ko zemlja zadiši,
 vresje nad hišo pod borovci zažari,
 se vrača mi spomin na tiste dni.

Zapisano v spomin na 10. april 1943, ko sem iz rok fašistov pobegnila v partizane.

Leban Pavla - Ljubinica

195. Imel sem ljubi dve

To pesem pel je vedno rad moj brat,
 ko je izgubil drago dekle,
 ko mu je osula pomlad.
 Ostavil je drugo ljubezen zvest,
 domačo zemljo ljubil je edino
 in rodni dom,
 edino ljubo, drago domovino.
 Ko narodni upor je zagorel,
 med prvimi je v borbo šel,
 poklicala ga je ljuba edina,
 slovenska domovina.
 Ko mu je srce prestrelil rafal,
 zanjo je življenje dal,
 za svojo ljubico edino,
 za svojo drago domovino.
 Zapisano bratu Mihi - Cirilu v spomin
 na leta 1937-1933, ko smo v Poljubinju
 skrivaj učili moški zbor to pesem.
 Leban Pavla

196. Sredi noči

Sredi noči, sredi zimske noči,
 fašisti v vas so prišli,
 ljudi iz hiš so izgnali,
 v verige jih ukovali.
 Sredi noči, sredi zimske noči,
 s fašisti v neznano so šli,
 z grozo v vdratih očeh,
 strah ostal je v ljudeh.
 Dolge dni in noči
 hlepeli so po domačem ognjišču,
 v okupatorjevem taborišču
 ugasnile so njihove oči,
 nazaj nikogar več ni...
 Zapisano v spomin na prve
 aretacije v Poljubinju februarja
 Pavla Leban

197. Vest o boju

V temni zimski večer,
 lesena je škostnila dver,
 potrkal je tiho na okno
 partizanski kurir.
 V veži smo ga spoznali,
 pred leti je bil med nami,
 s pestjo po svetih poteh,
 zdaj pa nosi zvezdo na kapi.
 Ponosno stoji zdaj pred vrati,
 z rdečo zvezdo na kapi:
 "Prinesel sem vest, vem o roju,
 vse ljudstvo se vskaja k upor,
 borimo zdaj se za svobodo."
 V nas vžgal je iskrico upora,
 nekdanji mladi pastir,
 zdaj partizanski komandir.

Zapisano v spomin na prvo srečanje s komandirjem tolminske čete
 Jakem novembra 1949.
 Pavla Leban

198. Iskra upora

V tistih črnih dneh
 Ko so nas sovražne pesti
 Tlačile sužnje ob tla,
 Vstal upor je v ljudeh.
 Iskra upora prišla
 Med nas dekleta in žene,
 Ko zvečer smo na preji
 Predle niti volnene.
 Za partizane v hosti
 Predle so, pletle dekleta,
 Njihova srca pa v mrežo
 Skrivnostnega boja zapleta.
 Tako od srca do srca
 Iskra upora se vžgala,
 Skoraj borbo do ujemanja je šla,
 Ideja novega sveta.
 Zapisano v spomin na delovanje za NOB

Konec leta 1942, med dekleti v
Poljubinju.
Kako si silne
Meti domovina!
Ljubezen spet
Priklicala je sina,
Ki vi iztrguja
Ga je tujina,
Da vrnil se boš.
Dje zate domovina!

Zapisano decembra 1942, ko se je iz italijanske vojske na Siciliji
vrnil Albin in šel v partizane.
Pavla Leban

199. Bele breze

Bele breze ob poti,
Tihe sanje v samoti,
Jutranji mir.
Nemo strmijo,
V nebo kipijo,
Kot bi prosile,
Kot bi molile.
Vejice drobne
Med sabo se spletajo,
Kot nežne vezi
Ljubezni prepletajo
Med srci človeškimi
Sladke skrivnosti...
Zapisano na Pedagoškem tečaju IX,
Korpusa v Novakih marca 1945.
Pavla Leban

200. Bele breze

Cvet bele šnarnice
v mojih rokah drhti...
"Jeden evet kot Colzj se mi zdi,
narodi trpeči gorje,
izlile so se pojoče solze,
iz solz vzbrstol je cvet,

kot solza, ki jo toči svet
 v teh težkih dneh.
 Ronesla narodu irpečemu bi beli cvet,
 ki bičen je, izmozgan, do krvi izžet.
 Pa zbrisan bil bi težki greh,
 da bi po temnih suženjskih nočeh,
 vstali še višje k soncu in lepoti,
 v življenje novo, zvotoči nanroti.« Oi
 O, jaz verujem
 v vstajenje novega človeka,
 v novi svet.
 Verujem v novo čudežno porazdelitev,
 ki bo vzcvetele ljudstvu iz gorja,
 kot droten zolzen evet,
 ki zrasel iz prelitih solza.
 Zapisano v bolnici "Franje" konec
 aprila 1945, pod vtisom zadnje nekce
 ofenzive, ko so Nesi zažgali javno
 pri peternelju v rodnišču,
 Pavla Leben

201. Spomini⁸⁴

Prebiram stare liste prape naše...
 Dahnili vame sladki so spomini –
 kot rujno vino iz nalite čaše –
 na tiste težke dni,
 ki so v neskončnost odšli.

Spet vidim v Guhu silne skale,
 ki pašejo v onemelo dno
 in dvigajo se ponosno v nebo,
 nepremagljive, večno bodo stale.
 Še čujem tih potoka glas,
 ki svojo pesem pel je mimo nas,
 nas spremljal v delu, petju,
 borbi, bolečini, sreči.
 V deževju se razvnel je v val besneči,
 da kmalu bi odnese našo malo vas.

84 V: Boris Paternu, Irena Novak Popov (ur.): *Slovensko pesništvo upora: Partizanske* (1998), str. 148.

V pomladnem soncu zrem lesene krove,
 ki dali mnogim toplo so zavetje,
 trpečim, ranjenim, da skozi mladoletje
 odšli so zdravi v svet, v borbe nove.

In ti ljudje, kakor otroci sonca
 se mi zde,
 saj vsak je nosil sonca žar v očeh,
 a v srcu silno voljo, srečo, smeh.
 A zdaj prišli smo preko belih cest,
 iz temne grape v sonca velomest.
 Raztepli smo se kakor jagnjeta po sveti,
 vsak nosi s sabo čudežno zavest,
 da smo si bratje,
 da vredno je živeti,
 za kar smo se borili, delali dve leti,
 in naše delo je rodilo sad.
 Delili bomo naših duš zaklad,
 nosili drugim sonce, srečo.
 Svobodni smo,
 ker težke borbe nosimo pečat.

202. Sanje o klostru

Ponoči, ko v barakah mirno vse spi,
 iz spanja me tihi glas prebudi.
 Pod mano se nekemu glasno sanja,
 prisluhnem, kdo je, ki ne vošči mi spanja.
 On sanja o tistem strmем skalovju,
 ob šumenju tihe, bistre vode,
 kjer prijazno še nekaj hišic stoji,
 kjer "kloster" se v sredi prelepi blesti.
 Pod mano mlado srce vzdihuje
 v ljubezenskih krčih in premišljuje,
 kako bo drug dan zasedo postavil
 in klosterko mlado za srce opeharil.
 A fantič, ti moj, jaz ti povem:
 pri klosterki mladi ne boš nič opravil,
 ker v kloster pred tabo zahaja nekdo,
 ki bolj zna klosterkam mešat glavo.
 Za stenčas v vojni bolnici "Franji"
 napisal Božo Benedik decembra 1944.

203. Odgovor mladim fantičem

Da v kloštru dekleta smo lepe,
to znano po svetu je že,
za fante nam malo je mar,
ker le norosti jim gredo po glavah.
Le sanjaj ti mladi fantič,
a v kloštru za zmešat ni nič,
prepuhla je tvoja glavica,
da bi vedel, kaj je resnica.
Res tu se nahaja nekdo,
ki meša fantičem glavo,
o kloštru sanja, se nam zdi,
to vzrok so čiki, ne pa mi.
Kot odgovor na prvo pesem napisala
na stenčas v partizanski bolnici "Franji"
decembra 1944.
Pavla Leban.

204. Balada o partizanski matehi

Prev taka še stojiš pred mojimi očmi,
kot tista noč pred tolikimi leti,
ko smo prvič stopili čez tvoj prag,
sredi noči.
Začudena si stala pred nami,
drobna, izčrpana, suha,
tvoje žuljave roke, prepojene z delom,
so nam narezale kruh črni,
a s kruhom si nam delila nasmeh,
ljubezen, ki je sijala iz tvojih oči.
Ti, dobra partizanska mati!
Vsako noč smo prihajali,
skozi snežni metež, skozi vihro iz gozdov,
kot da bi prišli domov, k materi.
Ko si jemala kruh s peči,
si nam dala največji hlebec,
nalila mleka v kanglico,
"Za ranjence v gorah," si dejala,
"tudi moj sin je v gozdovih, bori se.
Ko dajem vam, se spomnim nanj,

ki ga že dolgo ni."
 In zdi se mi, da je vsa ta bolečina
 postala bogatejša kot prej,
 ker je kruha dovolj za vse,
 za ranjence, za vas, ki ste mi dragi,
 ker vem, da se borite za domovino.
 In res, zdi se mi, da polje daje dvojni pridelek.
 Tako si dejala.
 Ti, kmečka žena, partizanska mati!
 Noč za nočjo, vsak večer,
 smo trkali na tvojo vrata.
 Ko so nam zmanjkali zdravil, smo ti potožili,
 in naslednje jutro si vstala še pred zoro,
 opravila živino v hlevu, otroke si zbudila:
 "Bodite pridni," si jim naročila,
 "po sladkor grem v dolino," in si odšla
 skozi sovražne straže, v brlog okupatorjev,
 da bi prinesla zdravje ranjencem.
 Ko si se večer, utrujena, vračala,
 tvoj obraz je bil še bolj razoran,
 oči trpeče so nas spraševale:
 "Kdaj bo naš domovini svoboda?"
 In potem, tisti strašni dan,
 kot bi se utrgal plaz,
 so prihrumeli sovragi v vas,
 do zob oboroženi.
 Na tvoja vrata so tolkla kopita:
 "Kje je tvoj sin? Ti, mati, si banditka?"
 Izgnali so te z otroki iz hiše,
 pretepali in grozili s surovostjo,
 da bi izdala našo stvar.
 Beseda ni prišla iz tvojih ust,
 niti strah te ni premagal,
 ko si slišala jok otrok,
 ki so se v grozi stiskali v tvoje krilo.
 Po stezi za vasjo so te odgnali,
 in naš dom so sovragi zažgali.
 Krvavi zublji so svetili v mrak noči,
 kje si v tistem trenutku našla moč,
 ti, partizanska mati?
 Sovražnik je zapisal naš pogin,
 a mi smo, kot en mož, dvignili upor,

z golimi rokami, s krvjo smo izpisali pravico
 do življenja in na tej zemlji
 izpolnili hrepenenje naših prednikov,
 postali gospodarji na svoji zemlji,
 osvobodili slovenski narod.
 Kar smo sanjali v sužnjih dneh,
 ovsod je petje, pesem, vrisk in smeh,
 naš narod praznuje zmago,
 veselje in sreča sije iz oči,
 zakaj le tebi se oko rosi,
 ko iščeš sina med množico ljudi?
 A njega ni, vsega ni.
 V veselje zaje kapljica pelina,
 a v srcu ostaja bolečina.
 Skrbno si ga nosila,
 nešteto takih mater smo srečevali
 na partizanskih poteh,
 neštetim smo zrli v solzne oči
 in jim obljubljali, da se vrnemo,
 ko bo prišla svoboda.
 Minilo je trideset let, pot je zarasel,
 kjer smo nekoč hodili skozi noči.
 Le malokdaj nas pot zanese tja,
 kjer smo nekoč doma.
 Redko pride kdo k tebi,
 da bi ti stisnil roko kot v nekdanje dni.
 "Tako samotno je pri nas, kar vas več ni,"
 si potožila.
 "Ne veš, kako dolge so zdaj noči,
 za boljším kruhom so otroci odšli,
 in zdaj sem sama..."
 Postalo je resnica:
 Brez besed stojim pred tabo kot otrok,
 ki je prišel k materi z praznimi rokami,
 prevelik je dolg za vse,
 kako bi lahko vse poplačali,
 srce v zahvalo bi ti morali dati,
 ti, dobra partizanska mati!
 Zapisano v zahvalo in spomin
 vsem slovenskim materam, ki smo jih
 srečavali na partizanskih poteh.
 Pavla Leban

205. O partizanskih poluh

Ža, belim po mečih, nosil bo sporočilo,
 Sinovi se bodo vrnili iz bojišč,
 Ko gledam te mračne sivine,
 Na očeh jim bodo solze.
 Žalost mi srce prešine,
 A vzknilo bo novo življenje.
 Iz ruševin, obžganih tramov,
 Stal bo zven spomina.
 Strmi praznosta, trpljenje
 Iz votlih oken nekdanjih domov
 Zija samota,
 Kjer rožmarin je nekoč cvetel,
 Zdaj raste mah, o
 In kjer je v zimi kolovrat brnel,
 Ostali so le strah in bolečina.
 Družina brez doma,
 Po svetu tava.
 Otroci se stiskajo materi v krilo,
 Lahno zro njihove oči.
 Strašno je zanje spoznanje teh dni.
 Oče se bori v gozdovih.
 A prišel bo čas za naš obračun,
 Sovražnik, mar te ni strah?
 In hlapec njegov, zli vojak,
 Kam boš skril takrat svoj obraz?

Pavla Leban

Zapisano v Lokovcu, pod vtisom dogodkov, ko je okupator bombardiral Čepovan.

206. Pismo

dobila sem pismo od vas, hvala zanj!
 Kot bi se zbudila iz sanj,
 morečih se mi zdi.
 Saj lahko ti povem, da vsako noč
 mi trudna misel išče pot nazaj,
 in da nihče ne more
 mi vzeti iz srca bolezni,

ne sončen zimski dan
 in ne noči prelesti.
 V gluho, temno noč
 neštetokrat se vprašam,
 čemu sem zapustila vas, zakaj?
 Ne veš, kako srce želi nazaj,
 tja k bednim in trpečim,
 usmiljenja prosečim.
 Ko drugi mirno spijo,
 jaz prisluškujem v daljo,
 me odar kliče kot nekdanj?
 Ko v pismu me spominjaš,
 na invalida v kotu, ki sem ga hranila,
 se tudi meni solza usuje.
 Povej jim, da še vedno mislim nanje,
 naj mi oprostijo, ker sem odšla.
 Še to, da meni ne prinaša znanje
 sreče, ne zadovoljnosti srca.
 Povej jim, da nič več ne pojem,
 a zapela bom, ko bom spet k vam prišla.
 Piši še to,
 kako je zdaj pri vas.
 Pozdravi vse srčno, srčno ...
 Ostani zdrav, vesel
 in poj še mesto mene, kar se da.
 Ta moja žalost naj ti ne greni srca.
 Če moja pesem onemela je,
 vsaj ti veselo poji,
 ogrevaj drugim s petjem dušo,
 če meni ne.

Pismo je napisano na Severno Primorskem okrožju v Dol. Trebuši,
 10. 2. 1944, ranjencem in osebju v partizanski bolnici Franji.

207. Moja dolina

Tiha rojstna dolina. Kolikokrat mi k tebi zaplovejo misli.
 Kakor na dlani te vidim v duhu pred seboj, vidim skromne vasice,
 rodovitna polja med njimi, ki jih vežejo bele ceste, in vso to
 lepoto obliva srebrni pas Soče, kot najlepši biser.
 V duhu vidim mogočne, s snegom pokrite gore, moj sivi Krn,
 Rdeči rob, Škrbina z razritimi plazovi, strmimi senožetmi in lezi,

ki padajo v onemelo dno tolminskih grap.

Kako sladka in obenem trpka je tvoja lepota. Nikjer v svetu
srce ne najde miru kot ob tebi, nikjer ne čuje slajše pesmi kot doma.
In ti ljudje, otroci puntarjev, ki jim noben bič ni uklonil hrbta,
nobena krivica in zatiranje ne stre samozavesti in ponosa,
nosijo v sebi ponos in pečat ljubezni do svoje zemlje. So kot
otroci sonca!

Moja tiha dolina!

Dan svobode se bliža!

Niso zastonj vabili zvonovi na Mengorah k puntu pred mnogimi
leti,

niso se zastonj dvignili tolminski puntarji v boj za svoje pravice,
bliža se dan maščevanja!

Tolminsko ljudstvo, kako naj te stre teror italijanskih fašistov,
ko nosiš v sebi uporni duh Gradnika?

Le počivajte sladko, puntarji tolminski, in vsi, ki ste v naši
borbi dali svoje življenje zanjo. Še kratek čas, ko bo ta zemlja
naša last in ne več last tujca.

Kdo ti je zapravlil tvoj mogočni tek, ti bistra Soča?

Danes še nosiš pečat suženjstva.

A jaz vidim zarjo na vzhodu, ki obžarja tvoje mogočne gore
z nepopisno krasoto.

Vidim te kot nevesto, ki s smelim korakom stopa v novo
življenje, v nov dan, svobodi naproti.

Zapisano 15. 9. 1944, v Novakih na Cerkljanskem.

208. Mladina na boj

Hej, mladci ponosni

slovenska mladina,

v poslednji poziva

nas boj domovina.

V žilah polje vroča nam kri,

v mladih srcih silen pogum,

prek temnih host in polj kipi

silna volja in moč naših trum.

Silna, mogočna kot plaz z gora,

naša vojska v dolino hiti,

gradi, ustvarja nov red sveta,

narodom lepše, srečnejše dni.

Mladina na juriš,

na zadnji udar,

dokler je v nas iskra moči,
mladina na boj,
skozi zadnji vihar,
zdrvimo v svobodo v lepše dni.
Zapisano na Pedagoškem tečaju IX. Korpusa v Novakih 12. 3. 1945.
Leban Pavla

209. Pred zadnjo ofenzivo

Hej mladci, na juriš
prišel je čas,

hej, borci poglejmo
zdaj si v obraz,
pokažimo če kaj poguma
je v nas,
zdaj treba braniti je
brate trpeče,
ki rane tiran jim zadal
je skeleče.,

Nikdar vas bratje ne zapustimo,
naj še tako buta v te skale vihar,
mitraljezi in mine
v te skalne pečine.

Za vsa je zadnja kaplja krvi,
če treba življenje,
za vas neštete prečute noči,
da z nami boste nekoč
stopili skozi trpljenje
v svobodo pojoč ...

Hej mladci, na boj,
na juriš, na plan;
stisnimo pest in puške v dlan,
da bo vedel sovražni tiran,
kako zna braniti svoj rod
in svoj dom partizan.

Zapisano ob zadnji ofenzivi marca 1945, v bolnišnici Franja
Cerkljansko

Pavla Leban

210. Zadnja ofenziva

Kaj danes krvavo žari nebo,
zdaj na večer?
Večerna zarja ne žari tako;
butanje min, mitraljezov,
topov pretresa zemljo.
Sovrag siplje smrt prek naših domov,
kot reka deroči, ki išče si strugo,
divja požar,
zubljí ognjeni ližejo vresje, mah,
kamorkoli dosežejo
ostane pepel in prah.

Tisoč isker kipi v nebo,
veje prasketajo,
kamenje kotali se v temno dno,
kjer valovi šumljajo.
Sova skovika v ta grozni večer,
li voha smrt?
Vso dolgo noč do belega dne
divjal je požar,
v nas je užgal upora žar,
zanetil v srcih upor,
silnejši od naših gor,
Kdor se je dotaknil naše zemlje
bo strt v prah.
V boj, da osvetimo se za krivic nebroj,
da stremo sovraga;
poplačamo mu vse žrtve, ves strah,
vse solze sirot, ki lijo jih nocoj,
Ko sinil je prvi svit,
je vstal izza gor ves rosen, umit
novi dan!

Zapisano 25., 1945. V soteski bolnice Franja ob zadnji ofenzivi
Pavla Leban

211. Stari mlin

Ob potoku v soteski

je danes kup ruševin.
 Tu je stal nekoč stari mlin,
 brez oken, brez vrat,
 v novembrskem mrazu
 je dajal zavetje
 ranjenim borcem takrat.
 "Sneg naletava že tretji dan,
 na zemljo cerkljansko pada mrak,
 v dolini migljajo luči,
 na nas sovražnik preži.
 Iz poljan spe kolona
 po stezi do mlina,
 povsod je tišina,
 le sneg naletava.
 Pod težo ranjenih borcev
 škripajo nosila
 in prestreljene kosti
 motijo tišino noči.»
 Zdaj so leta minila,
 ob potoku kup ruševin...
 Ostal je le medel spomin
 na hrabre ljudi,
 ki jim je dajal zavetje
 je nekoč stari mlin.

Zapisano v spomin na ranjene borce, ki so bili skriti v novembrski
 ofenzivi 1943 v Čufrovem mlinu ob potoku Čerinščice pri vhodu v parti-
 zansko bolnišnico Franja na Cerkljanskem.

Avgust 1974
 Pavla Leban

212. Trenutek odločitve

Aprilski veter je prinesel k nam pomlad.
 Za našo hišo na bregu pod borovci
 je drobno vresje zacvetelo,
 takrat je v meni pesem onemela,
 takrat je v borbi padel dragi fant.
 S puškami so nas prišli iskat,
 da bi za to maščevali
 in nas odgnali z doma kot živino,
 zato, ker smo ljubili domovino

in zanjo se boril moj brat.
 Naj zdaj še jaz postanem žrtev?
 Zato, ker je zdaj moj fant mrtev,
 ga pojdem maščevat.
 Samo drzen korak mimo vojaških straž,
 kot srna skočim med borovce,
 med rdeče vresje skrijem svoj obraz,
 da me ne najdejo tuje straže.
 Preko pečin bežim, noge mi krvave,
 rdeče vresje pod borovci orose.
 Ko je pokrila zemljo noč,
 na breg za hišo padla je tema,
 zakrila mi dobrotne borovce.
 Ko ura v stolpu bila je polnoč,
 mene ni bilo več doma,
 še tisto noč stopila sem med borce.
 Šla sem za dom se bojevat
 in vaju maščevat,
 moj fant, moj brat.
 Vsako pomlad zemlja zadehti,
 vresje za našo hišo pod borovci zarudi,
 se vrača mi spomin na tiste dni...
 Zapisano v spomin na 10. april
 1943, ko sem iz rok fašistov odšla v partizane.
 Pavla Leban
 Zapisano aprila 1973.

213. Izpolnjena prisega

Prišel je čas trpljenja, rešetanja,
 gorja, izdajstva, borbe in krvi;
 v gozdove ste odšli,
 vodila vas je pot spoznanja.

Ko je pomlad objela to dolino
 pod sončno to planino,
 stopili ste v partizansko četo
 in dali ste prisego sveto:
 "Za svobodo kot eden vsi,
 za domovino bomo se borili
 do zadnje kapljice krvi!"
 Noč za nočjo prihajali ste med nas,

vsak v svojo rodno vas. V vihar ni noči, v skrito taborišče,
 sovražni psi so planili na vas
 in razdejali vaše ognjišče,
 fašistov ostri streli
 so mlada vam življenja vzeli.
 Vi ste izpolnili dano prisego,
 zdaj vas več ni,
 ostal je le spomin na vas.
 Vi ste padli kot žitni klas,
 postali seme ste za novo setev,
 iz vaše krvi vzkalila je
 bogata žetev za svobodo,
 za novega človeka,
 za srečnejši čas!

Zapisano v spomin padlim borcem Gradnikove brigade 7. 7. 1943.
 Pod planino Lom - Stador ob odkritju spominske plošče 1967.
 Pavla Leban

214. Talci za vasjo

Tem na razpotju za našo vasjo,
 kjer jablanje vsako pomlad cvetijo,
 skromen kamnit pomnik stoji:
 spomin na strašne vojne dni.
 Sovražnik je obkolil našo vas,
 kot jastrebi so plenili med nas,
 gonili s puškami ljudi iz hiš
 in zbrali so pod lipo celo vas.
 Grožeče so ljudi izpraševali:
 kje so partizani in kdo dela zanje,
 da bi nedolžno ljudstvo strahovali,
 obljubljali strašno maščevanje.
 Izmed ljudi so sedem jih izbrali,
 po stezi za vasjo so jih odgnali,
 ljudje pa so jokaje, trepetaje
 domov se razbežali.
 Med puškami so stopali molče,
 vedoč, da bodo morali umreti.
 Še zadnjič se vsak nazaj ozre
 z željo v srcu: «Hotel bi živeti.»
 Sedem talcev je omahnilo,

s krvjo domačo zemljo napojilo,
 sedem mater v bolečini zajokalo,
 sedem družin je brez moža ostalo.
 Cvetele so jablane za vasjo tedaj.
 To je bil za našo vas črn maj!
 V spomin sedmim talcem, ustreljenim 5. maja 1944,
 od nemških okupatorjev in domobrancev v vasi Poljubinj.
 Zapisano ob obletnici na proslavi 5. maja 1974.

215. Golobar

Korakali borci so vso noč molče
 po strmih stezah
 v tolminskih gorah,
 da bi dosegli do belega dne
 zeleno planino Golobar.
 Prihajali so z vseh strani:
 iz snežnih prodov, izpod Rožice,
 od sončnih Brd, Vipave, Gorice,
 da bi partizanske sile mlade
 združili v prve primorske brigade
 na zeleni planini Golobar.
 Ob zori so utrujeni v stajah zaspali.
 Iz sna so jih zbudili sovražni rafali,
 ki so vsepovprek morili, kosili,
 a borci so se brez kritja borili
 z zavestjo v srcu: izdani smo bili
 na zeleni planini Golobar.
 Ko je sonce izza gore vstalo,
 štiriintrideset žrtev je obsijalo...
 Nihče jim ni z roko zaprl oči,
 še mrtvim ni nihče izkazal časti.
 Okrog vratu so jim žico zvezali,
 kot drva odvlekli jih tja v dolino,
 na kamion jih zložili kakor živino.
 Na žrtvah krvavih fašisti so stali,
 z orožnikom svojo himno peli,
 so v Bovcu slavili krvavo sedmino.
 Iz krvi partizanov rojena
 na zeleni planini Golobar,
 iz boja v borbo do zmage je šla
 brigada Ivana Gradnika.

Zapisano v spomin na tragedijo Gradnikove brigade na planini Golobar.

Pavla Leban, april 1974.

216. Potres

Posočje 1976

V tihi majski večer,
kot je rjovela zver,
je zemlja vztrepetala,
domove je razdejala
od Karavank in Alp,
Furlaniji in Posočju,
od Tolmina do Triglava.
V tišino majske noči,
nad vasjo
se je gora zrušila,
skalnite gmote so padle
v grape med črne čeri.
V noč je zalezlo srnjak,
zaspala je kukavica,
začivkala je lastovica,
groza je stisnila
srca ljudi.
Sosed iskal je soseida,
okoli vasi smo se zbrali,
nesreča nas je združila,
pozabljeni so bili spori,
med nami je bila beseda:
da smo le živi ostali.
Vsa srca so se zganila.
Podri se močna zavest,
v nesreči nismo sami,
vse delovno ljudstvo je nemi.
Pomoč prihaja od vsepovsod,
v Posočje iz Primorskega kota,
da streho ljudem bi zgradili,
prišla je z brnečo mladina:
Z nami je vsa domovina!
Ob potresu 6. maja 1976.

217. Rodna zemlja
Posočje 1979

Zemlja domača, ti moj mali svet,
kaj nisem bil ti zvest, tolminski kmet?
Mar nisem ljubil te dovolj,
da zdaj pod nami kakor zver rohniš
in stresas temelje naših domov,
raz svojih nedri nas podiš.

Mar nisem zate k puntu dvignil pest?
Brezpravni suženj zate sem trpel,
na Travniku moj rod je krvavel,
pod bičem valptov sem ostal ti zvest.
Ko prve vojne ogenj se je vnel,
na Krnu zate sem se bojeval,
zaman, prevaran sem spoznal,
da sem za tujca krvavel,
a on je zate mojo zemljo barantal,
jaz pa tvoj sin sem le drobiž postal.

Fašizem je postal naš gospodar,
po ječah so umirali Slovenci,
ko vzeli so slovensko nam besedo.
Potem sem petindvajset let molčal,
v srcu skrival sem svojo zavest,
žuljevo dlan sem stiskal v pest,
rad bi zamahnil, ko je v meni vrelo
in se maščeval...

A jaz, tolminski kmet,
še bolj globoko sem te preoral,
še bolj z ljubeznijo te posejal,
da zrel bo klas, ko pride čas.

Prišel je čas.
Ko Partija je klicala na boj,
sem pustil plug in brano
in puško dal na ramo,
ter v vrstah borcev se boril
za svobodo, za narod moj.
V puščavah Afrike sem hrepenel,

da bi te v borbi tej braniti smel.
 Kako si silna mati domovina,
 ljubezen spet priklicala je sina,
 da se prišel borit je zate, domovina.

Čuj zemlja moja, zemljica tolminska,
 v vseh črnih dneh sem bil ti zvest,
 zato bom vedno zvest ostal,
 čeprav v globinah temne sile
 pod nami stresajo naš svet.
 V tolminsko zemljo korenine sem pogнал,
 tu na zapadni meji bom ostal,
 prvi bratom v Benečiji roko bom podal,
 Koroškim bratom bom pozdrav poslal.

Meja nas ne loči, vsem naj svobode sonce sije,
 vsem bratom naše lepe domačije.

Ob potresu v Posočju 1976,
 Pavla Leban

218. Mladinske brigade
 Posočje 1976

Zaročišče, Zarošišče,
 oh bistri Soči taborišče,
 mladinske delovne brigade,
 to so naše sile mlade,
 Lopate in krempe pesem dela pojo;
 pesem graditeljev naših dni,
 vihtijo jih močne mlade roke
 naših mladih ljudi,
 Mladi so k nam v Posočje prišli,
 da streho in dom ljudem se zgradijo;
 da se zacelijo hude rane,
 od potresa zadane.
 Novi svet vstaja iz ruševin,
 mladi gradijo nove vasi,
 vse lepša naša zemlja se zdi,
 na težke dni bo ostal le spomin.
 Naj čudi se svet, nad nami strmi,
 kaj zmorejo združeni narodi,

kaj zmore naša fronta takrat,
 ko v stiski znajde se človek-brat.
 Z nami je tisoče dobrih sreč,
 močna fronta delovnih ljudi
 iz vsega sveta, iz Jugoslavije,
 to smo mi vsi,
 Zaročišče, Zaročišče,
 oh bistri Soči taborišče,
 drugo leto spet ohišče
 novi mladi rod iz delovne brigade,
 Zdravo, naše sile mlade!
 Ob potresu 1976.

219. Partizanska bolnica

V težki borbi sredi zim
 Na cerkljanski zemlji
 rdeča roža je vzknila.
 Med skalami v črni globeli,
 skrita sovražnim očem,
 znana le zvestim ljudem,
 ki zanjo so delali in trpeli,
 jo čuvali kot največji zaklad,
 bhranili jo pred sovražnimi streli.
 Zvesti cerkljanski ljudje
 obdali so rožo s črno kopreno,
 skrivnosti in molka,
 zanjo nasilje in strah so trpeli.
 Vsako noč po strugi potoka
 borci tipajo in iščejo poti,
 od kamna do kamna,
 z nosili na ramah, ranjenec
 z zavezanimi očmi.
 Noč in dan so nad njimi
 naša srca bedela,
 da bi jim življenje rešili,
 a roža je mnogokrat krvavela.
 Pičlo je svoboda!
 Ko je padla, je zletela stran
 slivna koprena,
 ostalo je brezno črne globeli,
 skrivnostna roža osula je evot

in veter raztrosil je evetje po svetu.
 Ni več življenja v skriti globeli,
 molčijo zdaj skale,
 ne krušijo več jih sovražnikovi streli,
 Le roža skrivnostna le to še stoji
 in gleda jo vsak dan nešteto ljudi,
 izvedel je zanjo ves svet,
 ki čudi se roži na trideset let.
 Zapisano 1973. Pavla Lebanc

220. Spomini

Rjovel bi, kot razjarjen lev,
 tako veleval meni gnev,
 ki se nahrajujem v duši,
 ta pesem v srcu mi bije,
 ki išče le resnico,
 sovraži laž, krivico.

Ves gnev bi zlil na tiste,
 ki mažejo nam čiste žrtve,
 ki so za domovino življenje dali,
 edino,
 kar takrat ni pustil je sovrag...

Te podle črne duše,
 zaterim spati vest ne da,
 zdaj svoje grehe radi dvi
 prenesli na vse tiste,
 ki so jim duše čiste.

Da bi umazali vso dušo borbo,
 da bi uničili časti naš trud,
 hi rali zmili kri iz svojih rok.

V meni vre že tolikokrat,
 da bi pljunil vsem tem v obraz,
 povedal bi iz oči v oči,
 kaj v meni vre, kaj me boli!

Zapisano 9. 1. 1976 v Poljubinju

221. Soči

Na tvojih bregovih igrala sem se nekdam,
prisluhnila tlikrat tvojemu sem šepetanju,
neštetokrat divila se valovom igranju,
ob tebi preživljala moje mladosti sem raj.

Zdaj vsako noč moje misli k tebi hite,
ko daleč od tebe sem sredi naših host
in vsako noč k tebi hrepeni mi srce,
tja k materi, ki jo obdaja bridkost,

Moj fantpartizan ti v noči prebredel je strugo,
Od strellov zadet je padel sredi noči...
O Soča kako prenašaš to grenko tugo
ko tg, naših junakov kri bregove poji?

Vse preveč življenj polnih mlade moči
na tvojih bregovih se je utrnilo,
a vemo, da žrtve in naših junakov kri
je seme, ki nam bo stotero rodilo,

O Soča, saj bliža dan se mašexuwekuday osvete,
ki ljudstvo stoletja po njem hrepeni
naj tujec ve, da so ure mu tete,
ko tlači naš narod in pije mu kri.

Ob uri usodni na pevca se spomni,
ki mirno na gričku ob tebi spi,
na daj, da zastonj bi bilo naročilo,
ne daj, da zastonj bi tekla ta kri!

Razbij vse jezove, bregove prestopi,
zberi vse sile pritokov, voda,
v svoje valove krvnike vtopi,
ki kriv je trpljenja in vsega gorja,

Ko v morje svobodno Jadransko boš Dafiliš,
takrat se povrnem k tebi domov,
bogata izkušenj, skovana iz jekla,
prečiščena v žrtvah - človek nov,

Zapisano v bolnici Franja
marca 1944,

222. Fantje tri
Po narodni

Res lepših fantov na svetu ni
kot v Kranju so študentje tri.

Očetu Tonetu in Nadi mamici,
vsi hkrati so na svet privekali,

Pridružili so se ob drobni sestrici,
drobni Alenčici,

takrat so jeziki zlobni utihnili,
češ, partizanka nobena rodila ne bo.

Od tega je že več kot dvajset let,
fantje zrastle so kot cvet,

kot včasih so dolenski furmani,
vsak dan v Ljubljano vozijo,

ne vozijo nam vinca sladkega
tu iščejo l modrost in učenost sveta,

tu zbirajo kot bisere
lepoto jezika in iskrenost srca.

A prišel bo čas, ko sado dozori,
imel bo naš narod fante tri,

nalili nam bodo iz srca
slovonskega vinograda čistega,

bolj čistega kot so njega dni
vozili dolenski furmani.

V spomin trem Božičevim fantom na skupno preživele prvomaj-
ske praznike 1975. Vavla Leban – Mravlja V Tolminu, junija 1975

223. Tu naš je dom in naša tiha sanja

Tovarišem in tovarišicam iz S.V.P.B., „franja”
Zgradili smo ga s skupnimi močmi,
ni bilo žal nam truda ne garanja,
težkih bremen in prečutih noči.
Ta kraj nam vsem je svet!
Posvečen je s solzami,
s krvjo naših borcev porošen,
s krvavim znojem naših čel blagoslovljen!
Tovariši! To je naše svetišče ...
Ko bomo trudni sredi življenja zmot,
naj vsak tu miru in tolažbe poišče.
Hodili bomo sem na božjo pot ...
Bolničarka Pavla

Grapi, na dan otvoritve, 19. maja 1940.

Pesništvo v bolnici Franja in poezija Pavle Leban⁸⁵

Pesništvo, ki je nastajalo v skritih kottiških partizanske bolnišnice Franja, ter pesniški opus Pavle Leban, srčne bolničarke te bolnišnice, sta globoko prepletena, a hkrati razkrivata dva različna obraza istega doživljanja vojne resničnosti.

V bolnici Franja pesmi vznikajo predvsem kot takojšnji odmev trenutne bolečine, strahu, upanja. So kratke, neposredne, pogosto anonimne. Njihov temeljni ton je skupnostni: pesmi so pisane za to, da ranjenec bodrijo, jim vlivajo pogum, blažijo samoto in bolečino. Gre za pesem, ki je dejanje solidarnosti, pesem, ki ne išče večne umetniške popolnosti, temveč takojšnjo tolažbo. Nasprotno pa so pesmi Pavle Leban preiščeni in globoko osebni odmev vojne izkušnje. Njene pesmi so bolj individualne, pogosto izpisane iz osebne bolečine, izgube in globokega razmišljanja o naravi smrti, ljubezni, tovarištva in domovine. Če je bolnišnično pesništvo skupinski glas mnogih, je Pavla Leban tiha pričevalka, ki iz lastnega notranjega sveta oblikuje univerzalno človeško izkušnjo. V pesmih Franje prevladuje trenutni navdih – pesem je klic, bodrilka, znak življenja. Pri Pavli Leban pa je pesem hkrati izpoved, spomin in zaveza. Njene pesmi pogosteje posegajo v lirsko refleksijo, v občutljivo opazovanje narave in v globoko empatijo do padlih in trpečih. Skupno vsem tem pesmim pa je eno: nesebična vera v človeka, neomajna vera v moč tovarištva, zvestobo

85 <<https://www.pb-franja.si/spoznajte-franjo/delali-so-v-franji/>>
<<https://www.obrazislovenskihpokrajih.si/oseba/leban-pavla/>>

domovini in v neuničljivo človeško dostojanstvo. Tako kolektivni kot osebni glas pesmi Franje in Pavle Leban pričajo, da je bila tudi v najtemnejših dneh največja zmaga prav pesem – ker je bila dokaz, da srce še vedno živi.

IX.

Evridika iz pekla IX (a) – Boris A. Novak: Mara Čepič

38. Boris A. Novak

MOM: MALA OSEBNA MITOLOGIJA

(Cankarjeva založba, 2007)

224. Čudežno preživetje Mare Tschepitsch v koncentracijskem
taborišču Ravensbrück

Gla-sba prav za-to o-bsta-ja,
da la-hko eS-eS pre-šte-je
vse za-por-ni-ce od kra-ja
in iz vr-ste brž pre-se-je
vsa-ko gos, ki za-o-sta-ja,
kro-to, ki ne zna hi-tre-je,
kra-vo, ki se o-po-te-ka ...
Gla-sba je po-nos člo-ve-ka!

Mara Čepič ljubi muziko,
skladnost tonov in besed,
nemščino, francoščino,
slednjo lepo zvočno sled ...
V knjigo gostov jo vpišejo
– Ravensbrück je fin hotel –
kot na razglednici pozdrav:
Mara Tschepitsch, Marburg an Drau.

Z da-rom gla-sbe do-bro skri-va,
da tr-pi po-ško-dbo bo-kov:
nje-na ho-ja je i-gri-va

in sle-dí tak-ti-rki zvo-kov,
 mar-šu bob-nov, ki za-kri-va
 sól-ze vi-o-lin-skih lo-kov
 gla-sbe-nic z ru-me-no zve-zdo.
 Ra-vens-brück je va-rno gne-zdo.

Ma-ra, ne i-zgub-ljaj ri-tma,
 za te-boj o-pre-za ka-po
 in stra-ža-rja sèm hi-ti-ta,
 če boš i-zgu-bi-la sa-po,
 te na me-stu u-stre-li-ta,
 za-daj ho-di vod z lo-pa-to!
 Ra-vens-brück je fin ho-tel.
 Zju-traj in zve-čer a-pel!

Pod nogámi je mrlič,
 padla bom čez mlado truplo,
 kakšno truplo, tu ni nič,
 jo sprašujejo osuplo,
 ta mladenič, padli ptič,
 ki me kliče ven iz kupov
 mrtvih, strta, strašna snov,
 je eden mojih treh sinov ...

Mara pade in vstane
 iz usodne blatne mlake,
 pade drugič, spet vstane,
 tretjič pade med odplake
 in dokončno zaostane
 za sestrámi iz barake ...
 Pre-na-pol-njen je ho-tel.
 Re-ši-tev: pli-na-sti kok-tejl! ...

* * *

Roka, ki te je rešila,
 le čigava je bila?
 O lagerju ni govorila.
 Le enkrat. Drobná sled solzà
 je predrla, tiha sila,
 čas pozabe, mir srca.
 Angel skrajnega trenutka,

ženska, ki je iz občutka

solidarnosti rešila
 Maro blatnih, smrtnih tal,
 ta skrivnostna dobra vila,
 sestra in usmiljenka,
 je bila, o, prostitutka,
 vsem vojakom živa lutka ...
 Ra-vens-brück je fin bor-del.
 Kur-bam ti-ča in od-strel! ...

VRATA NEPOVRATA

epos

(založba Goga, 2015)

Druga knjiga: ČAS OČETOV

Tretji zvezek: ČAS OTROK

225. Petnajsti spev: ČAS PREZGODAJ ODRASLIH OTROK

2

S ščipalkami za nohte so mu mojstri
 ostrigli zlate, kodraste lase,
 da bi zlomili materi srce.

Za božjo voljo, bil je še otrok!

Nadaljevali so z orodjem, ostrim
 in topim. Le kako pokončno stati,
 kako se ne zlomiti, ne jokati?

Za božjo voljo, bila je mati!

Vse sta zdržala in dragó plačala.
 Morica so poslali v Buchenwald.
 Ona pa je trpela in igrala.
 Za božjo voljo, bil je še otrok!

Njo pa so poslali v Ravensbrück.
 Ko ga je zadnjič videla med vrati,
 jo je zazeblo. Šlo ji je na jok.

Za božjo voljo, bila je mati!

Bolj kakor lastna smrt jo je bolelo
njegovo krhko, ranjeno telo,
ki so ji ga iztrgali iz rok ...

Za božjo voljo, bil je njen otrok!
Za božjo voljo, bila je mati! ...

3

Otrok je bil navajen na obiske. V polni hiši
se je zmeraj našel kak stric za žogo in šah-šeh-mat,
vse tete pa so šepetale tiho, tiho, tiše ...

... Tik preden so esesovci vdrli skozi vrata,
je mati šepnila otroku, naj zbeži
in gre obvestit *naše*. Starejšega brata

so strigli s škarjicami za nohte, da je kri
pobarvala njegove zlate kodre, moške,
ki so bili na obisku, so pretepali,

njegovo mater in vse tete tipali. Otroka
so pustili pri miru. Vzel je žogo, se med škornji
odtihatopil ven, na vrt, in splezal čez visoko

ograjo, kar mu je tokrat uspelo, prvič
v življenju. Tekel je in tekel, h kolodvoru,
bežal je, bežal pred vsem tem, pred lasmi v krvi

in brcami, klofutami, tam v predprostoru
kolodvorske restavracije bo našel *naše*, teža stavka
ga žene in pritiska, *da je javka padla*, ob pločniku

se spotakne in pade in vstane in teče, da je *javka*
padla, jim mora sporočiti, a mu zmanjkuje zraka,
kolena so krvava in skelijo, da tiho javka,

ko pride do vogala, ostane brez zraka in brez koraka,
ker ve,

ker deček ve,

ker deček dobro ve,

ker deček kljub devetim letom strašno dobro ve,

da bodo Nemci dobro razumeli, zakaj ga ni,
in bodo mučili njegovo mater,

in se obrne

in teče nazaj, teče brez zraka, po zraku leti,

ko prileti na Kolodvorsko, pa zgrožen uzre
prizor, ki ga bo vse do konca dni vrtel nazaj –
naprej – nazaj upočasnjeno in pospešeno naprej –

na svetu tako kot v nemem filmu – ves okraj
zastražen, vsepovsod esesovci – ki skozi vrata
pahnejo, drugega za drugim, vklenjene, strica Rada

in strica Bojana in strica Bogdana in strica Slavka
pa teto Liziko in teto Sonjo in teto Slavo –
vse vidi, kot v nemem filmu – brata Morica s krvavo glavo

in tisto drugo teto Slavo, za katero bo pozneje
izvedel, da se piše Klavora – vidi jo, najlepšo v nizu –,
in tistega drugega strica Slavka, ki bo zanj pozneje

izvedel, da se piše Šlander – vidi ga, čisto od blizu –,
a najprej ga ne prepozna, ker je stric Slavko preoblečen
v nemško uniformo – in ga vidi streljati, a ne sliši,

na ustnicah mu bere: *Beži, Slava!* – in vidi Nemce padati
in vpiti in streljati – in vidi strica Slavka pasti –
in zdaj se spomni, da ne vidi matere,
še je v hiši,

v hipu spleza čez ograjo, najde žogo in se vrne
domov, kjer se orjak z zavihanimi rokavi
sklanja skozi okno in kriči,
mati je telo, zvezano na stolu,

stírme

oči esesovca zapičijo vanj svoj plavi
vprašaj, in sliši: *Kje si bil, mulec? – Igral sem se na vrtu ...*
In ko stara starša prideta ponj, komaj izdavi:

Sem jaz kriv? ...

Nona ga objame in mu šepeta:
Otrok moj, nisi kriv,
nisi ti kriv, Friček,
nisi kriv ...

Sedmi zvezek: ČAS GLASBE

226. Petintrideseti spev: ČAS METRONOMOV

1

Glasba prav zato obstaja,
ker je v človeku duša.
Duša prav zato obstaja,
da se spomni in posluša
izgubljeno glasbo raja
sred sveta, kjer vlada suša.
Mara prav zato obstaja,
da igra klavir brez kraja ...

Lepa, mila gospodična
vadi lestvice in skladbe.
Talentirana, odlična
zida iz poltonov stavbe.
Njena ritmičnost je mična,
a zahteva ure vadbe.
Njen klavir je tempelj dóma,
Mara vernik metronoma.

Mozarta izvaja hitro,

Schumanna težkó, počasi,
Mahlerja pa kot bi sidro
vlekla po jesenski jasi,
in Chopina kot klepsidro
zvokov – a najrajši včasih
tečni metronom izključi
in igra izbruh naključij ...

2

Gla-sba prav za-to o-bsta-ja,
da la-hko eS-eS pre-šte-je
vse za-por-ni-ce od kra-ja

in iz vr-ste brž pre-se-je
 vsa-ko gos, ki za-o-sta-ja,
 kro-to, ki ne zna hi-tre-je,
 kra-vo, ki se o-po-te-ka ...
 Gla-sba je po-nos člo-ve-ka!

Mara Čepič ljubi muziko,
 skladnost tonov in besed,
 nemščino, francoščino,
 slednjo lepo zvočno sled ...
 V knjigo gostov jo vpišejo
 – Ravensbrück je fin hotel –
 kot na razglednici pozdrav:
 Mara Tschepitsch, Marburg an der Drau.

Z da-rom gla-sbe do-bro skri-va,
 da tr-pi po-ško-dbo bo-kov:
 nje-na ho-ja je i-gri-va
 in sle-dí tak-ti-rki zvo-kov,
 mar-šu bob-nov, ki za-kri-va
 sól-ze vi-o-lin-skih lo-kov
 gla-sbe-nic z ru-me-no zve-zdo.
 Ra-vens-brück je va-rno gne-zdo.

Ma-ra, ne i-zgub-ljaj ri-tma,
 za te-boj o-pre-za ka-po
 in stra-ža-rja sèm hi-ti-ta,
 če boš i-zgu-bi-la sa-po,
 te na me-stu u-stre-li-ta,
 za-daj ho-di vod z lo-pa-to!
 Ra-vens-brück je fin ho-tel.
 Zju-traj in zve-čer a-pel!

Pod nogámi je mrlič,
 padla bom čez mlado truplo,
 kakšno truplo, tu ni nič,
 jo sprašujejo osuplo,
 ta mladenič, padli ptič,
 ki me kliče ven iz kupov
 mrtvih, strta, strašna snov,
 je eden mojih treh sinov ...

Mara pade in vstane
 iz usodne blatne mlake,
 pade drugič, spet vstane,
 tretjič pade med odplake
 in dokončno zaostane
 za sestrámi iz barake ...
 Pre-na-pol-njen je ho-tel.
 Re-ši-tev: pli-na-sti kok-tejl! ...

Roka, ki te je rešila,
 le čigava je bila?
 O lagerju ni govorila.
 Le enkrat. Drobna sled solzà
 je predrla, tiha sila,
 čas pozabe, mir srca.
 Angel skrajnega trenutka,
 ženska, ki je iz občutka

solidarnosti rešila
 Maro blatnih, smrtnih tal,
 ta skrivnostna dobra vila,
 sestra in usmiljenka,
 je bila, o, prostitutka,
 vsem vojakom živa lutka ...
 Ra-vens-brück je fin bor-del.
 Kur-bam ti-ča in od-strel! ...

3

Po vrnitvi iz kacéta
 ni več koncertirala.
 Tiha, fina in zapeta
 je klavir le inštruirala
 talentirana dekleta
 ... v spominu pa umirala,
 kot da sliši jok klavirja
 razglaščenega nemira ...

Metronom je nemo ždel
 na bleščečem črnem laku.
 Svet ni bil več lep in cel,

odkar je slišala v mraku
peti *kadiš* in je spev
dal ritem smrtnemu koraku ...
Deklice je zdaj učila,
poduhovljena in mila,

da ni važen metronom,
da je glasba tihi dom
in edini kraj svobode,
ki te do srca prebode ...

39. Mara Čepič

Boris A. Novak: Mara Čepič

Moja teta Mara Novak, roj Čepič (1895–1982), je bila pred drugo svetovno vojno pevka in pianistka ter učiteljica nemščine, francoščine in angleščine, po vojni pa gimnazijska profesorica tujih jezikov na mariborski gimnaziji. Po smrti starejše sestre Katarine je Mara postala najstarejši otrok številčne družine uporniškega avstroogrskega oficirja in borca za severno mejo Antona Novaka in njegove žene Leopoldine, sicer Nemke. Zaradi duhovitih uporniških šal na račun Kraljevine SHS in generalov kraljeve vojske je bil Anton Novak obsojen na vojaškem sodišču, a ga niso poslali v zapor, ker se je delal norega. Družina je posledično padla v revščino. Dva najstarejša brata – junaški vojaški pilot in mednarodni letalski as Jerolim (Jerko) in geolog Rudolf sta bila liberalca, najmlajši trije bratje Leon, ki je bil tako kot Mara glasbenik (skladatelj, dirigent in pianist), Ante (v mladosti pisatelj, pozneje pa statistik) in geograf Mirko (Fric), pa so se zgodaj vključili v prepovedano Komunistično partijo, s katero pa so kot kritični intelektualci prihajali tudi v hude spore, kar so drago plačali. Pod vplivom mlajših bratov se je levičarskemu angažmaju pridružila tudi starejša sestra Mara.

Anton in Leopoldina Novak sta izgubila sedem otrok in vnukov: najstarejšo hčer Katarino že v otroški dobi; pilota Jerka v nesreči; Rudolfa, ki je bil mobiliziran v nemško vojsko in poslan na Vzhodno fronto, od koder je prebegnil k Sovjetom in bil med branilci Stalingrada, nakar je izginil; Leona, ki ga je Gestapo mučil in ustrelil; Mirka (Frica), političnega komisarja, ki so ga po nalogu Glavnega štaba partizanske vojske ustrelili lastni tovariši; vnuka Maksa Čepiča, prav tako komisarja, ki so ga prav tako do smrti mučili lastni tovariši; vnuka Veljka (Rudolfovega sina), interniranega v Nemčiji, kjer je izgubil življenje pri bombardiranju v bližini Dresdena l. 1945. K naštetim velja prišteti tudi še nerojeno žrtev, otroka,

ki ga je nosila Leova zaročenka Zdenka Lušin, ki je splavila, ko je slišala, da so po dveh mesecih mučenja ljubljenega Lea ustrelili.

Mara je imela tri sinove: Maksa, Leona, v družini imenovanega Moric, po vzoru junakov priljubljene knjige za otroke Wilhelma Buscha *Max und Moritz* (slov.: *Cipek in Capek*) in Mirka, imenovanega Friček.

Gestapovska racija 7. avgusta 1941 v Marinem stanovanju na Kolodvorski ulici št. 4 v Mariboru je uničila jedro ilegalne organizacije v mestu, ki ga je Hitler obiskal 26. aprila in kjer je vzdihnil: »Machen Sie mir dieses Land wieder deutsch! (Naredite mi to deželo spet nemško!)« Po mučenju drugega sina Leona (Morica), še otroka, pred materjo (s ščipalkami za nohte so mu strigli zlate kodre, tako da je močno krvavel) in matere pred njim je bila Mara kot prva Slovenka poslana v žensko koncentracijsko taborišče Ravensbrück, njen najstarejši sin Maks v Mauthausen, Leon (Moric) pa v Buchenwald. Mara je bila ena izmed glavnih organizatork odporniške organizacije v Ravensbrücku; bila je izjemno požrtvovalna v svoji solidarnostni pomoči sotrpinkam. Morala je skrivati svoje šepanje, posledico poškodbe iz zgodnjih otroških let; nekoč so jo iz smrtne nevarnosti rešile ženske s črnim trikotnikom, se pravi kriminalke (tatice, morilke, prostitutke), ker so jo spoštovale zaradi njene človečnosti. (To epizodo upesnjujem Marin nečak Boris A. Novak v svojem epu *Vrata nepovrata*.) Lea Novaka, skladateljica in člana Centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije, glavnega organizatorja Odpora v Mariboru, so gestapovci ujeli, ga dva meseca grozljivo mučili in ga ustrelili na dvorišču mariborskih Sodnih zaporov 30. oktobra 1941.

Marin najstarejši sin Maks Čepič, komisar 2. Pohorskega bataljona, pa je bil 29. februarja 1944 na žerjavici mučen do smrti po ukazu oficirjev, šolanih v Moskvi; po naključju je ohranjen natančen zapisnik tega sadističnega zaslišanja in mučenja. Gre za eno izmed najpomembnejših žrtev t. i. »Pohorske afere«, ki ji je Drago Jančar posvetil pretresljiv roman *In ljubezen tudi*.

Ob vrnitvi iz Ravensbrücka so Maro v skladu s sovjetskimi metodami sumili in zasliševali pod obtožbo sodelovanja z Gestapom. K sreči je niso zaprli, niso ji pa podelili statusa prvoborke, do katerega je bila kot ena izmed organizatork odporniškega gibanja v skrajno nevarnem Mariboru l. 1941 nedvomno upravičena. A Mara je bila preveč ponosna, da bi omenjala to podlost. Ostanek življenja je posvetila družini, umetnosti in pedagoškemu delu. Bila je junaška, lepa, čista duša.

Tragično zgodovino družin Novak in Čepič sva raziskovala in o njej pisala pripadnika naslednje generacije, dr. Zdenko Čepič kot zgodovinar in Boris A. Novak kot pesnik, »zgodBovinar«.

Boris A. Novak: *Vrata nepovrata*

Druga knjiga: ČAS OČETOV

Trinajsti spev: ČAS DEKLIC

1

Kljub vsej bližini in vsakršni sorodnosti
nisem razumel njenega značaja. Kot da, zakleta,
ne bi pripadala sodobnosti, ampak preteklosti ...

Z albumi starih slik sem le prodril do dna stoletja,
izvira duše tete Mare. Tam je bilo dekle
plemenitih potez, priprtih ust sredi petja

v molk ugaslega napeva, nad klavirjem. Tam so bile
prijateljice, hčere častnikov armade *K. und k.*,
stacioniranih v Zadru, Senju, Benkovcu, v megli

pozabe, za okrutnost novih mej razseljena dekleta,
le kaj je z njimi, se je vse življenje spraševala
Mara, s skeletim domotožjem po obalah

Jadrana, na tej fotki piše *Hilda, Sara, Mara*
& *Francesca, am 12. August 1912, Zara –*
– – *aber wo ist jetzt Hilda,*

wo ist Sara,
wo Francesca,

wo ist Mara,
wo ist Mara,
wo ist Mara? ...

Evridika iz pekla IX (b) – Mateja Gaber – Neuklonljive – Jevra, Leona, Vesna, 2024

40. Mateja Gaber

Mateja Gaber⁸⁶ je osnovnošolsko in gimnazijsko izobraževanje zaključila v Murski Soboti. Na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani je študirala nemščino in slovenščino s književnostjo ter si pridobila naziv profesorice za oba jezika. Leta 1999 je magistrirala pod mentorstvom Antona Janka na temo srednjeveške nemške književnosti, leta 2014 pa doktorirala z disertacijo o podobi Waltherja von der Vogelweideja v fiktivnih biografijah od 19. do 21. stoletja. Po zaključku študija je sprva poučevala nemški jezik na Gimnaziji Bežigrad v Ljubljani, tako v nacionalnem programu kot v programu mednarodne mature. Od leta 1998 je zaposlena kot lektorica na Oddelku za germanistiko z nederlandistiko in skandinavistiko. Nemščino kot jezik stroke predava na Oddelku za primerjalno književnost in literarno teorijo ter na Oddelku za umetnostno zgodovino. Leta 2017 je postala predsednica Akademskega zbora Filozofske fakultete, od leta 2020 pa vodi galerijo Peti štuk.

V pesnitvi o Jevri Kovačević je avtoričino pisanje osredotočeno na strašno preizkušnjo otroštva, ki ga zaznamuje genocid v Jasenovcu, ter na poznejšo obnovo življenja skozi ljubezen in družino. S podobo vlaka smrti pesem prikazuje izničenje otroške nedolžnosti in vstop v pekel taborišča. Jevrin strah pred ustaši se razvije v trajno rano, ki jo Jevra zmore prekriti s skrbjo za otroke in vnučke; pesem jo prikaže kot neizmerno ljubečo mater, katere „srce ni okamenelo od strašnih spominov,“ ampak „je cvetelo“ in „živel.“ Njena zgodba tako postane simbol odrešitve skozi

⁸⁶ Julijana Vöröš. GABER, Mateja. (1965-). *Obrazi slovenskih pokrajin*. Mestna knjižnica Kranj, 2020. (citirano: 10. 11. 2025) Dostopno na naslovu: <https://www.obrazislovenskipokrajin.si/oseba/gaber-mateja/>.

vztrajnost, milino in predanost življenju. Leona Gaber je v naslednji pesnitvi prikazana kot Evridika, ki hkrati z mladostjo izgublja tudi otroško vero v pravičnost in božje usmiljenje. Pesnitev poudarja globoko vez med materinim naukom o ljubezni do domovine. Ujeti trenutek, ko jo mlad nemški oficir prepozna („Was für ein deutsches Gesicht“) ter nasilje, ki ga doživi, v bralcu vzbuja skoraj neposredno bolečino. Toda kljub ponižanju in smrti, ki jo sreča le za las, Leona ne kloni in na poti v zapor zakriči: „Mama, dobro si me vzgojila!“ Življenje jo vodi skozi partizanski boj, svobodo, motoristične vožnje z Rudijem, materinstvo in skromno, a ponosno starost. Leonina Evridika ne zre nazaj, ampak naprej, v življenje, polno težkih, a ponosnih korakov.

Pesnitev o Vesni Stranić prinaša najbolj nežno, a obenem najbolj tragično Evridiko izmed treh. Vesna, ki že v imenu nosi „vso lepoto sveta,“ se najprej znajde pod težo vojne, „ki kot težka odeja“ prekriva njeno mladost. Gonars, Rab in obsodba na smrt oblikujejo njen boj za življenje, a v svoji notranjosti Vesna ostane neuklonljiva. Rojstvo Lane, deklice v tuji deželi, in poznejše življenje v Ljubljani sta predstavljena kot zmago-slavje ljubezni nad vojno. A njena ranjenost se ne zaceli, Vesnina notranja bolečina, ker je „on, partizan,“ pozabil nanjo, ostaja tiha, a prisotna vse življenje. Tudi ko si je skušala ustvariti novo življenje, ni nikdar pozabila: „Božala si kamen na njegovem grobu, a kamen je mrzel in hladen in neobčutljiv.“ (26) Vesna tako pooseblja Evridiko, ki ne more popolnoma pozabiti izgube, a vendar najde moč za skrb, ljubezen in zvestobo spominom.

Tri Evridike iz pekla – Jevra, Leona in Vesna – povezuje predvsem neuklonljivost pred smrtjo, trpljenjem in ponižanjem. Vse tri stopijo iz teme vojne z ranami, a vsaka na svoj način ohrani življenje: Jevra v brez-pogojni ljubezni do otrok in vnukov, Leona v svobodni veri v človeka in domovino, Vesna v tihi zvestobi ljubezni, ki kljub smrti ne ugasne. Jevra se iz trpljenja v Jasenovcu prerodi v ljubečo mater in babico, katere srce „je cvetelo,“ ne glede na preživele grozote. Leona se iz bridkosti okupacije in mučenja dvigne v novo življenje, kjer „noben Bog“ ne bo več ukazoval rojstev in smrti, ampak bo človek svobodno izbiral. Vesna pa nosi svojo preteklost kot neugaslo luč, s katero osvetljuje življenje svojega otroka, a v njej vedno tli tudi tisti neugasli spomin na izgubljeno ljubezen. Vsaka od njih je Evridika, ki se je vrnila iz pekla – a nobena ni pozabila poti, po kateri je šla.

227. Jevra Kovačević

Potem ko so Rimljani in Iliri in Franki in Otomani
delili pravico v Bosni,

je iz Nebojše in Cima vzkliklo naselje ob mogočni reki
in dobilo ime Mostar.
Rojena si bila v mestu med dvema stolpoma,
med različnimi narodi, verami in ljudmi,
med dvema bregovima Neretve, ki ju od nekdaj povezuje most
neslutenih dimenzij, in če skočiš z mostu, potoneš v vodo, ki nikoli
ni bila dovolj globoka,
da bi razumela globino tvoje duše, Jevra.
Kako naj ubesedim tvojo mladost, Jevra?
Štirinajst let si imela, ko si zapustila vrvež mesta
in te je vlak odpeljal v neznano.
Mati, oče, sestra, brat in tovorni vlak, katerega končni cilj
je bila smrt.
Štirideset dni si potovala kot tovor,
kot tovor na vlaku smrti, kot Kristus na zadnji poti do Golgote.
Nosila si križ, v katerega je bilo vtkano tvoje srbsko poreklo,
in skrivala svoje mlade grudi, da jih ustaša ne vidi in si jih poželi.
Kako naj ubesedim tvoj strah, Jevra?
Jasenovac – taborišče prekletih, ponižanih in štirinajstletnih
in mladih in starih in mater in otrok.
Še najbolj brezčutno srce ne razume,
le okameni
in opazuje,
kako iz ljudi nastajajo strašne pošasti in krute zveri.
In skriti pogledi ujetnikov, njih kletvice, ker si odšla,
in kriki otrok, ki jih slišiš do zadnjega bitja srca.
Njih zven ti ostane za vedno, ne preglasijo ga
zvoki veselja ne žalostne sevdalinke.
In njih prestrašen pogled, tega ne moreš naslikati
kot ne moreš naslikati trpljenja tisočih drugih, ki so ostali
in kot ne moreš naslikati vojne.
Kako naj ubesedim tvojo žalost, Jevra?
Ubita v svoji mladi duši – in vendar si vstala!
Med zvoki, ki so jih peli angeli smrti,
vonjavami bede, strahu in trpljenja
si se vrnila k reki
in si želela toplino družine in južnega sonca.
Ko si spomine zaprla v šatuljo,
da jih čas ne zabriše, ker potlej pogledi trpečih otrok bili bi zaman,
si ranjeno dušo prekrila s hčerami in njim, ki si ga ljubila.
Kako naj ubesedim tvojo radost, Jevra?
Ni je skalilo ničesar,

ne srd komunistov, ki niso prenesli tvoje rdeče šminke,
 ki si jo tako rada nadela na svoja mlada usta,
 kajti v njej niso prepoznali rdeče zvezde, zato te niso sprejeli medse.
 Pa kaj!
 Nadela si si uhanе,
 bila si gospa s čudovitimi lasmi in tancenimi nogami,
 ki so pretekle vso bedo preteklosti,
 vso žalost taborišča,
 vse strašne spomine
 in našle pot do Radetovega srca.
 Zopet si tekla v življenje in sproti delila potomcem Ljubezen.
 Naposled si bila srečna
 med svojimi, ki so drug za drugim odhajali v svet.
 Del tebe pa je vsakokrat šel z njimi, kajti nikoli nisi nehala skrbeti
 zanje.
 Delček za delčkom se je trgal iz srca, zato da bi raslo in napolnilo
 njihove duše.
 Če bi ga izrezali iz tvojih lepih grudi,
 ki ti jih ni bilo več treba strahoma skrivati,
 bi v njem bila zapisana imena vseh, ki si jih ljubila.
 In če bi poslušali njegovo bitje, bi slišali Ljubezen.
 Tvoje srce ni okamenelo od strašnih spominov iz šatulje
 in ni se spremenilo v rožo umetnika v Jasenovskem parku.
 Tvoje srce je cvetelo
 Tvoje srce je Ž I V E L O.
 Kako naj ubesedim tvojo smrt, Jevra?

228. Leona Gaber

Ko si bila otrok, te je mati učila ljubezni do domovine.
 Oče se je odrekel Bogu v bližnji cerkvi,
 ker ga je po svojih tuzemskih služabnikih silil,
 naj verjame vanj in zaplaja nove in nove lačne otroke,
 ki jim ničesar ne bi mogel dati razen bede in lakote
 in svoje prazne, izmučene roke.
 Ampak Bog tako hoče – Deus lo volt!
 Ko si postala mladenka, si že vzljubila domovino,
 z njo lepo slovensko besedo, njen zven in čarobnost, ko se zlije v
 pesem
 kot rože s sosedove jase, ki jih povežeš v bogat in dehteč šopek.
 Vonj po njem je vonj po materi in očetu in domu,
 ki si ga zamenjala s hosto in pticami in mrazom.

Gozd je bil dom in petje ptic besede iz rodnega kraja in mraz, ah
ta mraz,
ki mlade cvetove spreminja v uvelo zelenje brez vonjev dehtivih.
Nisi pozebla in nisi klonila, še bolj si se v veri utrdila,
ki ni v Boga, ki hoče ponižnost in slepo pokornost.
Ljubiti si mogla le zemljo, ki so jo freizinski škofje nekdanj naselili
s tvojimi predniki, materami, očeti.
Zato si odšla v nje žalostni gozd, kjer so te ujeli.
»Was für ein deutsches Gesicht,« je vzkliknil mlad oficir,
preden te je mučil in tepel, zato ker je hotel,
da izdaš partizane, prijatelje, borce.
A neki drugi vojak ti je pomagal, da preživiš, ker si bila mlada.
Daleč od doma je sam razumel, da ima vsak svojo domovino,
Vaterland, Heimat in jezik, ki ga govorimo,
in besede, ki zvenijo po toplem mleku, ki ga je dekla postregla
v skromni kangli, ki ji je doma rekel kandl.
Na poti v begunjski zapor si glasno zakričala, da je gestapovec
ustavil korak,
preden te je brcnil: »Mama, dobro si me vzgojila!«
Obsodba na smrt in naposled svoboda.
Medtem si odrasla in mlad oficir se je vrnil na Nemško
k truplu dekleta, ki je ostalo pod bombardiranim Dresdnom,
dokler ga Ragnarök ne bo prebudil,
in neki drugi vojak odšel je v hribovsko vas,
kjer ni bilo kangl in Heimat in dékle,
ki bi mu postregla mleko od krave, še toplo,
le oni gestapovec, ki te je brcnil,
dobil je kolajno zlatega križa druge stopnje,
ki je ni mogel pripeti na prsi,
kolajn za zasluge nihče ne pripenja na prsi mrtvaka.
Ti pa si vstala, Leona,
s spomini na bedo in strah in sovraga
in rodno zemljo.
Z Rudijem na motorju si se odpeljala v prihodnost
v veri, da dobro premaga zlo,
kjer ni Boga in ne Cerkev,
kjer rojevaš otroke zato, ker sam si želiš,
in ne za Boga nad teboj, da bo z njimi pometal
s pretvezo, naj le umrejo, ker materi vzeti otroka
je zanj nagrada in prekmalu umrli so Bogu najljubši,
so najlepši angeli sredi nebes.
Preveč si trpela, preveč doživela, da bi verjela

v njegovo dobroto.
 Rodila si zase, za svoj novi rod,
 in vzgajala vnuke, pravnuke in mnoge od nas.
 Nekoč pa si v poznem poletju na tiho odšla
 kot bogatašica z malo denarja, s spomini na Loko, Poljane,
 ljubezen in srečo,
 s spomini na partizane,
 z največjim zakladom, kot si dejala,
 ker zaklad so otroci, družina, je dom
 in je domovina.

229. Vesna Stranić

Najlepša med boginjami slovanske mitologije ti je dala ime
 in vdahnila vate vso lepoto sveta,
 ki je segal od grških otokov do Istre.
 Kalokira – dobra žena in Vesna si že v genih
 nosila v sebi dobroto in hrabrost in nežno pomlad,
 dokler jih nekega davnega leta ni prekrila vojna.
 Kot težka odeja se je zgrnila nate, da bi te uničila, ugonobila
 in te napotila k mnogim, ki niso prenesli nje teže neznosne
 in padli pod streli, idejami ali umirali med hladnimi stenami straš-
 nih zaporov.
 Gonars in Rab in obsodba na smrt,
 pa saj ne moreš umreti tako mlada in lepa in polna želja!
 Pokrajina na zahodu, Primorska, te je prosila
 da jo odrešiš vseh škornjev sovraga,
 jezika, navad, ki so ji bile tuje.
 Odšla si med borce, med svoje
 in našla Ljubezen.
 Bila je poroka, taka prava,
 s Kocbekom pričo in njim, partizanom.
 Kmalu je v tebi raslo novo življenje
 za nov svet, ki se je zdel blizu, a zanj si šla tako daleč, Vesna,
 tako daleč v Udine – Videm in s tujim imenom in voljo neudušljivo
 in tam si med kamenjem, soncem
 in griči furlanske dežele rodila srnico Lane, detece malo.
 Bila si sama med dobrimi tujci in z bolečino minule ljubezni,
 ki se ni mogla izpeti, ker so jo preglasile vojna in žalost in beda.
 Otrok, partizani, in on, partizan, ki si ga neskončno ljubila,
 in ki pozabil je nate in šel,
 odsihmal bili so tvoje življenje.

In Tito, maršal in poveljnik –
kot Vesna, boginja z zelenjem in cvetjem v laseh nekoč pred dav-
nimi časi,
si vanje si vpletla vesti, sporočila, da mu preneseš vso bedo sveta
in z njo tiho prošnjo, naj se konča.
Po vojni Ljubljana – mesto Heroj,
še vedno Lane, otrok, ki spoznal je neobstoj
njega, očeta iz vojnih časov in gozda in mraza, prekletih stenic in
uši,
in nova oblast,
ki te je hotela zase in zase in zase,
dokler ne bi klonila in se prepustila
idejam in mislim, ki so ti bile tuje – nisi se zanje borila!
Pet let med zapori, gozdovi in kamenjem, smrtjo, življenjem,
to se zapiše za vedno, tega ne pozabiš in ne nadomestiš
z novim trpljenjem in drugim življenjem.
Ti hočeš vendar svobodo duha in bližino,
ti hočeš otroka in hočeš toplino
ljubezni, in hočeš prihodnost za vaju in hočeš jutrišnji dan,
ki bo dišal po pomladi.
Tvoja prihodnost je bila vedno Lane in z njo tudi najlepši spomini,
ki se niso kot jutranja rosa spremenili
v nič, zato ker bi se je rano sonce nežno dotaknilo, da bi prebudilo
cvet.
Čeprav si skrbela, garala, spoznavala druge, dobre ljudi,
vsa leta nisi pozabila nanj,
in nisi pozabila ljubezni, ki jo je dal drugi,
ker je v tebi živela do zadnjega diha.
Ne moreš pozabiti tega, kar živi!
Še potlej, ko je umrl, si božala kamen na njegovem grobu,
a kamen je mrzel in hladen in neobčutljiv.
Le solza bi ga znala obuditi, da bi spregovoril
o času, ki je bil vajin,
in ki ga ni več.

Evridika iz pekla IX (c) – Jani Kovačič: *Pieta*

Kovačičev cikel *Pieta* prinaša osupljivo surovo in ganljivo podobo trpljenja v lagerju. Pesem se odpira z opisom jesenskega propadanja narave, kar uvaja hladno, brezupno vzdušje, ki se neposredno prelije v prizore v taborišču. Jesen in slana postaneta metafori za smrtnost in pozabo, saj se svet narave – sicer običajno prostor življenja – tudi sam uklanja propadanju. Lipe, simbol doma in topline, se v kontekstu pesmi umikajo, venejo, in z njimi venijo tudi drobne človeške usode. Pesnik že v začetku vzpostavi občutek kolektivnega trpljenja, ki ga ne omili nobena višja sila.

Osrednji motiv pesmi je smrt otrok in mater v nečloveških razmerah taborišča. Otroci, ki se niti ne rodijo v življenje, temveč umirajo še pred rojstvom, so skrajna poosebitev izgube prihodnosti in človečnosti. Pesnik uporablja motiv *pietà* – tradicionalno v umetnosti podobo Matere Božje, ki v naročju drži mrtvega sina – ki je v tem primeru še bolj pretresljiv, saj so matere, ki držijo svoje mrtve otroke v brezuspešnem objemu, brez vsakršnega dostojanstva. Prizori postanejo groteskni, skoraj apokaliptični, luna pa s svojo brezbržno svetlobo le še poudari osamljenost in nesmiselnost tega trpljenja. Pesem zavestno briše mejo med življenjem in smrtjo, med človečnostjo in nečloveškostjo, saj tudi matere – simbol ljubezni in zaščite – postanejo živi mrlič. V zadnjih verzih pesnik stke skrajno temačno in brezupno vzdušje. Luna, ki običajno velja za nežno spremljevalko noči, tu postane hladna, ledena sodnica, ki pritiska še dodatno breme na trpeče matere. *Strašna veriga gorja* je metafora za neskončen, neprekinjen cikel trpljenja, v katerega so vklenjeni vsi – matere, otroci, človečnost sama. Jani Kovačič tako z minimalistično, ponavljajočo se strukturo kitic in surovimi podobami doseže vrhunec v prikazu popolne dehumanizacije, ki je v kontekstu lagerjev postala vsakdanja realnost. *Pieta* je pesem o popolnem razpadu sveta, kjer tudi najmočnejša vez – ljubezen med materjo in otrokom – postane nemočna pred brutalnostjo zgodovine.

41. **Jani Kovačič**

230. Pieta

1.

Hladna jesen že prihaja,
je slana prekrila zemljo,
venejo lipe zelene
tam gori za našo vasjo.

2.

V lagerju smrt nam kraljuje,
je tifus boleznim vladar,
luna na kup trupel sije,
človeka nikomur ni mar.

3.

Detec nebroj je rojeno
v tem péklu nesrečnih teles,
vse je bilo utopljeno,
še preden uzrli so svet.

4.

Le redkim je bilo dano,
da s praznih so dojk pili nič,
vse je bolezen pobrala,
njih matere – le živ mrlič.

5.

K srcu prižemale dete,
zaman je bila pieta,
žrle podgane so ude,
ko so jih zmetali na tla.

6.

Luna brezsrčna kar sije,
ledeno prebada z neba,
materam srca pribije
na strašno verigo gorja.

X.

Dodatek: Jani Kovačič: Evridika iz pekla

Dodatek *Evridika iz pekla* vzpostavlja most med pisano in zvočno besedo, med zgodovinskim pričevanjem in sodobno interpretacijo. V njem se taboriščne in z vojno zaznamovane pesmi iz antologije preoblikujejo v glasbene izvedbe Janija Kovačiča, ki pesem vrača v njen prvotni prostor – v glas, v dih, v zven, v telesno resonanco spomina.

Kovačičeve uglasbitve so svojevrstno nadaljevanje etike pričevanja: besede, zapisane v pogojih skrajnega razčlovečenja, znova zadonijo, tokrat v prostoru današnjega poslušanja. Glasba tako odpira novo pot razumevanja teh pesmi kot živih, zvenceh pričevanj, ki nas še naprej zavazujejo k odgovornosti in spominu. Zvočna interpretacija razširja besedilni korpus antologije in ga umešča v sodobni medijski kontekst, kjer se poslušanje prepleta z bralnim izkustvom.

V dodatku so zbrane nekatere pesmi iz antologije – od *Črnih vran* Vere Albreht in *Umira sonce, onstran žic bodečih* Erne Muser do taboriščnih pesmi, ki so se širile med jetnicami v Ravensbrücku in Auschwitzu – ter priredbe, prevodi in pesmi iz širšega evropskega konteksta. Glas v teh izvedbah postane dejanje spomina, pesem pa – tako kot Evridika – pot iz teme k svetlobi, iz smrti k vztrajanju v življenju.

Vključene so tudi QR-kode, ki vodijo k zvočnim posnetkom Kovačičevih uglasbitev. S tem se odpira interaktivna razsežnost spomina: bralec se lahko iz besede premakne v glas, iz tišine na papirju v zven, ki jo oživi. Ta prehod na simbolni ravni pomeni vračanje glasu tistim, ki so bili utišani, in je obenem dokaz, da pesem, ko enkrat spregovori, nikoli dokončno ne umolkne.

**KAVČ FESTIVAL 2025 V STUDIU HENDRIX:
JANI KOVAČIČ, EVRIDIKA IZ PEKLA s komentarji Milene
Mileve Blažić**

Video posnetek je dostopen na naslovih:

<https://365.rtv slo.si/arhiv/koncerti-v-hendrixu/175104807>

<https://www.youtube.com/watch?v=3V-HmJux8G4>

Tonski mojster: Tadej Tadič

Tehnična realizacija: Matija Žavbi

Glasbena producentka: Ksenija Kos

Radijski prenos: Mateja Grebenjak

Video prenos, luči in montaža: Andrej Stupar

Urednica in voditeljica: Simona Moličnik

Odgovorni urednik: Janko Petrovec

Produkcija: Radio Koper, januar 2025

V radijski oddaji Prvega programa RTV Slovenija *Slovenska zemlja v pesmi in besedi* je bil 11. 3. 2025 predvajan posnetek koncerta Janija Kovačiča **Evridika iz pekla**. Posnetek je nastal 27. januarja 2025 v koprskem studiu Hendrix, v sklopu Kavč Festivala 2025.
<https://365.rtv slo.si/podkast/slovenska-zemlja-v-pesmi-in-bese-di/175115343>

<https://prvi.rtv slo.si/podkast/slovenska-zemlja-v-pesmi-in-bese-di/123333322/175115343>

231. Justina Marolt: Tam v dolu roža rase

Tam v dolu sama zase,
pri potoku roža rase.
Naj le, naj le rase, naj le rase,
ti prelepa rožica,
(ti prelepa rožica.)

Ko bi roža modra bila,
bi jo slanica ne umorila,
a zakaj se nisi skrila,
ti nesrečna rožica,
(ti nesrečna rožica.)

232. Vera Albreht: Črne vrane

Črne vrane, črne vrane
preletavajo nebo.
Le od kod so k nam poslane,
da nam je še bolj hudó?

Ni je veje, ni je veje,
da bi sedle na drevo.
Ni ga sonca, da ogreje
nas, ki zebe nas tako.

Črne vrane, črne vrane,
odletite v našo stran!
Tam so ceste razkopane,
tam je sadovnjak požgan,

tam izropali so hleve,
tam naš dom je razdejan –
in povejte, da vse dneve
mislimo v pregnanstvu nanj.

233. Erna Muser: Umira sonce, onstran žic bodečih

Umira sonce, onstran žic bodečih
v svobodnem vetru listi trepetajo.
Večer je hrepenenje dahnil vanje
kot v vsak utrip krvi teles venečih.

Trenutek še in stroji zabrnijo,
železo spet v železo se zagriže –
ni dan počitek, dano ni brezdelje,
roboti mrtvi, živi ne stojijo.

Brezkončna noč bolečih rok in misli
se tiho plazi med temačne stene,
brnijo stroji, kuje se orožje –
o, proti vam ob Savi in ob Visli.

Narava vsa že v mirnem spanju diha,
v srce se reže stud in slast strahotna,
rezilo pada, pada, mami roke –
naj v kost zaje se in naj v krvi tone.

Kdaj mine noč, kdaj pravo jutro sine?
Strah nas je strojev, samih sebe groza.
Nekje še daleč, vendar vedno bliže
grme topovi v jutranje modrine.

234. Maca Jogan: Sveta noč

Stoji tam v mraku lager,
oj, stoji,
ledeni piš ga z rožami krasi.

Otroke lačne stresa hud drget,
oj, hud drget,
v prepolni baraki številka devet.

Premrli otroci prosijo boga,
oj, ljubega boga,
naj vsaj za kanček milosti jim da.

Naj vrne v naročje jih mami,
oj, dragi mami,
naj groznega mraza jih ubrani.

Bo kaj drugačna sveta noč,
oj, sveta noč,
ne bo kosila mraza silna moč?

Stoji tam v jutru lager,
oj, stoji,
v njem zmrznjenih otrok en kup leži.

Priredba

Stoji, stoji tam v mraku lager,
ledeni piš ga z rožami krasi.

Otroke lačne stresa hud drget,
v prepolni baraki številka devet.

Premrli otroci prosijo boga,
naj vsaj za kanček jim milosti da.

Naj vrne v naročje jih mami,
jih groznega mraza ubrani.

Bo kaj drugačna sveta noč,
ne bo kosila mraza silna moč?

Stoji, stoji tam v jutru lager,
v njem zmrznjenih otrok kup leži.

235. Marija Ahtik: V Auschwitzu
(Fran Levstik: Stoji učilna zidana)

1.
Tam tužna poljska zemlja ždi,
prepolna bratske je krvi.
Jezera zreš. vse naokrog,
izliv solzá žená, otrok.

2.
V mraku lučke se vrste,
to nisó okna, lince ne.
Ograja mrežna tam stoji,
tam lučka smrti nam žari.

3.
Korak odmeva v/temno noč,
vojak zamišljen je na moč.

Močno se sliši krik in jok,
obup to naših je sirot.

4.
Na avto jih nalagajo
in nič se jim ne smilijo.
Avto la avtom se vrsti,
v plin in ogenj gredo vsi.

5.
Močno se v jutru žvižg glasi;
vstajajte hitró, sestre mi!
A, če apel mi zamudiš,
jih petindvajset koj dobiš.

6.
Potem pa vrata se odpró,
slovanski sužnji ven gredó.
V roboto trdo, mraz in dež,
molitve, vzdihé čuješ vmes.

7.
Vročina huda, vode ni,
za jesti malo se dobi.
Anvajserce se derejo,
za žejo nas pretepajo.

8.
Predragi bratje, kje ste vi,
da vse bi vam potožili.
Premalo sester nas je še,
zato ne zveste vse gorje.

9.
V Auschwitzu grobi se vrste,
kjer sestre večno spanje spe.
To niso grobi, oj gorje!
Grobovi – krematorij je.

236. Pavla Medvešček: Čelade

Čelade,

čelade gredo
skozi, skozi meglo.
Škornji luže kalijo.
Otroci v naročje
materam bežijo.
Psi tulijo
v zakotnih dvoriščih.
Le tam za skalo
je nekdo dvignil puško.

237. Vera Albreht: Vem (Odpрте zevajo peči)

1
Odpрте zevajo peči
od jutra do večera,
da groza leze nam v kosti –
vse okrog nas umira.

2
Od kod, neznanka, si doma,
ki pravkar omahnila
z lopato si na gola tla
in nisi je spustila?

3
Si dolgo tu? Kdaj si prišla?
Smrt prav nič ne izbira.
Nihče od nas te ne pozna.
Gorja je polna mera.

4
Ko ukažejo nam, da od tod
naj te odnesemo v revir,
napišejo nam za na pot
številko tvojo na papir.

5
Čeprav si lažja kot perot
in ves koščen ti je obraz,
vem, ko si s čela brišem pot:
srečnejša si, kot zdaj sem jaz.

238. Katja Špur: Na apelu

In der Reihe bleiben!
Mensch!... du blödes Fleisch!...⁸⁷
Šestnajsturni delavnik za nami,
črne vrane spačeni obraz pred nami.
Strafe stehen?...⁸⁸ Da, zašto? Zakaj? Za co!

Skozi vrste mračno gre vprašanje.
Črna vrana v črni pelerini
vrste bedne obletava.
v noč razlega krakanje se besno:
Drei Uhr Strafe stehen!
Heu-te wer-det ihr noch was er-le-ben!⁸⁹

Sever do kosti nas biča,
mračni jezdec nad nami
z vetrom dirjajo oblaki.
V noč razlega se med bloki
krakanje zlovešče: Straaf!... Straaf!..⁹⁰

239. Vera Albreht: Še včeraj

Še včeraj je s pletilkami rožljala,
na bloku prazna zeva njena klop.
Saj nogavice ni še dokončala
in bolna ni bila, morda prestara,
da zaslužila bi iz kotla krop.

Kako se nam prijazno je smehljala,
ker drugih je besed kot me bila.
Z rokami si je rada pomagala,
kadar z novico je med nas prišla.

V »nebeško« jih komando je pobrala
vse tiste, ki postale so odveč ...
Vso noč so stale, in med njimi stala
je tudi ona. – Zdaj ni živa več.

87 Ostanite v vrsti! / Ljudje!... to bedasto meso!...

88 Za kazen / po kazni stojite?

89 Za kazen stojite? Tri ure kazni stojte! / Danes boste izkusili, kar še nista!

90 Kazen, kazen.

Na mizi njena volna je ostala,
ostalo v nogavici pet pletilk –
(Kako jih krčevito je držala.)
Katera njeno delo bo končala,
nasnuto v soju žalostnih svetilk?

240. Vera Albreht: Ob alarmu

V baraki naši je tesno,
telesa se tišči telo
in pograd nam je kakor grob.
Težko visi nad nami strop,
luči ni in brez vode smo.
A jaz strmim tja gor v nebo,
kjer tisoč tisoči gredo ...

Berlin, Berlin, to je naš cilj!
Plačajte, dajte, prav do tal,
prišel je veliki signal.
Razbijte v prah ga in pepel,
saj ga ves svet je že preklel.

V baraki naši je tesno,
telesa se tišči telo.
Jih slišiš, slišiš?
Zdaj gredo!

241. Vera Albreht: Je to spomin

Zakaj zatekam se v samoto ječe?
Mar nisem ista, kot bila sem prej?
Zakaj me zmeraj daleč, daleč vleče,
a ko se ustavim, moram še naprej?

Nikjer na svetu več miru ne najdem,
nikogar, ki bi rekla mu, kako
mi blizu je, ker vselej nekam zajdem,
da mi nato je le še bolj hudo.

Je to spomin, kar mi leži na duši
kot skala, na življenja bridke dni,
ki v tisti uri se šele razruši,

ko nanj grobar nasuje kup prsti?

242. Anna Muzycka: Das Todestango⁹¹

Smrti tango / Das Todestango
napev variacija Plegaria Tango Eduarda Bianca iz l. 1930
besedilo neznan avtor, zapisala Anna Muzycka
prevod Jani Kovačič

1

Slišiš, martre gosli nam ihte?
Kako krvavi so nje zvoki!
Slišiš, ko začuti kraj srce?
Tu tango zate smrt igra.
Ne boj se, moja ljubica!

2

Pesek tvoje truplo bo prekril,
greje te le zvezdic sveča,
kamen tvoja bo blazina,
ko srečen bodeš spal –
boš končno ležal sam.

3

Streli, poki, krogla sika!
Ločevanje! Strup! Ti špilaj,
saj te grabi smrt za roko,
zdaj si fertik in berajt!

243. Pavla Medvešček: Krvnik

V sneg se utaplajo koraki.
Vse gostejše so sledi rdeče.
Življenje ponehuje, ugaša.
Strel prereže jutro.

Žrtev se požene še enkrat in nato obstane.

⁹¹ Kontekst: Judje čakajo, da bodo pogubljeni v nacističnem taborišču za iztrebljanje v Lembergu (v poljščini Lw.w – takrat vzhodna Poljska, danes del Ukrajine). Po ukazu SS-poročnika Stephana Rokite so jih prisilili poslušati Plegaria tango. Plegaria pomeni molitev in pesem v originalu govori o poslavljanju duši, skratka o smrti, zato so jo imenovali tudi Tango de la muerte / Tango smrti – Smrti tango /. Nekateri navajajo, da je avtor Eduardo Bianco ta popularni tango leta 1939 zaigral tudi Hitlerju. Ta predvojni tango je moral v taborišču zaigrati znani goslač Schatz. Tedanja zapornica Anna Muzycka se je tega spomnila in opisala ta dogodek. Kasneje je zapisala tudi besedilo neznanega avtorja. Vir je sam Kulisiewicz, ki si je pesem zapomnil, le zadnji verz je priredil. Besedilo, zlasti druga kitica, govori o razmerah v lagerju. Ravno ta Todestango ali Todesfuge je leta 1948 objavil Paul Celan (Paul Antschel, 1920–1970).

Zasledovalca z zadnjim
pogledom ujame ...

(november 1941)

244. Jani Kovačič: Pieta

1.
Hladna jesen že prihaja,
je slana prekrila zemljo,
venejo lipe zelene
tam gori za našo vasjo.
2.
V lagerju smrt nam kraljuje,
je tifus boleznim vladar,
luna na kup trupel sije,
človeka nikomur ni mar.
3.
Detec nebroj je rojeno
v tem péklu nesrečnih teles,
vse je bilo utopljeno,
še preden uzrlo je svet.
4.
Le redkim je bilo dano,
da s praznih so dojk pili nič,
vse je bolezen pobrala,
njih matere – le živ mrlič.
5.
K srcu prižemale dete,
zaman je bila pieta,
žrle podgane so ude,
ko so jih zmetali na tla.
6.
Luna brezsrčna kar sije,
ledeno prebada z neba,
materam srca pribije
na strašno verigo gorja.

245. Aleksander Kulisiewicz 1000 žensk! / 1000 kobiet! / 1000
frauen!⁹²

92 V marcu leta 1945 je prišlo tisoč žensk v Sachsenhausen. Nekateri zaporniki že 12 let niso videli ženske. In ko je prišlo prvih sto na pol žensk na pol skeletov skozi vhod, je bilo razočaranje ogromno. Taborišče je bilo prenatrpano. Večina lagerašev je hrepenela po

prevod Jani Kovačič

I
 Je velik dan,
 je radosten dan – –
 bo 1000 žensk na placu!! ...
 (bo 1000 žensk!)
 Zaporniki si umivajo porumenele zobe,
 zaporniki perejo svoje umazane cote,
 zapornice danes – pridejo! –
 kajti
 je velik dan,
 je radosten dan –
 je 1000 žensk na placu!!! ...
 (je 1000 žensk!)

*

Imajo številke takšne kot mi.
 In tudi takšne plašče.
 In krila s progami.
 Kratka krila,
 oprezanje za kolena,
 pogled išče meča,
 pogled išče, išče ...
 a uzre
 le skrivenčene zbite pete.
 Noge? –
 Uf! – tako suhe.
 Prsti zviti
 kot ...
 kremplji sokola.
 Boki –
 kot že dolgo neigrane gosli,
 na katere strast ne poje več.

pokvarjenem krompirju in ne po lepem dekletu. Zlasti so se tedaj norčevali "topli bratje", homoseksualci, ki so nosili rožnate trikotnike. Zanje je bila ženska itak "brezseksualna" disonanca. Tako se tega spominja Kulisiewicz. Pa vendar je bil prihod sestradanih in shujšanih žensk za moške prava ironija in posmeh sanjam in spominom.

Začetek pesmi posnema ritem bobnov: Ram-ta-ta ... ta-ram ta-ta ... tram-ta-tara-ta ta-ta ... "Poslušal sem ritem bobnov in nastala je tale invokacija," pravi Kulisiewicz o začetnih verzih pesmi. Pesem ni nikjer posneta, tako da ostaja le zapis besedila iz nemškega prevoda Adresse: Sachsenhausen, Literarische Momentaufnahmen aus den KZ (s. 58). Od tod tudi prevod.

Naknadno sem s pomočjo United States Holocaust Memorial Museum pridobil tudi poljski original 1000 kobiet objavljene v izdaji Sachsenhausen. Pamiętnik poetyckiy 1939–1945. (Sachsenhausen. Poetični dnevnik 1939–1945, s. 32.)

Toda prsi prosijo – pravijo:
 ... bila sem dekle –
 jaz sem dekle ...
 Ena od tisočih sem tukaj –
 Ne nagledaš se jih!
 Zijaš ...
 vendar:
 je velik dan,
 je radosten dan –
 je 1000 žensk na placu!
 (je 1000 žensk!)

II
 Če bil bi ti v uteho
 nežen poljub človeka
 nesrečnega kot ti –
 bi te poljubljal dolgo:
 za vseh 1000;
 a nisem več prenesel,
 kako v nas zijajo.
 Čisto navaden sem,
 povprečen –
 a daješ mi moč:
 Sprostil bi ramena svoja,
 globoko vdihnil –
 k tebi bi se stisnil
 kot otrok! –
 kot norec!! –
 Ti, katerakoli od tisočerihi ...
 ker si moja;
 ker si naša –
 ker si iz Poljske.

246. Nâzim Hikmet, Tadeusz Niemira: Spalona matka / Zažgana mati⁹³

besedilo verjetno Nâzim Hikmet, Tadeusz Niemira

⁹³ Avtor te pesmi naj bi bil turški pesnik Nâzim Hikmet, prevod pripisujejo Tadeuszu "Niemiri" Kostrzewskemu. Verjetno je besedilo nastalo v korespondenci s turškim pesnikom, kar je nepreverljivo, saj izvirne pesmi zaenkrat še nis(m)o odkrili. Drugi avtor bi lahko bil Tadeusz Kostrzewski, čigar psevdonim je bil Niemira. Niemira je bil pomemben mož poljskega odpora, član AGAT-a (Anty-Gestapo). Ti so tvorili jedro bataljona Armie Krajowe. Nacisti so ga aretirali leta 1944 in morda je bil sozapornik Kulisiewiczza v Sachsenhausnu. Posnetek pesmi je bil objavljen na ploščah Chants de la déportation (1975) in Pieśni obozowe.

napev Aleksander Kulisiewicz
prevod Simona Klemenčič

1

Jaz – zažgana mati –
trkam vam na srca čuteča.
Ne morete me videti –
ni moč videti zažganih!
Plin mi je izžgal oči,
najprej so lasje se vneli,
od mene je ostal le prah –
pepela ščêpec v vetru.

2

Jaz sem zažgana mati,
rotim srca vaša iz daljav:
Ne morite otrok!
Ne žgite njih mater!
zaklinja vas zažgana mati.

247. Anonimno: Auschwitz Tango / Der Tango Fun Osvientshim⁹⁴

napev variacija Niewolnicze tango /Suženjski tango/ neznanega
skladatelja besedilo 12-letna deklica
prevod Jani Kovačič

1

Plesali smo tango, fokstrot, na melodije
smo peli pesmi nežne za ljubav.
Takrat, pred vojno, glav polnih hrepenenja,
mladost užili in mesta živžav.
Zapoj mi pesem, dekle, o dneh minulih,
saj zdaj nihče o tem ne poje mi,
zdaj poješ pesmi o taboriščih,
o dnevih in nočeh za žicami.

⁹⁴ Der Tango Fun Osvientshim (Auschwitz Tango) je zapisan v jidišu z močnim nemškim pridihom. Zato je v naslovu Oświęczym (nemško Auschwitz) zapisan kot Osvientshim. Besedilo pripisujejo 12-letni deklici, ki jo je popevala v Auschwitzu na melodijo tedaj popularnega poljskega tanga Niewolnicze tango (Suženjski tango). Pesem je postala zelo popularna med taboriščniki, če lahko v tistih razmerah govorimo o popularnosti. Žal deklica Auschwitz ni preživela. Kot kaže, se je pesem širila po več kanalih. Zapornica Irke Yanovska omenja dve imeni: Kaczerginsky in Leivick, ki sta pesem prepevala na melodijo tega pred vojno priljubljenega šlagerja. Po njenem je bila to celo prva pesem te vrste v taborišču. Pesem je poleg Aleksandra Kulisiewicza izvajalo mnogo pevcev. Verjetno je najbolj znana izvedba Ute Lemper.

2

Pleši Auschwitz tango pod rabljevimi bičem,
 tale Auschwitz tango, saj suženj si hudičem;
 pod noži, bajoneti požvinjenih stražarjev,
 veš, nas svoboda kliče: Daj reši nas grobarjev!

3

Zamorec vzame v roke mandolino,
 zabrenka stari žalostni napev,
 Anglež zapoje, Francoz se še ogl.si,
 potrto raztopi nam tria spev.
 Poljak s piščaljo napev koj njun prevzame
 in pred veseljem žalost onemi,
 pesem srca nam ogreje zmrzla,
 nam nado na svobodo obudi!

4

Pleši Auschwitz tango pod rabljevimi bičem,
 tale Auschwitz tango, saj suženj si hudičem;
 pod noži, bajoneti pozverjenih stražarjev,
 veš, nas svoboda kliče, daj, reši nas grobarjev.

248. Katja Špur: Nocoj

Nocoj pa, oh, nocoj ...

Nocoj bomo,
 sestre in bratje,
 polegli na tla,
 s senco večera
 in z jutranjo zarjo
 se bomo,
 lažji od misli,
 čistejši od rose,
 pretočili
 v sinjino neba ...

249. Katja Špur: O vi, ki boste nekoč

O vi, ki boste nekoč
 živeli za nami,
 v obroč električne žice
 ujetimi,
 na strašna vešala

razpetimi,
do golih lobanj
ostriženimi –
za en edini greh –
ker nismo hotele
kot sužnje živeti
na ljubljenih tleh
domovine.
O vi, ki boste nekoč
živeli za nami:
Umrle smo tisočere smrti,
da bi nesmrtna živele z vami.

XI.

Viri in literatura

Viri

- Albreht, Vera, Špur, Katja. *Ravensbriške pesmi*. Pomurska založba, 1977.
- Ževart, Milan, Terčak, Stane (ur.). *Poslovilna pisma žrtev za svobodo*. Muzej narodne osvoboditve Maribor in Muzej revolucije Celje. Obzorja, 1969.
- Marolt, Justina. *Pesmarica slovenskih pesmi. 1941–1945*. [Rokopis]
<<http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:IMG-5GG3EGDQ>>
- Jovanović, I. Poznavala sam Annu Frank. Predavanje: 20. 05. 2023, Štinjan, Pula. V: Mikolič, V., Rolih, M. (2024): Mednarodna konferenca Jeziki sožitja, jeziki konflikta. 2023
<URN:NBN:SI:doc-DRBFJH77 from <http://www.dlib.si>>.
- Kovačič, Anica. *Znašli smo se v taborišču Bergen Belsen*. 1980 [Rokopis].
- Kovačič, Anica. *Seznam internirank evidentiranih v letu 1980. 1980* [Rokopis].
- Jovanović, I., & Šaponja, I. *Transkripcija video intervjuja z Anico Kovačič*. 2018 [Neobjavljen rokopis].
- Mertl, Bojana. Bojana. – Poletna šola vizualnega, Nova Gorica, 6.–13. 7. Avtorja Katja Škrli, Marko Klavara. Mentor vizualne produkcije N. Križnar, mentor montaže M. Peče. Mini DV, DVD, 12 min. Intervju z znano protifašistko Bojano Pavšič Mertl – Zajko. Videografija urejenega gradiva v »Zbirki vizualne dokumentacije«.
- Pavšič, M. *Bojanina življenjska zgodba: Bojana Pavšič 1920–2014: 82444*. Nova Gorica: samozaložba, 2021.
- Melik, Marica. *Moje trpljenje v tujini. Borec: revija za zgodovino, literaturo in antropologijo* 44/1–2 (1992). 152–169.
- Gerlovič, Alenka. *Jurček in trije razbojniki: igra za marionete v štirih dejanjih*. Mladinska knjiga, 1950.
- Magajne, Milojka. Zbirka: Partizanska bolnica Franja (Arhiv Cerkljanskega muzeja). <https://www.pb-franja.si/zbirka/dokumenti/#zbirka> <https://www.pb-franja.si/zbirka/dokumenti/#zbirka>
- Leban, Pavla. *Pesmi*. Arhiv Partizanska bolnica Franja, 2024. <https://www.pb-franja.si/>

spoznajte-franjo/delali-so-v-franji/ [Osebni arhiv Cvetka Kavčič]

Gaber, Mateja. Neuklonljive – Jevra, Leona, Vesna, 2024 Osebni vir. Ljubljana, 21. 11. 2024.

Kovačič, Jani. *Evridika iz pekla*, sneman koncert Radio Koper, 27.1.2025 Kovačič, J. (2025, 27. januar). *Evridika iz pekla* [Posnetek koncerta]. Radio Koper.

Novak, Boris A. *Vrata nepovrata: epos. Knj. 1, Zemljevidi domotožja*. 2. ponatis. Novo mesto: Goga, 2018.

Novak, Boris A. *Vrata nepovrata: epos. Knj. 2, Čas očetov*. 1. ponatis. Novo mesto: Goga, 2018.

Novak, Boris A. *Vrata nepovrata: epos. Knj. 3, Bivališča duš*. 1. ponatis. Novo mesto: Goga, 2018.

Novak, Boris A. *M O M: mala osebna mitologija*. 1. izd. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2007.

Boris Paternu, Irena Novak Popov (ur.): *Slovensko pesništvo upora 1: Partizanske*. Ljubljana, 1998.

Boris Paternu, Irena Novak Popov (ur.): *Slovensko pesništvo upora 3: Zaledne*. Ljubljana, 1996.

Boris Paternu, Irena Novak Popov (ur.): *Slovensko pesništvo upora 4: Zaporniške in taboriščne, izgnanske, iz tujih enot*. Ljubljana, 1997.

Biografski viri

Iva Habjanič. MOHORIČ, Milena. (1905-1972). Obrazi slovenskih pokrajin. Mestna knjižnica Kranj, 2020. (citirano: 14. 2. 2025) Dostopno na naslovu: <https://www.obrazislovenskih-pokrajin.si/oseba/mohoric-milena/>.

Tomaž Šavli. LEBAN, Pavla. (1913-1993). Obrazi slovenskih pokrajin. Mestna knjižnica Kranj, 2020. (citirano: 10. 11. 2025) Dostopno na naslovu: <https://www.obrazislovenskihpokrajin.si/oseba/leban-pavla/>

Julijana Vöröš. GABER, Mateja. (1965-). Obrazi slovenskih pokrajin. Mestna knjižnica Kranj, 2020. (citirano: 10. 11. 2025) Dostopno na naslovu: <https://www.obrazislovenskihpokrajin.si/oseba/gaber-mateja/>.

Literatura

Adorno, Theodor W., and Max Horkheimer. *Dialectic of Enlightenment*. Stanford University Press, 2002.

Agamben, Giorgio. *Homo Sacer: Sovereign Power and Bare Life*. Stanford University Press, 1998.

Agamben, Giorgio. *Remnants of Auschwitz: The Witness and the Archive*. Zone Books, 2002.

Agamben, Giorgio. *Remnants of Auschwitz: The Witness and the Archive*. Prev. Daniel Heller-Roazen, Zone Books, 1999.

Arendt, Hannah. *The Human Condition*. University of Chicago Press, 1958.

Assmann, Jan. *Cultural Memory and Early Civilization: Writing, Remembrance, and Political Imagination*. Cambridge University Press, 2011.

- Bachelard, Gaston. *The Poetics of Reverie: Childhood, Language, and the Cosmos*. Beacon Press, 1971.
- Barthes, Roland. *Mythologies*. Prev. Annette Lavers, Hill and Wang, 1972.
- Bauman, Zygmunt. *Modernity and the Holocaust*. Polity Press, 1989.
- Benjamin, Walter. *Illuminations: Essays and Reflections*. Ur. Hannah Arendt, prev. Harry Zohn, Schocken Books, 1969.
- Bergson, Henri. *Creative Evolution*. Prev. Arthur Mitchell, Henry Holt and Company, 1911.
- Blažič, M., Kovačič, J. (2023): Orpheus from hell - a selection of songs from the concentration camps performed by Aleksander Kulisiewicz. *Angloamericanae journal*. 8, 1, 9–49. <https://aaj.ielas.org/index.php/Angloamericanae/article/view/57>, <https://repozitorij.uni-lj.si/IzpisGradiva.php?id=144161>.
- Blažič, Milena (intervjuvanec). Izbrisana Ana Frank. [Ljubljana: s. n.]; [San Bruno]: YouTube [distributer], 2021. 1 spletni vir (1 videodatoteka (28 min, 50 sek)), barve, zvok. <https://www.youtube.com/watch?v=A9NdnOQXuzA>. [COBISS.SI-ID 57150211]
- Blažič, Milena, FMF seminar za učitelje matematike, Fakulteta za matematiko in fiziko, Ljubljana, 9.-10. 9. 2022. Dnevnik Ane Frank kot skupni imenovalc humanistične vzgoje in izobraževanja : Ljubljana, 10. 9. 2022. [COBISS.SI-ID 126644227]
- Blažič, Milena, ISENI, Arburim. Anica Kovačič : the Slovenian friend of Anne Frank. *Angloamericanae journal*. 2025, vol. 10, no. 1, str. 9-38, ilustr. ISSN 2545-4218. <https://aaj.ielas.org/index.php/Angloamericanae/article/view/34>, Repozitorij Univerze v Ljubljani – RUL. [COBISS.SI-ID 229222403]
- Blažič, Milena. Comparative presentation of childhood and youth in Ana Frank's and Zlata's diary. V: KOŽUH, Anna (ur.). *Multicultural education in the unifying Europe*. Częstochowa: Wydawnictwo Wyższej szkoły pedagogicznej w Częstochowie, 2003. Str. 111-114. ISBN 83-7098-700-1. [COBISS.SI-ID 5461321]
- Blažič, Milena. Holokavst v izobraževanju - izločitev Dnevnika Ane Frank iz učnega načrta za slovenščino (2018/2019). V: SKRALOVNIK, Samo (ur.), BEDRAČ, Marjetka (ur.). *Judovsko-krščanski viri in razsežnosti dialoga : Mednarodni znanstveni simpozij : 20.-21. april 2021, spletni dogodek : zbornik povzetkov = Jewish-christian sources and dimensions of dialogue : International Scientific Symposium : 20th-21st April 2021, online event : book of abstracts*. [S. l.: s. n.], 2021. Str. 27. [https://www.teof.uni-lj.si/uploads/Zbornik%20povzetkov_20210410_A5_v1\(1\).pdf](https://www.teof.uni-lj.si/uploads/Zbornik%20povzetkov_20210410_A5_v1(1).pdf). [COBISS.SI-ID 60976899]
- Blažič, Milena. Holokavst v izobraževanju – izločitev Dnevnika Ane Frank iz učnega načrta. Ljubljana: University of Ljubljana, Faculty of Theology; [San Bruno]: YouTube [distributer], 2021. 1 spletni vir (1 videodatoteka (21 min, 52 sek)), barve, zvok. <https://www.youtube.com/watch?v=Czs-rPugaJw>. [COBISS.SI-ID 170407171]
- Blažič, Milena. Motiv priseljencev v slovenski mladinski književnosti. V: JOŽEF-BEG, Jožica (ur.), HOČEVAR, Mia (ur.), KOČNIK, Neža (ur.). *Naslavljanje raznolikosti v jeziku in književnosti : [Slovenski slavistični kongres, Maribor, 28.-30. september 2023]*. Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije, 2023. Str. 97-109. Zbornik Slavističnega društva Slovenije, 33. ISBN 978-961-6715-45-4. ISSN 1408-3043. [COBISS.SI-ID 194805251]
- Blažič, Milena. Slovenska prijateljica Ane Frank – Anica Kovačič - jezik upanja v času

konfliktov = A Slovenian friend of Anne Frank - Anica Kovačič – a language of hope in times of conflict. V: ROLIH, Maša (ur.), MIKOLIČ, Vesna (ur.). Jeziki sožitja, jeziki konflikta : mednarodna konferenca : ob 30-letnici ZRS Koper, 50-letnici SLORI Trst in skorajšnji 100-letnici INV : Koper, 6.-8. junij 2024 : program in povzetki = Lingue di coesistenza, lingue di conflitto : conferenza internazionale : 30° anniversario di ZRS Koper, 50° anniversario di SLORI Trieste e il prossimo 100° anniversario di INV : Koper, 6-8 giugno 2024 : programma e sintesi = Languages of coexistence, languages of conflict : international conference : 30th anniversary of ZRS Koper, 50th anniversary of SLORI Trieste and the forthcoming 100th anniversary of INV : Koper, June 6-8, 2024 : programme and abstracts. Koper: Znanstveno-raziskovalno središče Koper, Annales ZRS: = Centro di ricerche scientifiche Capodistria, Annales ZRS: = Science and Research Centre Koper, Annales ZRS, 2024. Str. 81-82. ISBN 978-961-7195-44-6. [COBISS.SI-ID 201153283]

Bloch, Ernst. *The Principle of Hope*. MIT Press, 1986.

Camus, Albert. *The Myth of Sisyphus*. Prev. Justin O'Brien, Vintage International, 1991.

Canetti, Elias. *Crowds and Power*. Prev. Carol Stewart, Farrar, Straus and Giroux, 1984.

Caruth, Cathy. *Unclaimed Experience: Trauma, Narrative, and History*. Johns Hopkins University Press, 1996.

Caruth, Cathy. *Unclaimed Experience: Trauma, Narrative, and History*. Johns Hopkins University Press, 1996.

Cixous, Hélène. „The Laugh of the Medusa.“ Prev. Keith Cohen in Paula Cohen, *Signs* 1/4, 1976, 875–893.

Derrida, Jacques. *The Animal That Therefore I Am*. Ur. Marie-Louise Mallet, prev. David Wills, Fordham University Press, 2008.

Fromm, Erich. *The Anatomy of Human Destructiveness*. Holt, Rinehart and Winston, 1973.

Gala – Peter: Partizanska bolnišnica pod Krnom: Sanitetna postaja številka 7, Nova Gorica 1978.

Haramija, D. (2010): Holokavst skozi otroške oči. Murska Sobota, Franc-Franc., 2010.

Heidegger, Martin. *Being and Time*. Translated by John Macquarrie and Edward Robinson, Harper & Row, 1962.

Hirsch, Marianne. *Family Frames: Photography, Narrative, and Postmemory*. Harvard University Press, 1997.

Dolenc, J.: Partizanska ljudska poezija na Tolminskem; v: Tolminski zbornik, Tolmin 1975, str. 85–107.

Pariš, J., Gaberšček, R., Bevk, S.: Pogovor s Pavlo Lebanovo; v: Pod Kozlovim robom, št. 2 (1974/75).

Jovanović, I. (2003): Kako smo upoznali Anicu Kovačič. V: Mikolič, V., Rolih, M. (2024): Mednarodna konferenca Jeziki sožitja, jeziki konflikta.

Jovanović, I. (2023): Poznavala sam Annu Frank. Predavanje: 20. 05. 2023, Štinjan, Pula. V: Mikolič, V., Rolih, M. (2024): Mednarodna konferenca Jeziki sožitja, jeziki konflikta. (URN:NBN:SI:doc-DRBFJH77 from <http://www.dlib.si>).

Jovanović, I., Šaponja, I. (2016): Bili smo samo brojevi: Istrani u koncentracijskim logorima

- u Drugome svjetskom ratu. Pula, Udruga antifašističkih boraca i antifašista Grada Pule, Povijesni i pomorski muzej Istre, Istarsko povijesno društvo.
- Jovanović, I., Šaponja, I. (2018): Transkripcija video intervjuja z Anico Kovačić. [20]
- Jung, Carl Gustav. *The Archetypes and the Collective Unconscious*. 2nd ed., Prev. R.F.C. Hull, Princeton University Press, 1969.
- Kočnik, Neža: Poezija v slovenski taboriščni in zaporniški periodiki. V: JEŽ, Andraž (ur.). Slovenska literatura in umetnost v družbenih kontekstih. 1. natis. Ljubljana: Založba Univerze, 2023. Str. 141-149. Zbirka Obdobja, 42. ISBN 978-961-297-200-4. ISSN 1408-211X. <https://ebooks.uni-lj.si/ZalozbaUL/catalog/view/479/816/9169>, DOI: 10.4312/Obdobja.42.141-149. [COBISS.SI-ID 178814211]
- Kočnik, Neža. Podobe v slovenski taboriščni in zaporniški poeziji. V: VOGEL, Jerica (ur.). Podoba v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi : 60. seminar slovenskega jezika, literature in kulture : 1.-12. 7. 2024. 1. natis. Ljubljana: Založba Univerze, 2024. Str. 101-111. Zbirka Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 60. ISBN 978-961-297-353-7. ISSN 2386-0561. Repozitorij Univerze v Ljubljani – RUL, DOI: 10.4312/SSJLK.60.101-111. [COBISS.SI-ID 200221699]
- Kovačić, A. (1980): Seznam internirank evidentiranih evidentiranih v letu 1980. Rokopis.
- Kovačić, A. (1980): Znašli smo se v taborišču Bergen Belsen. Rokopis.
- Kristeva, Julia. *Black Sun: Depression and Melancholia*. Columbia University Press, 1989.
- Kristeva, Julia. *Powers of Horror: An Essay on Abjection*. Prev. Leon S. Roudiez, Columbia University Press, 1982.
- Kulisiewicz, A., Kovačić, J. (2020): Orfej iz pekla: lagerske pesmi Aleksandra Kulisiewicza. 1. natis z dodanim CD-jem. Ljubljana: Radio Slovenije – Prvi program, ZKP RTV Slovenija, ZRC SAZU.
- Kulisiewicz, A., Kovačić, J. (2023): Orfej iz pekla: lagerske pesmi Aleksandra Kulisiewicza. 1. ponatis z dodanim CD-jem. Ljubljana, Radio Slovenije – Prvi program, ZKP RTV Slovenija, ZRC SAZU.
- Lévi-Strauss, Claude. *Structural Anthropology*. Prev. Claire Jacobson and Brooke Grundfest Schoepf, Basic Books, 1963.
- Levi, Primo. *The Drowned and the Saved*. Prev. Raymond Rosenthal, Vintage International, 1989.
- Levinas, Emmanuel. *Otherwise Than Being or Beyond Essence*. Prev. Alphonso Lingis, Kluwer Academic Publishers, 1991.
- Marcuse, Herbert. *Eros and Civilization: A Philosophical Inquiry into Freud*. Beacon Press, 1955.
- Nancy, Jean-Luc. *The Experience of Freedom*. Prev. Bridget McDonald, Stanford University Press, 1993.
- Novak, Boris A. Vrata nepovrata: epos. Knj. 2, Čas očetov. 1. ponatis, Goga, 2018.
- P. Leban: Ko je teloh zacvetel; v: Otka: glasilo srednješolcev ŠC Vojvodina Tolmin, št. 1 (1979/80), str. 41.
- Partizanska bolnišnica "Franja" 23. 12. 1943 – 5. 5. 1945, Idrija 1983.
- Primorski slovenski biografski leksikon, 9. snopič, Gorica 1983 (geslo LEBAN, Pavla).

- Proust, Marcel. *In Search of Lost Time*. Prev. C. K. Scott Moncrieff and Terence Kilmartin, Modern Library, 1992.
- Ravensbriške pesmi, ur. Erna Muser. Murska Sobota: Pomurska založba, 1977.
- Ricoeur, Paul. *Memory, History, Forgetting*. Prev. Kathleen Blamey in David Pellauer, University of Chicago Press, 2004.
- Said, Edward W. *Reflections on Exile and Other Essays*. Harvard University Press, 2000.
- Samide, Irena. Orfejev spev in Evridikine metamorfoze. Jezik in slovstvo. [Tiskana izd.]. 2009, letn. 54, št. 1, str. 13-23. ISSN 0021-6933. [COBISS.SI-ID 39571042]
- Sartre, Jean-Paul. *Being and Nothingness: An Essay on Phenomenological Ontology*. Prev. Hazel E. Barnes, Washington Square Press, 1956.
- Slovenke v narodnoosvobodilnem boju: zbornik dokumentov, člankov in spominov, Ljubljana 1970–1971, str. 869–873.
- Turner, Victor. *The Ritual Process: Structure and Anti-Structure*. Aldine Transaction, 1969.
- van Gennep, Arnold. *The Rites of Passage*. Prev. Monika B. Vizedom in Gabrielle L. Caffee, University of Chicago Press, 1960.
- Virk, T. (2017): Etična literarna veda med kakofonijo in pluralnostjo. Primerjalna književnost. 40, 2, 13–31.
- Virk, Tomo (2017). Etična literarna veda med kakofonijo in pluralnostjo. Primerjalna književnost, letnik 40, številka 2, str. 13-31. URN:NBN:SI:DOC-WY9ZMS3o from <http://www.dlib.si>

Kazalo naslovov pesmi

1. Uporno odkorakale	5
2. Krivda	5
3. Apel	6
4. Balada o črnem vojaku	6
5. Črna pelerina	7
6. Črne vrane	7
7. Kaj veš	8
8. Ne vprašujem	8
9. Neodposlano pismo (Enkrat na mesec)	9
10. Neodposlano pismo (Res ne vem)	9
11. Ob alarmu	10
12. Ob vrnitvi I, Padlemu partizanu Mihi Čopu	10
13. Ravensbriška pesem	11
14. Še včeraj	12
15. Severno nebo	12
16. Taborišče	13
17. Transport	13
18. Tulipani	14
19. Pred osvoboditvijo, V Nemčiji pomladi leta 1945	15
20. V ravensbriški mrtvašnici / V mrtvašnici Ravensbrücka	16
21. Vem	16
22. Zima	17
23. Z ranjenci	17
24. Smrtna vizija	18
25. Slovo	18

26. Čuješ?	19
27. Sanje in resničnost	20
28. Njegov obraz	20
29. Benečija	21
30. Kazen	23
31. Ravensbrück	23
32. Ravensbruck, 1944	24
33. Čelade	25
34. Krvnik	26
35. Kruh	26
36. Samota	27
37. Žarek	28
38. Žalostinka z Raba	28
39. Umira sonce, onstran žic bodečih	29
40. Gotovo sem kdaj videla obraz	30
41. Zunaj je sonce. Kaj silnemu žične ovire?	32
42. Svoboda	32
43. Vaši spevi so mi tuji	34
44. Me li čuješ mati?	34
45. Silvestrov večer v pregnanstvu	35
46. Mimo življenja	36
47. Gozd je pogreznjen v temo	37
48. Zbežala bi v tišino gozda	37
49. Glej liso svetlo nad belo goró	37
50. Cesta v molku	38
51. Odpusti mi, sinek	38
52. V ta maj	39
53. Kot plazovi ...	39
54. Brezzvezdne ceste	40
55. Na oknu oglašča le drobna se ptička	40
56. Uspavanka	41
57. Slovo	42
58. Stesala sem krsto	43
59. Na apelu	43
60. Sejalke	44
61. Poslovilno pismo	49
62. Poslovilno pismo Anici	50
63. Poslovilno pismo	51
64. Poslovilno pismo	51
65. Poslovilno pismo	52
66. Poslovilno pismo	53
67. Poslovilno pismo	54

68. Poslovilno pismo	54
69. Poslovilno pismo	55
70. Poslovilno pismo	55
71. Poslovilno pismo	56
72. Poslovilno pismo	57
73. Poslovilno pismo	57
74. Poslovilno pismo	57
75. Poslovilno pismo	58
76. Pesmi is slovenskih izseljencev	69
77. Sirota	71
78. Dekle	71
79. Dekle	72
80. Vzemi	72
81. Eno drevce	73
82. Dekle	74
83. Res lušno	75
84. Dobro jutro	75
85. Dobro jutro	76
86. Roža	77
87. Kaj	77
89. Imela	78
90. Zaplula	78
91. Moja dekle	79
92. Rasti	79
93. Pripovedala	80
94. Al'	80
95. Olgica	81
96. Fantič	82
97. Snoč	83
98. Prispev na zemljo	83
99. Srce mi miru ni dalo	85
100. Kreona	86
102. Za vasjo	88
103. Tam v dolu	88
104. Slavček	89
105. Pod oknom	89
106. Snami fantič	90
107. Mladost	90
108. Slovenska pesem	91
109. Lenčica	93
110. Venec sem poročen vila	93
111. Dekle na sred morja	94

112. Sirota	95
113. Slovensko dekle	95
114. Veseli pastir	96
115. Venci	97
116. Ljubezen	99
117. Vrtnarjeva	100
118. Ko sem majhen bil	101
119. Teče voda, teče	101
120. Bledi mesec	102
121. Deklica	103
122. Res lušno	103
123. Nepozabljeni	105
124. Kak ozke so stezice prav	107
125. Cel regiment	108
126. Kam	108
127. Kadar	109
128. Dekle	109
129. Kratki življenjepis	113
130. Susret s Anom Frank [Srečanje z Anno Frank]	114
131. Je bila bolna [Bila je bolna]	115
132. Slišali smo streljanje [Slišali smo streljanje]	116
133. Bo kar bo [Kar bo, pa bo]	117
134. Samo smo čakali [Samo smo čakali]	117
135. Povratak kući [Vrnitev domov]	118
136. Susret s dnevnikom [Srečanje z Dnevnikom]	118
137. Zadovoljna zbog dnevnika [Zadovoljstvo zaradi Dnevnika]	118
138. Znašli smo se v taborišču Bergen-Belsen	119
139. I	123
140. II	123
141. III	124
142. IV	125
143. Signiora Rosa	125
144. Bergen-Belsen – Seznam internirank, evidentiranih v letu 1980	126
145. Bojana	132
148. Drugi dan smo prišli proti jutru	135
150. Moje trpljenje v tujini	137
151. Jurček in trije razbojniki	158
152. Mirko in Janezek	172
153. Črni vrh	172
154. Bele gazi	174

155. Pismo materi iz groba	175
156. Trenotje	176
157. Slabosti	176
158. Jaz, ti, pa še kater ...	177
159. V kraljestvu palčkov	183
160. Pel svojo pesem čez prepad je slap	189
161. Tovarišem in tovarišicam iz S.V.P.B. "Franja"	189
162. Pomlad o v svobodi	190
163. Na pot	190
164. Sanje	191
165. Da bi mi bilo dano	191
166. Ob zadnji ofenzivi	192
167. Bori	193
168. Po partizanskih poteh	193
169. Roža tovarištva	194
170. Snežene gazi	195
171. Vrnila sem se zdaj s poti	196
172. Jaz sem le trta	196
173. Divji dren	197
174. Veter naših planin	197
175. Partizanski materi	198
176. Prav taka še stojiš pred mojimi očmi	201
177. Mete, mete sneg	203
178. Sneg	204
179. Želja	204
180. Žalost	205
181. Okrvavljena roža	205
182. Cerkljanski materi	206
183. Trobentica	206
184. Ranjenci v soteski	207
185. Slovenskemu narodu	208
186. Ob košnji	209
187. Moj dom	209
188. Moja puška	210
189. Albinu na grob	210
190. Bratu na grob	211
191. Materi	212
192. Partizansko slovo	212
193. Motiv iz vojne	213
194. Odločitev	214
195. Imel sem ljubi dve	215
196. Sredi noči	215

197. Vest o boju	216
198. Iskra upora	216
199. Bele breze	217
200. Bele breze	217
201. Spomini	218
202. Sanje o kloštru	219
203. Odgovor mladim fantičem	220
205. O partizanskih poluh	223
206. Pismo	223
207. Moja dolina	224
208. Mladina na boj	225
211. Stari mlin	227
212. Trenutek odločitve	228
213. Izpolnjena prisega	229
214. Talci za vasjo	230
215. Golobar	231
216. Potres	232
217. Rodna zemlja	233
218. Mladinske brigade	234
219. Partizanska bolnica	235
220. Spomini	236
221. Soči	237
222. Fantje tri	238
223. Tu naš je dom in naša tiha sanja	239
224. Čudežno preživetje Mare Tschepitsch v koncentracijskem taborišču Ravensbrück	241
225. Petnajsti spev: ČAS PREZGODAJ ODRASLIH OTROK	243
226. Petintrideseti spev: ČAS METRONOMOV Pesmi o Mari Čepič	246
227. Jevra Kovačević	249
228. Leona Gaber	254
229. Vesna Stranić	256
230. Pieta 262	258
231. Justina Marolt: Tam v dolu roža rase	265
232. Vera Albreht: Črne vrane	265
233. Erna Muser: Umira sonce, onstran žic bodečih	265
234. Maca Jogan: Sveta noč	266
235. Marija Ahtik: V Auschwitzu	267
236. Pavla Medvešek: Čelade	268
237. Vera Albreht: Vem (Odprte zevajo peči)	269
238. Katja Špur: Na apelu	270

239. Vera Albreht: Še včera j	270
240. Vera Albreht: Ob alarmu	271
241. Vera Albreht: Je to spomin	271
242. Anna Muzycka: Das Todestango	272
243. Pavla Medvešček: Krvnik	272
244. Jani Kovačič: Pieta	273
245. Aleksander Kulisiewicz 1000 žensk! / 1000 kobiet! / 1000 frauen!	273
246. Nâzim Hikmet, Tadeusz Niemira: Spalona matka / Zažgana mati	275
247. Anonimno: Auschwitz Tango / Der Tango Fun Osvientshim	276
248. Katja Špur: Nocoj	277
249. Katja Špur: O vi, ki boste nekoč	277

Kazalo avtoric (in avtorjev)

1.	Vera Albreht	5
2.	Nada Carevska – Živa (roj. Dragan)	17
3.	Marija Grzinčič	23
4.	Anni Kness	23
6.	Pavla Medvešček	25
7.	Milena Mohorič	26
8.	Erna Muser	29
9.	Fani Okič	32
10.	Ančka Salmič	33
11.	Ljuba Skornšek	36
12.	Katja Špur	42
14.	Jožica Veble	44
15.	Rozika Rajovc	49
16.	Marta Babič	51
17.	Albina Bauer	51
18.	Milena Berce	51
19.	Frančiška Čede	53
20.	Ivana Doberšek	53
21.	Genovefa Fras	54
22.	Marija Gašpersič	54
23.	Marija Goričar	55
24.	Fanika Pokleka	56
25.	Frančiška Sevcnikar	56
26.	Amalija Strožer	57
27.	Marija Šuster	57
28.	Terezija Zalaznik	58

29.	Bojana Mertl	132
30.	Marica Melik	136
31.	Alenka Gerlovič	158
32.	Albin Weingerl – Čriček	172
33.	Ivan Minatti	174
34.	Zmago	176
35.	Božo	177
36.	Aco	183
37.	Pavla Leban	187
38.	Boris A. Novak	241
39.	Mara Čepič	249
40.	Mateja Gaber	253
41.	Jani Kovačič	262

Recenziji

Recenzija 1

Antologija Evridika iz pekla predstavlja večplastno pesniško zbirko, izjemen literarni projekt, ki združuje umetniško izraznost, zgodovinsko zavest in etično odgovornost v celovito umetniško izpoved. Izhaja iz antičnega mita o Evridiki, vendar ga ne obnavlja na klasičen način. Gre za polifono zbirko pesmi, ki skozi različne ženske glasove raziskuje izkušnje travme, spomina, upora, ljubezni ter tako prestopa meje tradicionalne mitološke naracije. Evridika v tej antologiji ni zgolj Orfejeva senca ali molčeča spremljevalka v podzemlju, temveč postane samostojen subjekt oz. več subjektov, ki govorijo, pišejo, kričijo in molčijo z močjo osebne in kolektivne zgodovine, saj so vpeti v aktualna vprašanja reprezentacije žensk v literaturi, zgodovine nasilja nad ženskami ter pomena pisanja in izpovedovanja kot oblike upora in zdravljenja. Prispevki pesnic, zbranih v antologiji, so odraz različnih oblik travmatičnih izkušenj, od osebnih do zgodovinskih, pri tem pa sta jezik in izpoved prostor subverzije, spomina in preživetja.

Ena najizrazitejših posebnosti antologije je njena premišljena struktura. Ne gre za naključen nabor pesmi, temveč za dramaturško izoblikovano zaporedje, ki sledi logiki spomina: od pričevanj o grozotah koncentracijskih taborišč, preko partizanskega odpora in osebnih izkušenj preživetja, do sodobnih razmislekov o travmi in minljivosti. Z devetimi tematsko in žanrsko ločenimi poglavji se zbirka razrašča v kompleksno polifonijo ženskih glasov, ki z raznoliko izraznostjo artikulirajo izkušnje trpljenja, odpora in vztrajanja.

Zbirka pomembno prispeva k razmisleku o literaturi kot prostoru

pričevanja in k širšemu razumevanju spomina kot kulturne in družbeno-politične kategorije. V tem kontekstu je literatura razumljena kot etično dejanje, kot estetska gesta, ki zgodovinsko bolečino prevaja v dejaven poziv k spominu, resnici in pravičnosti.

Evridika iz pekla je več kot zgolj antologija. Je pomemben prispevek v literarni kanon in pogumno delo, ki si zasluži analizo, premislek in ponovna branja. V njej se mit sreča z vsakdanom, poezija z aktualnimi družbeno-političnimi vprašanji, travma z upanjem. Gre za dragoceni vir razprave o oblikah kulturnega spominjanja, poetiki travme in vlogi ženskega glasu v zgodovini nasilja. V tem pogledu gre za neprecenljiv prispevek k slovenski literaturi kot arhiv bolečine in obenem kot pesem upanja.

izr. prof. dr. Barbara Baloh

Pedagoška fakulteta, Univerza na Primorskem

Recenzija 2

Antologija *Evridika iz pekla* je ambiciozen in izjemno dobro premišljen projekt; urednici in avtorici študije Milena Mileva Blažić in Neža Kočnik sta literarno antologijo utemeljili na poetiki pričevanja, katere devet razdelkov skozi prizmo mita o Evridiki, kolektivni metafori žrtve neizrekljive vojne groze, preizprašuje temeljne ontološke in etične kategorije človeške izkušnje: življenje, smrt, spomin, izgubo, telesnost, upanje v najbolj skrajnih eksistencialnih situacijah. Posebna odlika antologije je njeno osredotočanje na ženski glas – a ne kot esencialistični izraz »ženskosti«, temveč kot politično, estetsko in etično gesto prisotnosti v prostoru, kjer so bile ženske izkušnje pogosto prezrte ali potisnjene v zasebno sfero, njihova sekundarna vloga v patriarhalni družbi pa se je seveda poznala tudi v skrajnih oblikah zatiranja, kot sta vojna in internacija.

Izbor pesmi in dokumentarnih pričevanj deluje kot mapa različnosti, saj vsak razdelek – skozi različne individualne izkušnje Evridikine alegorije poti v smrt in vrnitve v življenje – gradi lastne tematike in senzibilnost. Kljub fragmentirani naravi travmatičnih pričevanj pa razdelke zaokroži notranja kontinuiteta – pesmi z različnimi estetikami izražajo kolektivno grozo druge svetovne vojne, grozo, s katero se je vsaka avtorica spopadla drugače. S takšno subjektivno intimizacijo zgodovinske izkušnje je zbirka globoko utemeljena v sodobni teoriji travme in ženskega pisanja, obenem pa je jasna, da ne gre le za goli popis ženskega pisanja v vojnih razmerah. Njena največja vrednost, v kateri, kot se izrazita

urednici, literarni organizem presega vsoto svojih posameznih delov, etično poslanstvo razkrivanja spomina na etične geste pričevanja o trpljenju in upor. Zbirka torej zavestno rekonstruira boleče epizode, da bi jih vpeljala v kolektivni kulturni spomin.

Zbirka zavrača estetizacijo trpljenja, hkrati pa ne zapade v patos; afektirana čustva največkrat niso v ospredju, temveč povzeta v pesniških podobah oz. njihovih oznakah. V jeziku, ki variira med lirskim in dokumentarnim, med fragmentom in celoto, med zgodovino in mitom, se oblikuje prostor pesniškega, ki ne pozablja, a tudi ne otpne. Njena poetika temelji na ponovitvah, tišinah, razpokah, v katerih pesniški jezik ne prikriva, temveč razgrinja travmatično resničnost. Dialog med različnimi pesniškimi glasovi ni vedno harmoničen, trenje, ki se med njimi ustvarja, pa je produktivno, saj bralec z vpetostjo v mrežo raznolikih pesniških pristopov lažje razume objektivno kompleksnost tematiziranih izkušenj.

V celoti gledano gre za knjigo, ki zahteva in omogoča branje z mnogoterih perspektiv: literarnozgodovinske, estetske, filozofske in politične. To je tudi temelj njene odličnosti – da presega lastne meje in vabi k poglobljenemu, angažiranemu branju.

doc. dr. Andraž Jež

Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani

Evridika iz pekla je več kot zgolj antologija.

Je pomemben prispevek v literarni kanon in pogumno delo, ki si zasluži analizo, premislek in ponovna branja. V njej se mit sreča z vsakdanom, poezija z aktualnimi družbeno-političnimi vprašanji, travma z upanjem. Gre za dragoceni vir razprave o oblikah kulturnega spominjanja, poetiki travme in vlogi ženskega glasu v zgodovini nasilja. V tem pogledu gre za neprecenljiv prispevek k slovenski literaturi kot arhiv bolečine in obenem kot pesem upanja.

dr. Barbara Baloh,

Pedagoška fakulteta, Univerza na Primorskem

V celoti gledano gre za knjigo, ki zahteva in omogoča branje z mnogoterih perspektiv: literarnozgodovinske, estetske, filozofske in politične. To je tudi temelj njene odličnosti – da presega lastne meje in vabi k poglobljenemu, angažiranemu branju.

dr. Andraž Jež,

Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani

Spomin je živ, dokler skrbimo zanj. Živimo v miru, a blizu nas odzvanjajo predirljivi kriki vojne. Zato se zdi prav, da vedno znova odstiramo tančice zgodovine; tudi tiste najbolj težke, najbolj skrite, za katere človeštvo nikoli ne bi smelo vedeti.

Jani Kovačič, Milena Mileva Blažič in Neža Kočnik so osebe, ki redno in svojstveno opozarjajo na izprijenosti, sprevrženosti in druge slabosti človeške družbe ter v osredje postavijo ječanje iz dna dušnih globin.

mag. Simona Moličnik,

urednica glasbenih oddaj, Radio Koper

9 789612 533533